

Romano džaniben

časopis romistických studií | 26. ročník | 1/2019

HOSTUJÍCÍ EDITORKA ČÍSLA:

Karolína Ryvolová

překladatelka, romistka a anglistka

Na obálce:

Ze křtu knihy *O mulo!*, zleva stojí: Ilona Ferková, Dana Hrušková, Barbora Hrzánová, Květoslava Podhradská, Olga Fečová, Stanislava Miková, Nikola Beljajevová, Eva Kropiwnická.

Foto: Václav Lomič (fotolomic.webnode.cz)

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Karolína Ryvolová Čtení o romském psaní	5
Karolína Ryvolová Injekce z hrotu tvého pera: Formování moderní romské slovesnosti na stránkách časopisu <i>Románo lil</i> a jeho předchůdce <i>Informačního zpravodaje</i> v letech 1969-1973	17
Jan Červenka Tradičnost a modernost v romské autorské literatuře: kontrast motivicko-stereotypického a strukturálního pohledu	49
Martin Shaw Za tajemstvím doprovodných textů: Politická agenda v kolaborativním životním příběhu Gordona Silvestera Boswella <i>The Book of Boswell: Autobiography of a Gypsy</i>	67

RECENZNÍ ČLÁNEK

Jekatyerina Dunajeva Hra o romství: Divadlo Romen a jeho role při konstrukci romské identity v Sovětském svazu ve dvacátých a třicátých letech 20. století	95
--	----

NERECENZOVANÁ ČÁST

Karolína Ryvolová Čerstvý vítr v romské literatuře	113
Eva Danišová Romano pľacos / Romský rynek	116
Ilona Ferková O Roma tiš le klejenca čerkinenas / Romové taky zvonili klíči	120
Stanislava Miková Nane Rom sar Rom / Romové jsou různí	122

Věra Horváthová	
Sametovou naději vystřídal strach o život	128
Angel	130

Květoslava Podhradská, Barbora Šebová	
Akana irinav savoro romanes, bo pes mange	
lačhes irinel / Teď už píšu všechno romsky,	
protože tak se mi píše dobře. Rozhovor s K. Podhradskou	133

Květoslava Podhradská	
Miri britsko odysea / Moje britská odysea	140

Radka Patočková, Lenka Jandáková	
Osm let činnosti nakladatelství romské literatury Kher	153

RECENZE | ANOTACE

Tamás Jónás: <i>Tatitatitati: mami</i> (Attila a Marta Pató)	169
---	------------

Kolektiv autorů: <i>O mulo! Povídky o duchách zemřelých</i> (Magda Gáborová)	172
---	------------

Oksana Marafiotiová: <i>Žij tam, kde jsou písně.</i>	
<i>Jak ruská Romka dobyla Ameriku</i> (Radka Patočková a Lenka Jandáková)	175

Emil Ščuka: <i>Cikánský baron jsem já</i> (Stano Daniel)	179
---	------------

Sofiya Zahova: <i>History of Romani Literature</i> (Jana Gáborová)	183
---	------------

Čtení o romském psaní²

Toto tematické číslo *Romano džaniben* je zasvěceno literatuře.³ Všechny jeho standardní části – odborné recenzované články v úvodu, recenzní článek, nerecenzované stati i závěrečná rubrika knižních recenzí a anotací – se tak či onak dotýkají literatury Romů a dohromady tvoří pestrý kaleidoskop, z něhož pozorný čtenář načerpá jak tipy na současnou tvorbu, tak inspirativní teoretické návody, jak ji číst a interpretovat. V tomto editoriale nastíním vybrané romsko-literární milníky lokálního i světového charakteru zhruba od sedmdesátých let 20. století do současnosti, naznačím typické problémy, se kterými se tato mladá literatura potýká, dotknu se některých současných pozitivních trendů v primární tvorbě i její reflexi a na závěr stručně představím texty samotné.

Většinový názor na romskou literaturu ve světě i v České republice je ten, že jde o odchylku, která do stereotypního vzorce Romů coby výslednice nesystematického vzdělávání, nezájmu o jiné než každodenní praktické záležitosti a absence psané formy mateřského jazyka nezapadá. Odborná romistická obec sleduje písemnictví Romů od jeho prvních výskytů ve dvacátých a třicátých letech 20. století v Sovětském svazu, respektive na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století v Československu, veřejnost o něm však zpravidla neví. Ve světovém měřítku se první zásadnější publikace představující tento fenomén laikům objevily kolem roku 2000: nejprve (nepovedeně editovaná) antologie světového romského psaní *The Roads of the Roma* (Cesty Romů – Djurić a kol. 1998) a následně lépe zvládnutá, ale povahou spíše středoškolská monografie *Die Literatur der Roma und Sinti* srbského Roma Rajka Djuriće (Literatura Romů, 2002). V České republice se produkční práci kolem romského psaní, jeho obhajobě a popularizaci celoživotně věnovala Milena Hübschmannová (1933–2005), která napsala několik obsáhlých odborných textů, zakládajících romskou literární vědu v ČR (Hübschmannová 1999b; 2000; 2006; okrajově rovněž 1993 a 1999a).

M. Hübschmannová byla při tom, když se romsky psaná literatura v období Svazu Cikánů-Romů (1969–1973) rodila, nepřestala jí aktivně pomáhat ani po zániku Svazu v období normalizace a s obnovenou silou se znovu vrhla do práce po roce 1989. Byla doslova u všeho a své kompletní know-how – to, co Alena Scheinostová

1 Autorka je překladatelka, romistka a anglistka. E-mail: karolina.ryvolova@centrum.cz

2 Jak citovat: Ryvolová, K. 2019. Čtení o romském psaní. *Romano džaniben* 26 (1): 5–14.

3 Skutečnost, že stejné tematické číslo připravují i dva další ústřední hráči na poli romistiky, časopis Gypsy Lore Society *Romani Studies* a časopis *Critical Romani Studies*, vydávaný Středoevropskou univerzitou (CEU) a Evropským romským institutem pro umění a kulturu (ERIAC), ilustruje pozornost, kterou si tento fenomén získává.

nazývá „malým kompendiem (...) romské kultury a historie“ (2006b: 287) – se vždy znovu pokoušela vtělit do svých článků v jeho úplnosti. Její výklad romské písemné slovesnosti proto stojí na širokých základech, které však z dnešního hlediska nejsou ani tak literárně-vědné, jako spíš etnograficko-antropologické.

Toto téma dále a podrobněji rozvíjejí někteří její žáci a následovníci jako Jan Červenka (mj. 2017, či dříve v Olahová, Červenka 2013), Helena Sadílková (mj. 2002, in Kramářová, Sadílková 2007, či Sadílková in Giňa et al. 2013), Milada Závodská (mj. 2016, 2017, 2018), Karolína Ryvolová (mj. 2002, 2013, 2014, 2015, 2018, 2019) nebo Alena Scheinostová (mj. 2005, 2006a, b, 2010). Ti ve svých studiích a diplomových a disertačních pracích uplatňují některé standardní nástroje disciplín, jež jsou jim východiskem, jejich dílčí příspěvky jsou však stále rozeseté po řadě publikací a jednotná zastřešující monografie v Česku zatím chybí.⁴

Nechybí jenom základní monografie o romské literatuře, ale dlouhou dobu rovněž absentovala kvalitní recepce ze strany jak většinové, tak menšinové kritiky. Přístup autorů se pohyboval na škále od naprostého odmítání (v r. 2011 zamítl Respekt uveřejnění povídek A. Gini pro jejich „průměrnost“),⁵ přes vlažnou shovívavost (pozdější recenze na sebrané spisy A. Gini v Respektu 6/2014) po nekritické nadšení (tradičně všechna romská tištěná i elektronická média, jejichž práce se spíš než kritické reflexi podobá PR), přičemž ani jeden z nich nelze považovat za zvlášť objektivní. Zvláště většinová kritika pak podléhala tzv. strukturální cenzuře, jak ji popsal Pierre Bourdieu (2013), tedy „předsud(kům) (...) na základě většinových kritérií“ (Ryvolová 2015: 1525). Zánikem institucionální cenzury (představované asimilační politikou) romské písemnictví po roce 1989 nevstoupilo automaticky do českého literárního kánonu jako rovnocenný hráč, ale muselo se utkat s hůře postižitelnou, protože neuvědomělou, cenzurou diktovanou habitem, tedy tím, „jak se co dělá“ (podrobně táž 2015).

Když v roce 2005 zakladatelka Semináře romistiky a největší popularizátorka romské literatury nenadále zemřela, zůstalo po ní úctyhodné překladatelské a redaktorské dílo a řada rozpracovaných projektů. Její žáci dokázali některé z nich úspěšně převzít a završit, vzpomeňme například vydání *Žijeme ve skrytu* Ceiji Stojky a *Sudby Ursitorů* Matéo Maximoffa (obě Argo 2008, 2009) díky (jinak neúspěšnému) projektu Next Page Foundation *Romani Library* nebo vydání sebraných spisů Andreje Gini (Giňa, Ryvolová, Sadílková 2013). V samé spisovatelské práci však nastalo období literárního útlumu. Bylo potřeba znovu vybudovat Seminář romistiky (tehdy) při Ústavu jižní a centrální Asie FFUK, do té doby plně závislém na osobnosti jeho zakladatelky, což si žádalo značnou pozornost romistů, a romská

4 Zdařilým počinem, který na jednom místě shromažďuje značné množství informací o psaní Romů, jsou dvě metodologické publikace k práci s romskou literaturou, určené pedagogům a žákům základních škol, *Druhá směna* (Romea 2012) a *Rozumění* (Kher 2013).

5 Email od redaktora týdeníku Respekt K. Ryvolové z 19. 6. 2011.

mediální obec přes dílčí pokusy zachovat Hübschmannové odkaz⁶ spíše vyčkávala. Romští literáti dílem otáleli, dílem si bez pobídek a příležitostí pramenících z osobní vazby na svou mentorku a její žáky nevěděli rady, což se projevilo markantním útlumem tvorby Romů a její absencí ve veřejném prostoru. Zároveň se však začali objevovat někteří jedinci, kteří své texty dokázali uveřejnit bez produkční výpomoci spřízněných romistů (Perský 2005, Eliášová 2008, Erös 2008 aj.).

Praktickou pomoc literatuře psané romsky přinesla ratifikace Evropské charty regionálních a menšinových jazyků Českou republikou v roce 2007, ze které do budoucna plynula podpora romskojazyčných publikací ze státního rozpočtu.⁷ Zásadnější obrat pak předznamenal dnes už legendární projekt *Šukar laviben le Romendar* na webových stránkách serveru Romea v roce 2011 a na něj bezprostředně navazující založení nakladatelství romské literatury Kher. Ve vzájemné součinnosti se těmito platformám podařilo znovu podchytit již zavedené autory a motivovat je ke psaní a současně objevit celou řadu nových jmen. Kher se velice intenzivně věnuje osvětové a přednáškové činnosti, organizuje čtení romských autorů v regionech a snaží se plošně působit na romskou i neromskou veřejnost a jejich přijetí romské literatury.

Potřeba romskou literaturu hájit a explikovat, dokladující nesamozřejmost spojení Romové a psaní, totiž nevymizela s odchodem M. Hübschmannové. Do určité míry se do tohoto umetání chodníčku zapojují všichni její žáci a následovníci z obavy, že bez kontextu a návodu k použití bude literatura psaná Romy vysmívána a nepochopená, jako se to v porevolučních časech stalo s reedicí *Romských pohádek* (Hübschmannová: 1999b). Pokus tehdejšího Ministerstva školství dostat romskou slovesnost plošně do škol skončil naprostým odmítnutím ze strany pedagogů, kteří se navzdory obsáhlé předmluvě M. Hübschmannové jasně definující romské pohádky jako záležitost dospělých obávali morálního ohrožení svých svěřenců. Dobová anekdota je signifikantní v několika ohledech – nasvědčuje latentní rasismus tehdejší učitelské obce, dále ukazuje tendenci státních struktur volit unáhlená, nepromyšlená a nepoučená systémová řešení a rovněž je důkazem, že úvody nikdo nečte a sebelepší výkladová stať samotné dílo nespasí. Nicméně si troufám tvrdit, že k podobně hloupé reakci by mezi pedagogy v současnosti už nedošlo.

6 V letech 2006 a 2007 pořádala Romea *Literární cenu Mileny Hübschmannové*, z níž uveřejnila i sborník *To nej... Z literární ceny Mileny Hübschmannové*. Dobře nastartovaný projekt bohužel po dvou letech utichl.

7 V průběhu let se podpory dostalo např. nadaci Nová škola na pořádání literární soutěže v romském jazyce *Romano suno / Romský sen*, časopisu *Romano džaniben* na digitalizaci a online zpřístupnění archivu časopisu – včetně zde publikovaných literárních textů a dalších textů v romštině – nebo nakladatelství Kher na publikace *Moji milí* (2014), *Mek jekb, Lido! Kaštanskukere vakeribena andal e herria / Ještě jedno, Lido! Kaštánková vyprávění z herny* (Ferková 2018) a *O mulo! Povídky o duchách mrtvých* (2019).

Historicky první čtení romských autorů v Knihovně Václava Havla na původní adrese v Řetězové ulici 24. 11. 2011. V programu bylo uvedené jako „Na vakerav me – miro jilo vakerel (To nemluví já – mluvím moje srdce)“ | Zleva Irena Eliášová, Ilona Ferková a Andrej Giňa | Foto: Lukáš Houdek

Historicky první čtení romských autorů v Knihovně Václava Havla na původní adrese v Řetězové ulici 24. 11. 2011 | Zleva Jana Hejkrliková, Irena Eliášová a Ilona Ferková | Foto: Lukáš Houdek

Dnes, v roce 2019, můžeme totiž s jistým zadostiučiněním prohlásit, že naznačené problémy romské literatury už mají jinou podobu, nebo se dokonce významně posunuly směrem k řešení. Po cézuře způsobené smrtí Hübschmannové se už znovu etabloval nevelký, ale čilý a ambiciózní romský literární provoz charakterizovaný veřejnými čteními a vystoupeními autorů v respektovaných médiích. První romské čtení v Knihovně Václava Havla *Na vakerav me, miro jilo vakerel* 24. 11. 2011 předznamenalo spolupráci s kulturním stánkem, zaštitěným nespornou morální autoritou někdejšího prezidenta a současně věhlasem jeho nynějšího dramaturga Jáchyma Topola.⁸ Díky důslednosti Českého rozhlasu, který romské literární pořady připravuje a často a hrdě reprizuje,⁹ nebo každoročnímu festivalu Noc literatury, která romské autory zapojuje již tři roky v řadě,¹⁰ se spojení „romský spisovatel/spisovatelka“ stává bezpříznakovým a obecně akceptovaným. Také v Brně se díky činnosti MRK dějí významné věci: výstava o literatuře *Čalo vodi / Sytá duše* v roce 2006 vedla k vydání stejnojmenné antologie romské prózy (Kramářová, Sadílková 2007), literatura má své místo v Bulletinu MRK a Muzeum se rovněž opakovaně zapojilo do festivalu Mikroměsto, např. v roce 2015 pozváním a uvedením autorek sbírky *Slunce zapadá už ráno* (Houdek, Ryvolová 2014).

Další významnou institucí, která si romskou literaturu nejnověji vzala za svou, je pražská Ústřední městská knihovna. V rámci světového hudebního festivalu Khamoro 2017 poskytla útočiště doprovodnému literárnímu programu Gavoro, na podzim téhož roku uspořádala autorský večer Iloně Ferkové a v průběhu roku 2019 uvedla celý cyklus čtyř romských čtení ve spolupráci s Karolínou Ryvolovou a romským literárním klubem *Paramisara*. V rámci klubu (zřizovatelem je Slovo 21, z. s.) probíhá čilá výměna zkušeností, vznikají nové vazby napříč republikou a toto síťování přímo vede k vzájemnému čtení a redakci. V neromských i romských mediálních kruzích rostou vnímaví a poučení kritici (v poslední době např. Marie

8 Sbíрка ženské romské prózy *Slunce zapadá už ráno* (Knihovna Václava Havla, Praha 2014) editorů Lukáše Houdka a Karolíny Ryvolové je jen jedním z konkrétních výstupů této spolupráce.

9 Např. povídky Ilony Ferkové „Válek na nudle“ a „Zemřela, protože chtěla žít po romsky“ pro ČRo připravila M. Hübschmannová a natočil je Josef Melč v roce 1998. *Tuláka* Tery Fabiánové v přednesu Vlastimila Brodského režírovala v roce 1999 Markéta Jahodová. Povídky Eriky Olahové „Ukradený pláštík“ a „Černý hřebec“ v režii Vladimíra Gromova byly natočeny v roce 2008 a v současné době se připravují povídky Ilony Ferkové „Dříví“, „Márnice“ a „Nedělní oběd“ ze sbírky *Ještě jedno, Lido! Kaštánkový příběhy z herny* v režii Jakuba Doubravy.

10 Herci zvůcných jmen čtou na neotřelých místech Prahy ze světové literatury v českých překladech, záštitu nad každou literaturou obvykle přebírá velvyslanectví dané země nebo jejich kulturní domy. První ročník s romským zastoupením pomohla zorganizovat pražská romistika a Karolína Ryvolová, v následujících letech se o přítomnost romského psaní na festivalu začalo starat Nakladatelství romské literatury Kher, které každoročně žádá o finanční podporu u státních institucí. V roce 2018 četla Simona Babčáková z novely Jany Hejkrlikové *Má inkoustová léta* v Kampusu Hybernská, v roce 2019 interpretovala Zuzana Bydžovská povídku Ilony Ferkové „Zaříkavač Poker“ v Jedličkově ústavu na Vyšehradě a na rok 2020 se připravuje čtení z díla Andreje Gini v podání Jana Ciny.

Voslářová – iliteratura, Ivan Adamovič – Deník N, Honza Vojtíšek – Howard, Renata Berkyová, Eva Danišová – Romea ad.).

V posledním desetiletí se v rámci romistických a jiných sociálně-vědných konferencí na mezinárodní úrovni prosazují literární panely. Už v roce 2009 vyšlo díky aktivitě Cécile Kováčsházy z Francie speciální literární dvojčíslo *Études tsiganes* (č. 36, 37), opírající se o mezinárodní kolokvium na univerzitě v Limoges uskutečněné 13. a 14. listopadu 2008, a další literární číslo téhož časopisu péčí téže editorky následovalo v roce 2011 (č. 43).¹¹ V rámci výroční komparatistické konference ve Vídni roku 2016¹² zorganizovala rakouská filoložka Beate Eder-Jordan panel „A Challenge for Comparative Literature: The dynamics of Romani Literatures and Their Many Languages”. Společně tyto události napomohly ustanovit jakousi mezinárodní obec romistů-literárních vědců, která je od té doby v nepravidelném, ale funkčním kontaktu. V rámci každoročních konferencí mezinárodní romistické společnosti Gypsy Lore Society se literatura jako nosné téma již také ustanovila a např. v Reykjavíku v roce 2019 měla svůj samostatný panel.

Rovněž se objevil nový pokus pojmut světovou romskou literaturu koncepčně. *Romani Writing: Literacy, Literature and Identity Politics* Paoly Toninato (2014; viz Ryvolová 2016) není dokonalá, ale je to solidně vybádaná, teoreticky velmi dobře podložená a rozhodně inspirativní práce.

Z hlediska prezentace literatury psané Romy lze bohužel za promarněnou šanci považovat ambiciózní projekt Isabel Raabe a Franzisky Sauerbrey ze SRN s názvem *RomArchive*, který se měl stát největší digitální volně přístupnou databází evropské romské kultury. Přestože byl po pěti letech příprav slavnostně spuštěn již v lednu 2019, do dnešního dne není jeho literární část (nejen) za Českou a Slovenskou republiku kompletní: scházejí fotografie aktérů, díla samotná i jejich překlady, a to i přesto, že vše bylo včas odevzdáno a autorská práva často velmi složitě ošetřena.

Uvedené skutečnosti naznačují, že romská literatura se poznenáhlu přesouvá ze sféry malých etnických literatur, přitažlivých svým neškoleným projevem a současně odsouzených setrvávat na okraji literárního pole (Bourdieu 2010), do pole samého. Svědčí o tom narůstající literární provoz, zájem většinové a vznik menšinové kritiky, zvyšující se frekvence romské publikační činnosti i vzájemné vymezování jednotlivých aktérů. Toto literární pole je prozatím v zásadě nediferencované, ale vznik autonomního pólu, spoléhajícího na symbolický kapitál, a heteronomního pólu, kde je finanční úspěch zárukou hodnoty, už klepe na dveře.

11 C. Kováčsházy ve svém úvodníku postuluje, že do budoucna by se mělo mluvit o romských literaturách v množném čísle.

12 <https://icla2016.univie.ac.at/de/gruppenveranstaltungen/>

Toto číslo otevírá článek Karolíny Ryvolové, který se snaží nasvítit vznik české romské literatury v letech 1969–1973 na stránkách dvou dobových periodik vydávaných Svazem Cikánů-Romů, *Informačního zpravodaje* a *Románo lil*. Mapuje úsilí romských elit o založení vlastního časopisu a detailně čtenáře seznamuje s literárním obsahem řečených periodik, přičemž vynáší na světlo některé doposud méně známé informace. S jejím textem úzce souvisí recenzní článek Jekatyeriny Dunajevy o sovětském/ruském divadle Romen reflektující dvě monografie věnované Romům v (sovětském) Rusku – *Between Two Fires: Gypsy Performance and Romani Memory From Pushkin to Post-Socialism* Alainy Lemon a *New Soviet Gypsies: Nationality, Performance, and Selfhood in the Early Soviet Union* autorky Brigid O'Keeffe. Tušené paralely mezi obdobím existence českého Svazu Cikánů-Romů, vzniknuvšího s posvěcením strany v rámci dobových struktur, ale s vážně míněnou národnostní agendou samotných romských aktérů, a tzv. korenizací, tedy budováním nového sovětského státu prostřednictvím podpory národnostních menšin a jejich kultur včetně Romů, se po přečtení obou textů stávají mnohem zřetelnější. Pro obě období se jeví jako zásadní vyjednávání a konstrukce romské identity v rámci budování nových, ideologicky radikálních společenských pořádků, provázené množstvím kompromisů, případů kolonizovaného vědomí i některých odvážnějších konfrontací známých především z českého kontextu.

Jan Červenka se ve svém textu „Tradičnost a modernost v romské autorské literatuře: kontrast motivicko-stereotypického a strukturálního pohledu“ zaměřil na probíhající individualizaci romských autorů a jejich odklon od folklorních útvarů a paradigmát. Na příkladech z díla Vlada Oláha, Margity Reiznerové, Eriky Olahové a Eleny Lackové ilustruje, že to, co se často interpretuje jako tradiční folklorní motivy – umístění děje do původních osad nebo mýtického (indického) bezčasí – je ve skutečnosti signálem odluky od folkloru. Naopak v dílech orální slovesnosti, jakými jsou romské pohádky zaznamenané Milenou Hübschmannovou (1999b), se jejich vypravěči nebáli zcela současných motivů a rekvizit, aniž by tím kompromitovali tradičnost pohádkářství v romských komunitách. Červenka se dále dotýká paralel mezi českým a romským obrozením a nabízí interpretační rámce pro jejich vzájemnou podobnost.

Martin Shaw v článku „Za tajemstvím doprovodných textů: Politická agenda v kolaborativním životním příběhu Gordona Silvestera Boswella *The Book of Boswell: Autobiography of a Gypsy*“ aplikuje svou ústřední tezi rozpracovanou v *Narrating Gypsies, Telling Travellers* (Ryvolová 2011) na konkrétní dílo z roku 1975 a názorně ukazuje, jak vypravěč umně vyjednává své různé agendy buď v součinnosti, anebo naopak navzdory gypsyloristické agendě editora a jeho zájmové skupiny. Přestože svět semi-itinerantních anglických Romů, úzce provázaný s neromskými travellerskými skupinami, je tomu českému poměrně vzdálený, základní principy interference editorských postupů do původního etnického životního příběhu mají univerzální platnost a pro českou romistickou obec budou určité poučné.

Konkrétní změny v celkovém nastavení romské literatury dobře ilustruje nerecenzovaná literární část na stranách 113–151. Čtenáře zde čekají romské eseje na téma „Romové v 21. století“ zkušených autorek Evy Danišové a Ilony Ferkové a o generaci mladší, nadějně Stanislavy Mikové, dále česky psané, výrazně satirické povídky Věry Horváthové nebo rozhovor s Květoslavou Podhradskou a její svižná a zábavná zpráva o životě Romů v anglické emigraci v romštině a češtině. Tento oddíl ukazuje tematický i formální rozlet současných autorů, jejich nespornou ambici vykročit z tradičních žánrů a postupů, respektive se jimi nenechat svazovat, aniž by docházelo k nějakému radikálnímu rozchodu s jejich romstvím (více o autorkách a jejich díle v úvodníku k literární části „Čerstvý vítr v romské literatuře“, s. 109–111). Precizní příprava autorských textů a potřeba neztratit nad nimi v žádné fázi kontrolu je další známkou zrání romské autorské obce. Jak k tomuto zrání a popularizaci romské literární tvorby přispívá nakladatelství romské literatury Kher, založené v roce 2012 v návaznosti na romský literární projekt na webových stránkách Romey *Šukar laviben le Romendar* (2011), se lze dočíst v článku „Osm let činnosti nakladatelství romské literatury Kher“ (s. 153–166).¹³

Závěrečná sekce přináší čtyři recenze beletrie a jednu reflexi odborného textu. U beletrie se vždy jedná o tituly publikované v roce 2019, ať už jde o překlad románu *Tatitatitati: mami* maďarského romského básníka a prozaika střední generace Tamáse Jonáse (Attila a Marta Pató), nejnovější publikaci nakladatelství Kher *O mulo! Povídky o duchách zemřelých* (Magda Gáborová), autobiografický román romsko-arménské literátky domovem v USA Oksany Marafiotiové *Žij tam, kde jsou písne* (Radka Patočková a Lenka Jandáková) nebo paměti Emila Ščuky *Cikánský baron jsem já* (Stano Daniel). Jak je v *Romano džaniben* zvykem, část recenzí pochází od romských autorů. Relativní četnost romských titulů na českém knižním trhu v uplynulém roce je rozhodně potěšující. Závěrečná recenze drobné práce bulharské filoložky Sofie Zahové *History of Romani Literature* z roku 2014 seznamuje s dalším pokusem pojmout romské psaní z nadhledu a globálně. Co její knížka obsahuje, se čtenář dozví z textu Jany Gáborové.

13 Viz též text zakladatele nakladatelství Kher L. Houdka k tehdejšímu dění – otištěn v *RDž* 1/2012 (Houdek 2012).

Literatura

- Bourdieu, P. 2010. *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno: Host.
- Bourdieu, P. 2013. Cenzura a užití formy. In: Pavlíček, T., Píša, P., Wögerbauer, M. (eds.). *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Brno: Host, 51–82.
- Červenka, J. 2017. Prvky cizích pravopisů v pravopisu severocentrální romštiny – proměny v teorii a ediční praxi od počátku systematického pravopisu do přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. *Romano džaniben* (2): 71–98.
- Djurić, R., Hancock, I., Dowd, S. (eds.). 1998. *The Roads of the Roma*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Djuric, R. 2002. *Die Literatur der Roma*. Berlin: Parabolis.
- Eliášová, I. 2008. *Naše osada*. Liberec: Krajská vědecká knihovna.
- Erös, R. 2008. *Cadík*. Praha: Dauphin.
- Ferková, I. 2018. *Ještě jedno, Lído! Kaštánkovy příběhy z herny*. Praha: Kher.
- Giňa, A., Ryvolová, K. (ed.), Sadílková, H. (ed.). 2013. *Paťiv. Ještě víme, co je úcta*. Praha: Triáda.
- Houdek, L. 2012. Je budoucnost romské literární tvorby na internetu? *Romano džaniben* 19 (1): 104–124.
- Houdek, L., Ryvolová, K. (eds.). 2014. *Slunce zapadá už ráno*. Praha: Knihovna Václava Havla.
- Hübschmannová, M. 1993. *Šaj pes dovakeras / Můžeme se domluvit*. Olomouc: VUP.
- Hübschmannová, M. 1999a. Několik poznámek k hodnotám Romů. In: *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, 16–66.
- Hübschmannová, M. (ed.). 1999b. Romové a jejich pohádky. In: *Romské pohádky*. Praha: Fortuna, 9–17.
- Hübschmannová, M. 2000. Slovesnost a literatura v romské kultuře. In: *Černobílý život*. Praha: Galery, 123–148.
- Hübschmannová, M. 2006. Moje setkání s romano šukar laviben. *Romano džaniben* 13 (ñilaj): 27–60.
- Kramářová, J., Sadílková, H. (eds.). 2007. *Čalo vodi / Sytá duše*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Olahová, E.; Červenka, J. (ed.). 2004. *Nechci se vrátit mezi mrtvé*. Praha: Triáda.
- Perský, Z. 2005. *Kde domov můj*. Praha: Divus.
- Ryvolová, K. 2002. *Kulturní a literární paralely mezi tradiční romskou komunitou na Slovensku a židovskou komunitou ve východní Evropě*. Diplomová práce. Praha: FFUK.
- Ryvolová, K. 2011. Co na sebe prozrazují romské a travellerské životní příběhy. *Romano džaniben* 17 (1): 65–78.

- Ryvolová, K. 2013. Samas čore, aľe jekh avres dahas paťiv / Byli jsem chudí, ale jeden druhého jsme si vážili. In: Giňa, A. et al. *Paťiv. Ještě víme, co je úcta*. Praha: Triáda, 7–19.
- Ryvolová, K. 2014. *Romany Letters in the Making: Testing the Frontiers of Legitimate Literature. A Comparative Analysis of Four Romany Life Stories*. Dizertační práce. Praha: FF UK.
- Ryvolová, K. 2015. Psaní přes překážky. Role cenzury v procesu utváření romského písemnictví. In: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1794–2014*. Praha: Academia, 1525–1536.
- Ryvolová, K. 2016. Moc písma. *Romano džaniben* 23 (1): 67–86.
- Ryvolová, K. 2018. Mezi osadou a blikajícím šerem herny. Zrození literátky. In: Ferková, I. *De mek jekh, Lido! Kaštanskuske vakeribena andal e herňa / Ještě jedno, Lido! Kaštánkovy příběhy z herny*. Praha: Kher, 101–111.
- Ryvolová, K. (ed.). 2019. *O mulo! Povídky o duchách zemřelých*. Praha: Kher.
- Sadílková, H. 2002. *Tematická analýza romské povídkové tvorby v ČR*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- Sadílková, H. 2013. *Mri kuč Mileno / Moje drahá Mileno*. Z dopisů Andreje Gini Mileně Hübschmannové, 1982–2003. In: Giňa, A. et al. *Paťiv. Ještě víme, co je úcta*. Praha: Triáda, 287–309.
- Scheinostová, A. 2005. Význam časopisectví v romské literatuře. *Svět literatury* (31): 207–212.
- Scheinostová, A. 2006a. *Romipen: Literaturou k moderní identitě*. Praha: Athinganoi.
- Scheinostová, A. 2006b. Milena Hübschmannová a kánon romské literatury. In: *Romano džaniben* 13 (ňilaj): 273–280.
- Scheinostová, A. 2010. Ženská romská próza jako zápas o sebevyjádření. In: Matonoha, J. (ed.). *Česká literatura v perspektivách genderu*. Praha: Akropolis, 253–263.
- Toninato, P. 2014. *Romani Writing: Literacy, Literature and Identity Politics*. New York: Routledge.
- Závodská, M. 2016. *Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu*. Disertační práce. Praha: FF UK.
- Závodská, M. 2017. Umění Andreje Pešty: žít a vyprávět. In: Pešta-Corrado, A. et al. 2017. *Andrej Pešta / O fotki*. Brno: Muzeum romské kultury, 138–153.
- Závodská, M. 2018. Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela. *Romano džaniben* 24 (1): 59–92.

Recenzovaná část

Injekce z hrotu tvého pera:² Formování moderní romské slovesnosti na stránkách časopisu *Románo l'il* a jeho předchůdce *Informačního zpravodaje* v letech 1969–1973

An Injection from the Tip of your Pen: The Formation of Modern Romani Writing on the Pages of Románo l'il Magazine and its Predecessor Informační zpravodaj 1969–1973

Abstract

This paper fills out some of the blanks in our knowledge about the earliest specimens of Romani press in the Czech Republic, Informační zpravodaj and Románo l'il. It traces the history of struggle of Romani elites to establish their own ethnic magazine from 1957 to 1990. As the said magazines also became the very first platform of consistent Romani literary works' publication, this study offers a comprehensive description of their so-far little known literary content along with the basic analysis thereof, revealing some interesting new personalities which have as yet escaped the attention of relevant scholars.

Key words

Union of Gypsies–Roma, Informační zpravodaj, Románo l'il, Romani writing in the Czech Republic

Jak citovat

Ryvolová, K. 2019. Injekce z hrotu tvého pera: Formování moderní romské slovesnosti na stránkách časopisu *Románo l'il* a jeho předchůdce *Informačního zpravodaje* v letech 1969–1973. *Romano džaniben* 26 (1): 17–47.

1 Autorka je překladatelka, romistka a anglistka. E-mail: karolina.ryvolova@centrum.cz

2 Citace listu zaslaného redakci *Románo l'ilu* Josefem Bánomem, pozdějším spolupracovníkem časopisu, v němž děkuje Teře Fabiánové za její upřímné a potřebné romské fejtony. Doslova píše: „Slavný Cervantes říká: ‚Muž tvoří a vychovává svět, muže však vychovává žena.‘ I já se domnívám, že i naše ženy mohou sehrát významnou úlohu v převýchově našich lidí, ovšem – potřebují občas ‚injekci‘. A že takováto injekce z hrotu Tvého pera nebyla poslední, tomu věřím, Tero!“ (*RL* 3/1970: 27)

Skutečnost, že se počátky romské literatury v České republice váží k existenci věstníku *Románo lii* Svazu Cikánů-Romů (1970–1973; dále *RL*) je dobře známá. Milena Hübschmannová, mj. členka Společensko-vědní komise Svazu Cikánů-Romů (dále rovněž Svazu či SCR), která podobu časopisu – implicitně i explicitně – rovněž ovlivňovala, průlomovou roli periodika konzistentně připomínala (Hübschmannová 1993, 1998, 2000, 2006). Existence věstníku se dotýkají i další pamětníci svazového života, např. Andrej Giňa (1999: 20), Eva Davidová (1995: 206) nebo o generaci mladší Emil Ščuka (2019: 51). Přesná podoba literárních příspěvků, jejich četnost, autorství a distribuce v celkem 16 číslech periodika je však doposud zpracovaná pouze fragmentárně a málo je vytěžen i bezprostřední předchůdce věstníku, jednoduchý cyklostylovaný *Informační zpravodaj* (květen–prosinec 1969; dále *IZ*).³

V tomto článku se budu věnovat oběma úzce provázaným časopisům a jejich literárnímu obsahu a odkazu. Vzhledem k literárně-vědnému pojetí tohoto textu, který má přinést podrobné informace o *IZ* a *RL* jako málo prozkoumaných historických pramenech, jsou tyto časopisy také mým primárním zdrojem. Nejprve se krátce zastavím u sekundárních zdrojů reflektujících existenci obou periodik a rozsahu, v jakém se o nich mluví nebo se z nich čerpá. Dále pohovořím o vývoji usilování o romský společenský časopis od roku 1957 do roku 1989. Ve stěžejních kapitolách věnovaných samotným periodikům se zaměřím na díla autorů, kteří jsou v souvislosti s časopisem v literatuře standardně uváděni, aniž by se – s výjimkou čelní Tery Fabiánové – hovořilo o konkrétních textech. Současně upozorním na autory, kteří se na celkovém duchu a podobě těchto časopisů významně podíleli, doposud však nebyli ve všeobecném povědomí.

1 *Románo lii* v odborné literatuře

Faktická existence Svazu Cikánů-Romů se ohraničuje daty 30. srpna 1969, kdy byl po více než roce příprav oficiálně založen, a 25. dubnem 1973, kdy byl za účasti zástupců státních orgánů z řad ÚV KSČ, ÚV NF a MPSV nedobrovolně rozpuštěn. Oproti tomu první číslo časopisu *Románo lii* vyšlo až z kraje roku 1970 a poslední číslo – 2/1973 – má datum uzávěrky 30. dubna 1973. Rozpuštění Svazu nesli aktéři velice těžce. Na závěrečné plénum ÚV SCR vzpomíná Andrej Giňa:

3 Výtisky časopisu *Románo lii* jsou uloženy ve sbírkách Muzea romské kultury v Brně – Fond písemného materiálu, jistou překážkou tedy může být i ztížený přístup k pramenům. Zřejmě proto, že šlo o interní svazový bulletin, se do pražské Národní knihovny nedostaly povinné výtisky. V Moravském zemském archivu v Brně se nachází celý fond Ústředního výboru SCR včetně materiálů redakce *Románo lii*, rozmnožovny (grafické dílny a tiskárny) SCR apod. (MZA, Fond Svaz Cikánů-Romů – ústřední výbor Brno [G 434], 1967–1986). Tento fond se nachází v rané fázi zpracování (srovnej Závodská, Slačka 2018: 71–77).

Saj phenav, hoj but džene rovahas cholatar the pharipnastar. O murša na ladžanas vaš peskere apsa. (...) Amaro Romano jekhetaniben – Svaz Cikánů–Romů – o komunistička gore čalade. Ale budžandones, chochades kerde avka, hoj, amen korkore oda kamahas.

Můžu říct, že spousta lidí vzteky a pohnutím plakala. Chlapi se nestyděli za slzy. (...) Komunističtí kádři zrušili náš Romský svaz – Svaz Cikánů–Romů. Ale lstivě a falešně to udělali tak, jako že „my sami jsme to chtěli“. (Giňa 1999: 22; překlad KR)

O existenci časopisu nejprve psali účastníci dění v rámci pamětnického diskurzu, viz výše zmiňovaní (Hübschmannová nebo Davidová), či obecně o SCR Karel Holomek (Holomek 1999; 2009: 301). Jsou to cenná svědectví přímých účastníků, opírající se primárně o (nespolehlivou) paměť. Kolem roku 2000 se začínají objevovat první odborné práce, jejichž autoři vycházejí ze studia dobových materiálů.

V letech 1999–2000 zpracoval Petr Lhotka pro Muzeum romské kultury studii *Činnost Komise pro otázky cikánského obyvatelstva a činnost Svazu Cikánů–Romů. Zhodnocení politiky ústředních státních orgánů při řešení romské problematiky v letech 1969–1975*, při jejíž přípravě důsledně pracoval jak s materiály z Moravského zemského archivu, tak především s faktickým obsahem *Informačního zpravodaje a Románo lilu*.⁴ Časopisu samému se ve stručnosti věnuje v kapitole Kulturní práce svazu (Lhotka 2009: 18–20), periodizuje jej, aniž by však hlouběji postihl jeho literární aspekt.

Věcně správně, byť spíše okrajově se časopisem zabývala Helena Sadílková v úvodní stati své diplomové práce z roku 2002 (Sadílková 2002: 4–15). Výběrově pracuje s některými texty uveřejněnými na jeho stránkách, např. věnuje pozornost prvním dvěma fejetonům Tery Fabiánové v číslech 1 a 2/1970, od Andreje Pešty analyzuje jiné, pozdější práce. Na základě její bibliografie lze dovozovat, že s informacemi o *RL*, potažmo romské literatuře, se setkala sekundárně, z předmluvy Františka Demetera ke sborníčku *Romane gila* (1979), ze zmínek v článcích Mileny Hübschmannové a zřejmě i přímo z jejích úst, protože Hübschmannová její práci odborně vedla.

Také Nina Pavelčíková ve své monografii *Romové v českých zemích v letech 1945–1989* z roku 2004 poměrně rozsáhle čerpá z *Románo lilu* (Pavelčíková 2004: 137–145). Z jeho stránek vytěžuje údaje o bohatém svazovém životě – o přípravě výstav, sportovní činnosti, pořádání hudebních, fotografických a dalších soutěží, rubrice školství, vzniku mezioborového romistického týmu při

⁴ Studie byla publikována v doprovodné publikaci Muzea romské kultury k výstavě věnované svazu *Svaz Cikánů–Romů* (2009).

ČSAV, mezinárodních kontaktech Svazu apod. – literární pokusy rozvíjející se v závěrečné sekci některých čísel *RL* však nechává (z hlediska svého zájmu celkem pochopitelně) stranou.

Prvním článkem zpřístupňujícím dílčím způsobem literární obsah svazového věstníku na základě práce s prameny se stal text bohemistky Aleny Scheinostové „Význam časopisectví v romské literatuře“ z roku 2005. Přestože se v něm objevují drobné nepřesnosti,⁵ Scheinostové se povedlo na relativně malém prostoru sumarizovat většinu důležitých bodů. Cituje nejvýznamnější tváře tehdejší autorské tvorby a všímá si těch talentovaných, působících v jiných rubrikách; podchycuje žánrové rozkročení uveřejňované beletrie mezi bezduchou agitkou a autentickou, vážně míněnou výpovědí; upozorňuje na přítomnost ohlasové tvorby světových autorů. Navíc do romistického diskurzu vnáší důležité poznatky z bohemistiky (srovnej např. Sadílková in Scheinostová 2006: 8).

Rozsáhlejší poznání zákulisí vydávání časopisu přinesla monografie kolektivu autorů *O fotki. Andrej Pešta* (Pešta-Corrado 2017), věnovaná osobnosti jednoho ze spolupracovníků a posléze redaktorů bulletinu *Románo lil*.⁶ Andrej Pešta začínal jako technický pracovník v tzv. rozmnožovně na brněnské adrese Rotalova 6, kde se nejen tiskl časopis, ale rovněž množily nejružnější svazové dokumenty (*RL* 2/1970: 27). Jeho aktivity však brzy přesáhly rámec typografické práce; byl uměleckým šéfem dětského folklorního souboru *Jagóri* (viz *RL* 2/1971: Obrazová kronika), stal se redakčním fotografem a organizoval klíčovou fotografickou výstavu „Romové při práci a odpočinku“ (např. *RL* 1/1972: 15–18; 2/1972: 27 a především 5/1972: 29–31), jako autor přispíval nejprve v šarišském nářečí a posléze v češtině a romštině (*RL* 5/1971: 20). Díky rozsáhlému souboru fotografií, které věnoval Muzeu romské kultury, jsou nám k dispozici i vzácné záběry ze svazové a redakční práce (Závodská 2017: 142).

Dalším příspěvkem k prozkoumání *Románo lilu* je článek Jana Červenky (2017), přímého žáka M. Hübschmannové, o vývoji problematiky romského pravopisu a ediční praxi od počátků pravopisu do poloviny devadesátých let 20. století. Jan Červenka důsledně pracoval jak s *RL*, tak s dalšími obtížně přístupnými archivními dokumenty⁷ a úroveň poznání o *RL* především z hlediska lingvistiky se tím významně prohloubila.

Nedávno vydaná publikace *Aby bylo i s námi počítáno* (Sadílková, Slačka, Závodská 2018), která vnáší řád do dříve málo prostudovaného období let

5 Např. čísel nebylo čtrnáct, ale šestnáct; *Memorandum SCR k národnostní otázce Romů* vyšlo na stránkách bulletinu už v roce 1970 (*RL* 2/1970:11–15), nikoliv až jako reakce na zákon o minoritách z roku 1972; Andrej Pešta nebyl šéfredaktor, ale původně tiskař a posléze řadový redaktor.

6 V předposledním čísle *RL* 1/1973, s. 5, byla vyzdvížena jeho novinářská činnost a byl – bohužel těsně před zrušením Svazu – navržen na řádného člena redakce *RL*.

7 V bibliografii k jeho článku se nalézá mj. cyklostyl *Jak psát romštinu*, uváděný s přibližnou datací 1971.

1948–1969, se stala zásadním badatelským přínosem k poznání vývoje romských etno-emancipačních snah. Dvanáct dobových dokumentů otiskovaných uvnitř studie a tři interpretační texty umožňují dalším autorům zasazovat svá dílčí bádání do historického kontextu – tudíž i bádání v oblasti *Románo lilu*.

2 Dějiny usilování o ryze romskou zpravodajskou platformu

Založení časopisu předcházelo šest čísel *Informačního zpravodaje* uveřejněných mezi koncem května 1969 a sklonkem téhož roku (srovnej Lhotka 2009: 18, rovněž *RL* 1/1970: 1, Pavelčíková 2004: 137), z nichž první dvě vyšla ještě péčí přípravného výboru SCR a čísla 3–6 už jako interní svazový materiál po založení SCR v srpnu 1969.

Snahy o založení romského časopisu, který by umožňoval sdílení specifických menšinových, etnických a emancipačně zabarvených informací, je však ještě starší. Už v rámci významné iniciativy z roku 1957 směřující k založení romské organizace *Románo kultúrno jekhetaniben* (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 43) se připravovalo romské periodikum, které se mělo jmenovat *Névo díves / Nový den* a mělo být výkladní skříní romštiny coby plnohodnotného jazyka Romů. K založení organizace, potažmo časopisu nakonec nedošlo.

18. května 1968 se za účasti mj. Karla Holomka, Miroslava Holomka, Tomáše Holomka, Antonína Daniela a Marie Ištvanové⁸ sešel v Brně aktiv k cikánské otázce, na němž došlo k založení Přípravného výboru budoucího SCR a podepsání *Rezoluce* (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 175). „Cikáni se musí rozhodně změnit z pouhého pasivního objektu na subjekt, který se sám aktivně podílí na své seberealizaci a svém přetváření. Za tím účelem budeme usilovat o vydávání vlastního časopisu,“ píše se v jejím závěru⁹. Na jaře 1969 se o něm znovu zmiňuje B. Daniel ve svém listu Přípravnému výboru (Ibid: 24).

Nedlouho poté, co zkraje roku 1970 začal svazový věstník vycházet, se objevují ambice změnit jeho statut z interního zpravodaje, do značné míry věnovaného svazové agendě, na romský společenský časopis, který by byl v běžné distribuci. Jak zásadní význam členové Svazu svému periodiku přikládali, je patrné z frekvence, s jakou se k jeho čtenosti, oblíbenosti a plánech na veřejné šíření vraceli na stránkách *RL*. „Na úseku naší propagace udělal dobrou práci také náš zpravodaj *Románo lil*,“ řekl třeba M. Holomek v rámci svého projevu na 1. slavnostním plénu SCR 8. října 1970 (*RL* 4/1970: 7). Uvedl, že sice „není dosud časopisem, (ale) překračuje rámec svého poslání a působení. Je čten, je o něj velký

8 Příjmení M. Ištvanové je v knize uváděno s dlouhým á, ovšem zde je zapisujeme opraveně. Jde o stejnou Marii Ištvanovou, jejíž svatební fotografie byla otiskována v *RDž* 1/2016, s. 99. (Pozn. red.)

9 Po úvodních referátech aktivu od A. Daniela, T. Holomka a M. Holomka vznik časopisu navrhl diskutující uvedený prostě jako „Filo“ (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 172). Periodikum se mělo jmenovat *Hlas Roma*.

zájem, a to nejen ze strany našich členů, ale i z řad institucí. (...) Hodláme vytvořit podmínky i pro svůj vlastní časopis.“

23. března 1971 už A. Daniel oznamuje kulturní komisi, že „jednání [k otázce vzniku nového časopisu] bude nutno vést na nejvyšší úrovni – ve vládě ČSR“ a doporučuje urychlit práci na jeho koncepci (RL 2/1971: 5). K třetímu číslu RL z roku 1972 byl přiložen anketní lístek, který zjišťoval představy romských čtenářů o podobě budoucího časopisu. Byť se do redakce vrátilo jen 77 lístků, respondenti se vesměs shodli na jeho potřebnosti a užitečnosti, na názvu *Romano lav*, dále na vyšší periodicitě (měsíčník nebo čtrnáctideník), barevné obálce, vysokém podílu romské literární slovesnosti (kromě dalších rubrik jako zdraví, sociální otázky, Romové v zahraničí, svazová činnost apod.) a dokonce i na ochotě za něj platit 3,- a více korun (RL 5/1972: 16). V témže čísle, v němž se vyhodnocuje anketa, už se vznik nového romského časopisu *Romano lav* naplánovaného na rok 1973 oznamuje jako hotová věc (RL 5/1972: 4) a vítězové výše zmíněné fotosoutěže jsou přizváni k budoucí spolupráci na jeho obrazové části (RL 5/1972: 31).

V prosinci 1972 se podařilo koncepci nového časopisu předložit ke schválení Národní frontě (RL 1/1973: 5). Z optimistických plánů na vyhlášení literární soutěže a další kulturní akce v nadcházejícím roce je zřejmé, že do té doby si nikdo z redakce hrozící zánik Svazu nepřipouštěl. Ještě v č. 1/1973 píše Karel Holubec¹⁰ redakci, jak periodikum dále rozvíjet ve spolupráci s „hustou sítí pravidelných dopisovatelů z řad pracujících Romů“ a jak se mu líbí, že se „stále více uplatňuje romský jazyk, a jak v něm začali i Romové sami tvořit, tak vlastně vzniká romská literatura“ (RL 1/1973: 8).

Poslední číslo *Románo lilu*, jehož jediným obsahem je zápis z pléna ÚV SCR ze dne 25. dubna 1973, na němž byl Svaz pod nátlakem rozpuštěn, je cenným historickým dokumentem a radikální tečkou za touto fází romského obrození. Soudruzi Janota a Paško z ÚV KSČ, Vacík z ÚV NF a soudružky Kalmunzerová a Bráblcová z MPSV opustili rétoriku beztrídní společnosti, přestali předstírat, že Romy považují za rovnoprávné občany socialistické společnosti a tvrdě se vůči členům Svazu vymezili. Vyčítali jim hned nezaplacené členské příspěvky, hned nedostatek kádrů, hned zdefraudované hospodářské zařízení Névodrom a hned zase, „že se SCR nevěnoval úkolům“ (RL 2/1973: 1). Bezmyšlenkovité hromadění různých odůvodnění k vyčlenění SCR z Národní fronty provázené již neskryvaným rasismem („Možná, že za deset let bude situace jiná, že váš intelekt se sformuje. [...] [K]ádrově na to nemáte.“ – RL 2/1973: 3) svědčí o rozhodnutí situaci řešit autoritativně a silou.

10 MUDr. Karel Holubec z Třebíče hovořil už na ustavujícím sjezdu SCR 30. 8. 1969 a jeho zdravotní stav Svazu byla zařazena do IZ 3/1969: 9. Zdá se, že nebyl Rom („A já vás prosím, abyste svůj jazyk utlačovat nedali, abyste ho pěstovali.“), ale uměl romsky a byl to velký sympatizant hnutí.

I v tomto čísle se však debatuje o romském časopise. Pavel Steiner¹¹ vyzdvihl kulturní práci SCR a význam *Románo lil*: „Kde bude aspoň skromný tisk, který se Romů zastane, který ukáže fotografii pracujícího Roma, vzorné žákyně?“ (*RL* 2/1973: 4). Podle Bráblcové MPSV uvažuje, že by pokračoval ve vydávání *Zpravodaje* (*RL* 2/1973: 2), také Vacík slibuje, že i po zrušení Svazu „bude třeba řešit i oblast kultury, tělovýchovy, časopisu“ (*RL* 2/1973: 5). Pozdější vývoj však ukázal, že až do pozdních osmdesátých let nebyla žádná podobná iniciativa umožněna. Tehdy si romská reprezentace v rámci opakovaných jednání na nejvyšší úrovni vymohla vydávání časopisu *Lačho lav*, který však stejně poprvé spatřil světlo světa až v roce 1990 (viz Víšek 1999: 187–189; Havlová 2000).¹²

3 „Poštovní přihrádka č. 156“: *Informační zpravodaj* jako první model romského menšinového tisku

*Informační zpravodaj*¹³ byl jednoduchý cyklostylovaný sešit formátu A4 s jednotnou strojopisnou obálkou uvádějící vydavatele – Přípravný ústřední výbor Svazu Romů-Cikánů v ČSR, respektive Ústřední výbor Svazu Cikánů-Romů se sídlem v Brně – číslo vydání, obsah, a nakonec datum uzávěrky.

V naprosté většině se na jeho stránkách řešila (před)svazová agenda, a to poměrně strohým, věcným jazykem bez jakýchkoliv ilustrací či ozvlášťující typografie. Číslo jedna například přináší informace o průběhu krajských aktivit přípravných výborů,¹⁴ nastiňuje harmonogram legalizace Svazu a uvádí, že po jeho přijetí do Národní fronty nejpozději 15. června téhož roku bude možné začít chystat ustavující sjezd. Z rubriky „Různé“ se dovídáme, že veškerá korespondence má být zasílána na adresu Pošta Brno 2, poštovní přihrádka č. 156, z čehož je patrné, v jak skromných podmínkách *IZ* vznikal.

11 O osobnosti Pavla Steinera, neromského novináře a redaktora židovského původu, jehož práce byla pro formální podobu *RL* zřejmě zásadní (srovnej např. Hübschmannová 2006: 40, táž 1998: 61; Závodská 2017: 140) zatím nemáme dost informací a jeho přínos k *RL* a SCR čeká na zpracování.

12 V tiráži časopisu *Lačho lav* č. 1/1990 doslova stojí „Zadáno do tisku 17. 10. 1989. Plánovaná expedice 5. 1. 1990.“

13 Pracovala jsem s pěti ze šesti uveřejněných čísel *Informačního zpravodaje*. *IZ* 1/1969 s datem uzávěrky 28. 5. 1969 pochází ze sbírek Moravského zemského archivu (fond Svaz Cikánů-Romů – ústřední výbor Brno, 1967–1986, G 434, karton č. 9) a *IZ* 3–6/1969 (č. 3 nebylo datováno, ale víme, že vyšlo bezprostředně po ustanovujícím sjezdu SCR 30. 8. 1969; uzávěrka č. 4 je uvedena 23. 10. 1969, uzávěrka č. 5 19. 11. 1969 a č. 6 15. 12. 1969) byla laskavě poskytnuta Muzeem romské kultury. *IZ* 2/1969 se mi k datu dokončení této studie nepodařilo získat. Dušan Slačka z MRK se domnívá, že neobjevené nebo nepřístupné archivní materiály z období SCR včetně *Informačních zpravodajů* a *Románo lil* se mohou nalézat také ve Státních okresních archívech ve fondech okresních výborů SCR (e-mail ze 16. 1. 2020).

14 V tuto chvíli měl budoucí Svaz úhrnem 144 členů po celé republice (*IZ* 1/1969: 1). V závěru čítala členská základna oficiálně 8500 členů, i když někteří z nich zřejmě podporovali Svaz jen na papíře.

Je-li čtyřstránkové č. 1 jen základním soupisem bodů, č. 3 informující o založení SCR překvapí svou obsáhlostí (54 stran) a rovněž různorodostí. „Toto číslo Zpravodaje je více než významné, proto doufáme, že si je uschováte i pro pozdější potřebu,“ píše se v úvodu (IZ 3/1969: 1). Následují proslovy přednesené stěžejními osobnostmi romského etnoemancipačního hnutí u příležitosti ustavujícího sjezdu 30. 8. 1969. Zdravici přednesla mj. čerstvá vysokoškolačka Elena Lacková, která ve své emotivní řeči o „společné cikánské krvi“ klade rovnítko mezi blaho Romů a existenci KSČ (IZ 3/1969: 16–17). Eva Davidová varuje, aby NF nepřenesla veškerou zodpovědnost za cikánskou otázku na Svaz; kromě jiného zmiňuje i budoucí romský časopis (IZ 3/1969: 20–22). Milena Hübschmannová pohovořila o pochybeních dosavadní státní politiky vůči Romům a v duchu dobové rétoriky se zaštitila V. I. Leninem, když propagovala existenci menšinového časopisu (IZ 1969: 36–37). Josef Bartůšek z Orientálního ústavu vypíchl ryzí „árijskost“ Romů, postavil se za užívání autoetnonyma Rom, ale z dnešního pohledu překvapivě vyjádřil obavy, zda se uchytí i odvozené tvary jako „Romka, romský, romština“ (IZ 3/1969: 37–39). Poprvé se zde setkáváme i s Cyrilem Vaškových, budoucím autorem původní romské tvorby v *RL*, který připomněl dělnický původ Romů a jejich zásluhy na SNP, ale přesně v duchu své pozdější mravokárné poezie varoval, že „určité procento našich lidí považuje vše za zbytečné a nechťejí se podříditi těm lidem, kteří to s nimi myslí dobře“ (IZ 3/1969: 46; příspěvek nepřednesen).

Pro budoucí podobu *RL* a počátky romské literatury vůbec je zásadní, že toto číslo otevírá báseň Antonína Daniela v romštině,¹⁵ na ustavujícím sjezdu přednesená Emílií Machálkovou. Antonín Daniel (1913–1996), jeden z čelních spoluzakladatelů Svazu, pozdější tajemník pro školství a kulturu (*RL* 2/1971: 10), již minimálně od roku 1934 spolupracoval s britským jazykovědcem S. E. Mannem a díky němu vydal několik svých textů v romštině, otištěných v prestižním *Journal of the Gypsy Lore Society*, a spolupřeložil Skutky apoštolské (Praha, 1936 jako *O keriben pal e Devleskre bičhade*) (Závodská 2018: 69). Uvedená fakta z Daniela činí nejstaršího známého autora původních textů v romštině na území ČR.¹⁶

V 5. čísle *IZ* a 1. čísle *RL* je uveden jako předseda redakční rady, význam jeho editorské nebo novinářské role však není bez podpůrných archiválií možné potvrdit. Jeho jméno na stránkách *RL* nijak nevyniká, byť je možné, že se minimálně podílel na řadě článků podepsaných prostě „Redakce“.

15 Srovnej *Romano džaniben* 3–4/1999: 22–23. Redakce, možná přímo Milena Hübschmannová, zde v krátkém odstavci píše, že cyklostylovanou zprávu, kde báseň Antonína Daniela poprvé vyšla, lze považovat za nulté číslo *Románo lilu*. Už však víme, že oněch „nultých“ čísel bylo šest, a báseň A. Daniela dokonce ani nebyla jediným literárním počinem v této rané fázi časopisu, byť se jednalo řádově o jednotky textů.

16 Podrobně o Danielově školních letech Závodská 2018, souhrnný medailon např. Nečas (2005: 222–223).

Danielova báseň „Pal o báro kham“ („O velkém slunci“; překlad KR), zapsaná intuitivním pravopisem,¹⁷ v osmi strofách vypráví jakýsi příběh Romů (faksimile viz příloha). Je rozdělený na dobu, kdy byli Romové nuceni žít v lesích a u vody, protože *nane táto gadžikano kham* (gádžovské slunce nehřeje), a na současnost, kdy Romové užívají *bachtalipphen he sastipphen andro nevo drom a gilav(en) šukar gilī pal o báro kham* (štěstí a zdraví na nové cestě; zpívají pěknou píseň o velkém slunci). Lze se důvodně domnívat, že oním velkým sluncem je míněna socialistická společnost, která po staletí ústrků přijala Romy mezi sebe a umožnila jim mj. založení vlastní organizace. Autor v básni věnované sjezdu navazuje na tradiční folklorní formy. V první strofě se obrací na staré rodiče a žádá od nich, zkušenějších, radu a vysvětlení, proč Romy gádžovské slunce nehřeje; zhruba v polovině se píseň o sirobě¹⁸ překlápí do ideologicky zabarvené oslavy poměrů, v nichž *Roma jekhetane prindžardžam, ko amen sam* (My sami Romové jsme poznali, kým jsme). Mezi členy SCR zřejmě tato báseň získala jistou proslulost, protože ji při významných příležitostech občas i dále přednášeli.¹⁹

Druhým literárně významným příspěvkem ve 3. čísle *IZ* je Proslov v cikánštině k delegátům Ustavujícího sjezdu Svazu Cikánů-Romů od Jana Raise („Mre láče manuša / Mí dobří lidé“; překlad KR – *IZ* 3/1969: 53). Autor se pasuje do role starého Roma,²⁰ který prožil nelehký život plný pronásledování, aktivní činnost už přenechává mladým a prosí je, aby pracovali pro blaho všech Romů a dohlédli na školní docházku, protože *bio gódi nane láčo dživiben* (bez rozumu není dobrý život).

Úvodní báseň „Pal o báro kham“ a závěrečná zdravice „Mre láče manuša“, obě, každá po svém, postihují generační předěl a revoluční dobu, ve které autoři žili. Rámují číslo jako významné nejen v rámci *IZ*, ale především v kontextu romské historie. Současně je z jejich formálně i jazykově insitního charakteru zřejmé, že nejde o prázdné opakování ideologických hesel, nýbrž o upřímné přesvědčení a subjektivní prožívání.

Na stránkách *Informačního zpravodaje* se ale objevuje ještě jedna báseň. Je jí „ROM“ Mojmíra Hanuše, který ji přednesl u příležitosti okresní konference v Olomouci (*IZ* 5/1969: 33). Česky ve čtyřech pravidelných a dobře zveršovaných strofách oslavuje „slovo sladké, slovo plné krásy“, které je zdrojem jeho hrdosti. Za „trochu snědší plet“ byl „syn přírody, volnosti a lásky“ pronásledován, ale

17 První pravidla romského pravopisu vznikla až v průběhu roku 1971 v pěti přílohách *RL* pod názvem *Románi čhib*. Jak upozorňuje Červenka (2017: 80, 85), byť byla pravidla pravopisu SCR uveřejněna až v průběhu roku 1971, uplatňována byla evidentně už v dřívějších textech v *RL* od roku 1970 – ne však dříve.

18 *Čorikane gila*, neboli písně o sirobě, měly podle Hübschmannové psychotherapeutickou funkci. „Lidé, kteří se ať už z jakéhokoli důvodu cítili osamocení a zubožení, tento svůj pocit opuštěnosti léčili zpěvem.“ (Hübschmannová 2006: 33)

19 Krajskou konferenci Severočeského kraje otevřel Zoltán Šanta jejím přednesem (*RL* 2/1972: 12).

20 Podepsal se *Tumáro phuro Rom!* (Váš starý Rom!).

protože je nezlomný, „vždy pyšně vysloví tři hlásky, ROM!“ Báseň je psána v 1. osobě singuláru a svádí k domněnce, že autor byl romského původu. Při bližším pohledu na zpracování – značnou formální zručnost a literární zkušenost – a vysoký podíl stereotypních obrazů a metafor (svobodomyslný Rom, Rom muzikant, Rom jako romantický hrdina) šlo spíše o olomouckého novináře, básníka a filantropa Mojžíra Hanuše (1913–2008), který tak organizaci vyjádřil svou podporu. Neromů, kteří svůj osud svázali s romským etnoemancipačním hnutím, nikdy nebyl nedostatek; ostatně kde by byl *Románo lil* bez redaktorské práce mj. Mileny Hübschmannové a Pavla Steinera?

Ve *Zpravodaji* se rovněž objevily ukázky folkloru. Dvě písně z období pronásledování za 2. světové války, „Mre churde čore čhavore“ (Mé malé děti) a „Lolo dikhlo the zeleno“ (Červeno-zelený šátek) jsou zde otištěny v romštině s českým překladem a s legendou o jejich vzniku a významu. Je symptomatické, že jsou to právě ukázky poměrně mladé lidové tvorby z doby nacistické perzekuce, vyslovující se k tématu neznámého holocaustu, jehož uznání a odškodnění se stalo jedním z dlouhodobých cílů Svazu Cikánů-Romů.

Počínaje *IZ* 3/1969 se začíná zakládat na budoucí podobu *Románo lilu*. V číslech 4, 5 a 6 se kromě svazové agendy objevují první reportáže²¹ a dřevní podoby většiny příštích rubrik: školství, ohlasy v tisku, právnícká poradna, rozhovor, z krajů a okresů, populárně vědecké články²² a etnografické exkurzy²³. V hrubých obrysech začíná být patrný model pochvalných a hanlivých zmínek o vyznamenavších se a provinivších se Romech,²⁴ který se stane jedním z typických rysů *RL*. A jsou zde i první texty neromských dopisovatelů, např. list „Cikáni a koupelny“ (*IZ* 4/1969: 9), v němž se J. Kolář z Frydlantu rozplývá nad skupinkou romských dělníků, jež potkává každé ráno ve vlaku, a jejich vědomostmi o technických parametrech koupelen, které si svépomocí staví.

Hovory o stávající i budoucí svazové tiskovině mají značný prostor. V pátém čísle *IZ* vyšla zpráva o první schůzce redakční rady (*IZ* 5/1969: 31) za předsednictví A. Daniela a účasti redaktorů M. Dědiče, J. Šipoše, P. Steinera, B. Daniela a Z. Vágaie. Řešily se technické potíže s množením, nedostatek adres odběratelů a profil časopisu, pro nějž bude „důležitá (...)

21 Např. o zřízení celotýdenní mateřské školy a jeslí pro cikánské děti v Jihlavě (*IZ* 4/1969: 5–6).

22 V *IZ* 6/1969: 20–21 vyšel etymologicky laděný článek Bartoloměje Daniela „K otázce vzniku názvu ‚Cikán‘“. Pojednává v něm o mechanismech nálepkování cizorodých skupin okolními majoritami, o byzantské sektě Athinganoi a o důvodech, proč se Romům někdy říká „Böhmische“.

23 *IZ* 6/1969: 17–19. V článku „Kulturní historie“ připraveném Pavlem Steinerem z vyprávění Jana Daniela z Oslavan se zevrubně popisují romské vánoční zvyky. Dva odstavce jsou uvedeny v romštině s českým překladem. Podobná stať vyšla v *RL* 5/1972: 27–28 péčí Mileny Hübschmannové; zakládala se na nahrávce vyprávění bratrů Václava a Bertina Demeter-Sidorů a byla otištěna celá romsky včetně perexu.

24 Rubrika „Rádi zaznamenáváme“, *IZ* 4/1969: 9; *IZ* 5/1969: 34 a *IZ* 6/1969: 15, a rubrika „Z krajů a okresů“, *IZ* 5/1969: 32–33 a *IZ* 6/1969: 13.

základna dopisovatelská z řad Romů v krajích a okresech“ a rovněž bylo rozhodnuto, že „trvalou přílohou (...) bude také několik stránek o cikánském folkloru, umění, historii. A to i v cikánštině“. Obojí se později podařilo do významné míry naplnit ke značnému prospěchu časopisu; vůbec stojí za zmínku, že období 1969–1973 je v obou traktovaných periodikách charakteristické vysokou mírou systematičnosti, důslednosti a až překvapivou profesionalitou. Z Plánu činnosti na rok 1970 (IZ 5/1969: 19) vyplývá, že se počítá se dvěma periodiky: 1. s bulletinem ÚV SCR 1x14 dní v počtu 500 ks a 2. „s instalací a rozvojem vlastního časopisu Svazu“. Jak víme, k oddělení technických a společenských informací přes veškerou snahu nakonec nedošlo; *Romano lav* zůstal jen na papíře, v koncepci odevzdané NF na sklonku roku 1972 (viz výše).

Poslední IZ 6/1969 otevírá výzva přispěvatelům, aby se vrhli do práce pro budoucí časopis; pro ty nejaktivnější se chystá školení novinářské práce. Je zde zmínka o plánovaném otištění některé z romských pohádek uspořádaných Andrejem Giňou z Rokycan,²⁵ ke kterému došlo hned v prvním čísle *Románo lilu* (RL 1/1970: 36–41). IZ č. 6 mělo uzávěrku 15. 12. 1969; RL 1/1970 je bohužel nedatované a RL 2/1970 bylo uzavřeno 10. 6. 1970. V roce 1970 vyšla čtyři čísla *Románo lilu*, nejspíš s čtvrtletní periodicitou, z čehož vyplývá, že redakci IZ se podařilo přetransformovat z formálně primitivního newsletteru na vázaný časopis s barevnou obálkou, obrazovými ilustracemi, vlastní typografií a znakem SCR zhruba během tří měsíců. I to hovoří ve prospěch cílevědomé a obětavé práce všech zúčastněných.

Byť měl *Informační zpravodaj* na první pohled vzhled zápisu ze schůze, položil základy romského menšinového tisku v ČR. Jeho raná směs reportáží z regionů, záznamů o tradiční romské kultuře, odborných romistických článků, vzpomínek pamětníků a víceméně emblematického²⁶ užívání romštiny se s drobnými obměnami přenesla do všech pozdějších periodik, jakým byl *Románo lil*, *Lačho lav*, (*Romano*) *Gendalos*, *Romano vodí*, *Romano kurko*, *Romano hangos*, *Kereka* a do jisté míry dokonce i *Romano džaniben*.²⁷

Vyplývá z povahy věci, že menšinový tisk je relativně úzce zaměřený a do sebe zahleděný. IZ ovšem narýsoval obrysy periodika, které má především motivovat,

25 Osud této nedochované sbírky zůstává předmětem spekulací. Podle výpovědi pamětníků se zhruba v polovině šedesátých let chystalo její vydání Západočeským nakladatelstvím, ze kterého ale posléze sešlo (srovnej Giňa, Ryvolová, Sadílková 2013: 7).

26 S pojmem „emblematické užití romštiny“ pracuje Yaron Matras ve své monografii *Romani: A Linguistic Introduction* (2002: 254) a má jím na mysli romské texty na úrovni nadpisů, slovních spojení a jednotlivých romských výpůjček v jinak majoritním/kontaktním jazykem psaném textu: „Jeho účelem je sloužit jako symbol a spouštěč skupinové identifikace.“ Pojem používám pro momenty, kdy je romštiny užíváno nikoli funkčně, jako prostředku sdělení, ale markerově, coby etno-identifikačního signálu.

27 Podrobněji o historii romského časopisectví viz Havlová 2000: 146–149.

ukazovat pozitivní vzory, dodávat sebevědomí, podporovat společné romství a kultivovat vztahy s majoritou. Slovy Pavla Steinera, „skromný tisk, který se Romů zastane“. Tato podoba romského menšinového tisku coby v nejlepším smyslu romského PR se udržela dodnes.

4 Experiment *Románo lil*

Když redaktoři věstníku připravovali první literární texty romských autorů v romštině a češtině, nemohli si být jisti, s jakým zájmem budou přijaty. Vzhledem k obrozenecké agendě se dalo počítat se spíše konzervativním, folklorní tradicí podmíněným vkusem čtenářstva a soudě podle řazení (moderní) literatury na samý závěr jednotlivých čísel ji považovali za spíše sekundární záležitost, kterou bylo možné v závislosti na aktuálních potřebách vypustit.

Přesto se celý soubor známých i neznámých článků literárního charakteru, otištěný v *RL* v letech 1970–1973, stal základem pro veškeré budoucí psaní Romů v tomto regionu. Byly otestovány hranice možného a nastaveny parametry, které pamětníci *Románo lilu* spolu s hlavní autorkou romského pravopisu a propagátorkou romské literatury, Milenou Hübschmannovou, v budoucnosti víceméně důsledně dodržovali a dále šířili. Doposud však nebylo zcela jasné, kdo přesně, v jaké míře a s jakým úspěchem publikoval, u koho se jednalo o výjimku, zaniknuvší spolu se Svazem, a kdo se naopak po nucené odmlce znovu aktivně dal do práce.

Milena Hübschmannová ve svých člancích a přednáškách zdůrazňovala, že záhy po uveřejnění prvního fejetonu Tery Fabiánové, „vůbec první[ho] literární[ho] útvar[u], který kdy byl v celé historii České a Slovenské republiky otištěn v romštině“ (Hübschmannová 2006: 46²⁸), začaly do redakce *RL* houfně přicházet autorské texty Romů a množství romských příspěvků v časopise narůstat geometrickou řadou (srovnej Hübschmannová 2000: 138, též 2006: 40).

Subjektivně se tak mohlo zdát, ale skutečnost byla trochu jiná. Na posledních několika stranách každého z prvních tří čísel ročníku 1970 se skutečně nacházela rubrika „Zadáno pro Teru“ a různé další literární, romské i české texty. Od čísla 4/1970 ale dochází k náhlému obratu a téměř celý ročník 1971 je prost nejen literatury, ale také romštiny; takřka úplně vymizelo i její emblematické užívání v nadpisech, pozdravech a přáních. Literatura a romština se s plnou silou vrací až s novoročním číslem 5/1971, což mohlo být způsobeno „svátečním“ charakterem posledního čísla roku, jak podotýká Scheinostová (2005: 52), ale také několika dalšími faktory.

28 Zde šlo o zjednodušení, protože Antonín Daniel publikoval romsky dříve, byť na zahraničních, respektive specifických platformách (viz výše).

Především ročník 1971 byl provázen přílohou *Romáňi čhib*, seriálovou učebnicí romského jazyka Mileny Hübschmannové, která posléze vyšla knižně v edici Malé učebnice Nového orientu (Hübschmannová 1973). Jazyku byl tedy vyhrazen samostatný, a současně nikoliv automatický prostor, protože hned v *RL* 1/1971 se jasně uvádí, že bude rozesílána pouze nahlášeným zájemcům. Další faktor byly volby do zastupitelských orgánů, konané 26. a 27. listopadu 1971, do jejichž přípravy se redakce *RL* pilně zapojila, což významně ovlivnilo složení článků. A konečně otištění „Memoranda SCR v ČSR k základním otázkám romské (cikánské) problematiky a vymezení společenského postavení Romů (Cikánů)“ (*RL* 2/1970: 11–15) se u vysokých státních orgánů nesetkalo s pochopením – srovnej Pavelčíková (2004: 106) a Lhotka (2009: 17) – a KSČ představitelům Svazu pravděpodobně naznačila, že setrváním na svém postoji přímo ohrožují existenci organizace.²⁹ ÚV SCR takřka vzápětí „upouští od realizace a prosazování Memoranda o národnostní otázce ÚV SCR“ (*RL* 4/1970: 4) a lze tušit, že vymizení romštiny ze stránek *Románo lilu* od čísla 4/1970 bylo přímým následkem tohoto rozhodnutí. Je nutno zvážit i teorii, že romské příspěvky do redakce skutečně proudily, a možná i v narůstajícím množství, ale právě z důvodu silného mocenského tlaku na ústřední výbor tyto příspěvky nebyly (alespoň dočasně) uveřejňovány.³⁰

V číslech 5/1971–2/1973 je přítomnost romské literatury proměnlivá, směrem k zániku organizace však skutečně přibývá romských příspěvků a stále častěji jsou uveřejňovány bez překladu. V předposledním *RL* 1/1973 se na šesti stranách na nejrůznější současná témata vyjadřují romsky Andrej Pešta, František Demeter, Jožka Fečo nebo Vojta Fabián. Narůstající podíl romštiny lze vidět jako trend, který by v případě skutečného spuštění plánovaného časopisu *Romano lav* v roce 1973 zřejmě progresivně pokračoval.

4.1 Literární obsah

Jako autoři aktivní v době vydávání *Románo lilu*, a tudíž jakási první generace romské literatury, jsou v závislosti na textu a autorovi obvykle uváděni Bartoloměj Daniel, František Demeter, Andrej Giňa, Tera Fabiánová, Vojtěch Fabián, Elena Lacková a Andrej Pešta³¹ (zde uvedeni v abecedním pořadí), s obzvláštním

29 Celé číslo 4/1970 se nese v duchu opatrnosti a neustálého provolávání loajality vůči KSČ a NF. Proslov soudruha Z. Runy z ÚV NF na slavnostním plénu k 1. výročí SCR 8. 10. 1970 nenechal nikoho na pochybách, jak křehká je pozice Svazu: „Byla by chyba, kdyby se výchova Romů dělala jinou cestou, než v rámci celospolečenského systému. (...) Jakékoliv separování je škodlivé.“ (Parafraze zápisu z pléna ve 3. os. sg, *RL* 4/1970: 13.)

30 Lyrickou tvorbu z okruhu autorů kolem *Románo lilu* se péčí členů bývalé redakce *RL* (viz Hübschmannová 2006:48) podařilo vydat až v roce 1979 pod názvem *Romane gila* jako neprodejný metodický materiál.

31 Srovnej výčty např. Hübschmannová 2000: 139 nebo Sadílková 2012: 24.

důrazem kladeným na osobnost Tery Fabiánové. Podrobná analýza *RL* přinesla drobná zpřesnění: mezi občasnými přispěvateli se nacházel rovněž Julius Bukai, Jaroslav Fabián, Josef Fečo, V. Harčarová a Cyril Vaškových. Elena Lacková v *RL* nepublikovala³² a jako literární autor se neprojevil ani Bartoloměj Daniel. Jeho první literární pokusy, básně „Khilav / Švestka“ a „Jekhšukareder gili / Nejkrásnější píseň“, se objevují až ve sbírce *Romane gila* (1979: 6–9), vydané pod patronátem Obvodního kulturního domu v Praze 8. Zde má dva texty také Elena Lacková (*Romane gila* 1979: 44–49). Je pravděpodobné, že jejich texty byly připraveny k vydání už v dobách *RL*, ale otištěny byly až v této sbírce. Sama M. Hübschmannová o ní často mluvila jako o publikaci prezentující literární práce vzniklé v době *RL*, které se však nepodařilo závčasem otisknout, avšak v předmluvě F. Demetera žádný odkaz na *Románo lil* ani Svaz Cikánů-Romů není, hovoří se zde pouze o „seznám(ení) veřejnost(i) s moderní romskou poezií“ (*Romane gila* 1979: 4). Romskou autorskou písní, zastoupenou v *RL* např. Emilem Horváthem, Jožkou Fečem nebo Květou Haluškovou, se v tomto článku nebudu zabývat.

Všichni uvedení svým zařazením do literárně laděné sekce jako by dostali autorské osvědčení. Někteří se však uvedli jen jediným textem a nic o nich nevíme, např. V. Harčarová, u které nám není známo ani křestní jméno, nebo Julius Bukai, zastoupený pouze článkem „Rom se směje“ (*RL* 2/1970: 30), u kterého není jasné, zda jde o toho samého Bukaie, který je pod křestním jménem Jan později oplakávaný (*RL* 4/1971: 19), nebo jde o shodu jmen. Jiní přispěli texty neliterárními a velmi obtížně zařaditelnými (např. J. Fečo ve fragmentárním, nekoherentním svolání nazvaném „Sam but Roma pro svetos“ (Je nás hodně Romů na světě: překlad KR) reflektuje nacistické pronásledování a vyzývá k jednotě Romů – *RL* 1/1973: 27). Naopak v části věnované svazové agendě a publicistice se výrazně profilovali jiní dopisovatelé (Josef Bánom, Ladislav Demeter ad.), jejichž články ale nepronikly do posvěcené literární kategorie, a zřejmě proto doposud s počátky romské literární tvorby nebyli spojováni.

Jak však s odkazem na bohemistu Vladimíra Macuru upozorňuje Scheinostová (2005: 52) a jak si je jistě vědom každý redaktor menšinového tisku, v rodících se a obrozenských literaturách se rozdíl mezi beletristickým a funkčním útvarem stírá; žánrová diferenciací přichází později, až když se menšinový jazyk na papíře etabloval a druhá a třetí generace píšících příslušníků menšiny začne být schopná kritické reflexe a odstupu. Rozdělení věstníku *Románo lil* na publicistickou a beletristickou část je tedy třeba brát pouze jako orientační.

32 V IZ 3/1969 byl přetištěn její proslov u příležitosti Ustavujícího sjezdu SCR, viz výše.

4.1.1 Tera Fabiánová (1930–2007)

V šestnácti číslech časopisu *Románo lil* Tera Fabiánová publikovala celkem čtyřikrát (*RL* 1/1970: 33–34; *RL* 2/1970: 31–32; *RL* 3/1970: 32–33 a *RL* 2/1972: 28 – faksimile viz příloha), z toho třikrát v rámci rubriky „Zadáno pro Teru“ a jednou samostatnou povídkou „Zor nane savoro“ (Síla není všechno; překlad KR). Zvážíme-li, že se na její průkopnickou roli opakovaně odvolávala nejen pamětnice Hübschmannová, ale také třeba o generaci mladší Margita Reiznerová³³ a další autoři, nejde vlastně o nijak závratný korpus.³⁴

Výjimečnost textů Tery Fabiánové spočívá v jejich konzistentně romském podání a hloubce a nesamozřejmosti jejich úvah. Hned první fejeton „Bičhavav le Romnënge“ (Vzkazuji Romkám; anonymní překlad součástí *RL*)³⁵ je otevřeně feministický: vyzývá romské ženy, aby se vzepřely patriarchálnímu modelu rodiny, dbaly na své vzdělání a oblékání, plánovaly rodičovství a aby se staly jinými, novými Romkami. Uvážíme-li, že odvážný už byl samotný fakt, že si coby manželka a matka vůbec dovolila veřejně písemně vystoupit (srovnej Scheinostová 2010), tvrdý odsudek tradičního romského muže, který si vykračuje *uchando, o bala leske har angar kále, gereskos pre leste, gad párno, a džal, šero hasdo upre* („učesaný, vlasy se blyští, kabát, šaty, bílá košile, a jde si hlavu vzhůru“) zatímco těhotná žena vláčí děti a tašky tři kroky za ním, byl přímo revoluční. V podobném duchu se nesla i povídka „Zor nane savoro“ (Síla není všechno; překlad KR), v níž v roli starší zkušené ženy urovnává spor mezi manželi, přičemž odsuzuje běžnou praxi násilí páchaného romskými muži na svých manželkách a nekompromisně oznamuje: „*Te o rom na likerel peskera romňa manušňake, ta nane manuš!*“ (Pokud muž nepovažuje svou ženu za člověka, sám není člověkem).

Tato povídka už je literárně velmi vyspělá. Jevištěm, na němž se odehrává drama srážky mezi zpátečnickou tradicí a progresivními novými pořádky, se stal vypravěččin příbytek a jeho práh symbolickou hranicí mezi útlakem a svobodou. Rytmické střídání přímé řeči a vypravěčského hlasu dodává textu dynamičnosti a rozhodnosti, které vypovídají o sebejistotě starší mentorky a vrcholí působivým monologem, v němž je provinilý muž – pochopitelně na výsostném území mentorčina domku – přirovnán ke vzteklému psu, který ze strachu, hladu a bolesti

33 „Začala jsem psát před dvěma lety. Dostala se mi do rukou romská básnička od Terky Fabiánové – první romská slova, která jsem viděla napsaná na papíře. Byla jsem pyšná, že máme Terku Fabiánovou, která dovede tak krásnými slovy vyjádřit přesně to, co cítím i já, co se mi honí hlavou a kvůli čemu kolikrát nemohu ani usnout. [...] Terka Fabiánová – i když ji osobně vůbec neznám – mi ukázala, že je možné romsky psát. [...]“ (Reiznerová 1990: 107)

34 Pro srovnání Andrej Pešta ve stejné době rovněž publikoval čtyři literární příspěvky a větší množství publicistických.

35 Fejetony nemají názvy, v záhlaví je jen název rubriky „Zadáno pro Teru“. Označují je několika prvními slovy romského textu. Tento princip uplatňují i jinde v tomto článku.

kouše kolem sebe. Na závěr vypravěčka manžele obrazně vyhání z ráje; vypouští je zpět do reality moudřejší a poučené a smířlivě uzavírá „*god'i le manušeke kampel, god'i a jilo*“ (člověk potřebuje rozum, rozum a srdce; překlad KR).³⁶

Texty „Hin oleske duj berš“ (Před dvěma lety; původní anonymní překlad) a „Andre bůti kaj me kerav“ (V práci, kde dělám; původní anonymní překlad) zase spojuje velice silný a pregnantně formulovaný emancipační náboj. V prvním autorka lituje asimilovaného Roma, který už je Romem jen na pohled, ale neumí romsky, a apeluje na Romy, aby si i na své cestě k uznání a úspěchu zachovávali romský jazyk, písně, vyprávění a romské srdce, protože „*oda savóro kerel Romes Romeske*“ (to dělá Roma Romem). Druhá úvaha nad povahou předsudků a diskriminace je poznamenána hořkostí nad nekonečností konfliktů mezi většinou a menšinou. „*Amen ča kamas kaj amenge pařiv te den*“ (Chceme jen to, aby nám lidé dali úctu), končí hrdě i bolestně.

Na malém poli čtyř miniatur už jsou vytýčena všechna zásadní témata Tery Fabiánové, která později rozpracovala v povídkách „Ačhiľom Romňi“ (Zůstala jsem Romkou) nebo „Eržika“. ³⁷ Dvě její básně – „Raťate avľom“ (Navečer přišla jsem) a „Av manca“ (Pojď se mnou) se objevily ve sbírce romské poezie *Romane gila* (1979). Po sametové revoluci uveřejnila dvě samostatné publikace: *Čavargoš/Tulák* (Apeiron 1991) a *Sar me phiravas andre škola / Jak jsem chodila do školy* (Společenství Romů na Moravě 1992) a kolem roku 2000 se její báseň „E bacht ke mande avel / Štěstí přichází ke mně“ představila v metru v rámci projektu Poezie pro cestující. Svým dílem se etablovala jako jedna z nejvýznamnějších romských autorek v České republice.

V kontextu časopisu *Románo ľil* bezesporu vynikala suverénní prací s jazykem a samostatným myšlením; tam, kde se jiní autoři spokojili s dokumentární hodnotou vzpomínkového textu (A. Pešta: „Žužo chin amaro paňori“ – Čistá je naše voděnka; překlad KR) (*RL* 3/1972: 28 – faksimile viz příloha), Fabiánová teprve začínala a na pozadí banálních denních situací opracovávala ideje, které ji evidentně zaměstnávaly i mimo literární sféru. Darem zkratky, citem pro obraz a schopností výstavby děje v jazyce bez literárního precedentu jednoznačně předběhla svou dobu. Na stránkách *RL* se jí úroveň literárního projevu rovnal jen jediný další autor, a tím byl česky píšící reportér a severočeský dopisovatel Josef Bánom.

36 Pomněme, že v těchto dvou textech Tera Fabiánová vytýčila cestu svým následovnicím, jako jsou Erika Olahová nebo Iveta Kokyová, které rovněž tematizují bezprávné postavení romských žen, a především násilí na nich páchaných, a činí tak s nekompromisní otevřeností, vystavující se při tom potenciálnímu odsudku členů romských komunit.

37 Obě povídky byly uveřejněny v antologii romské prózy *Čalo vodi / Sytá duše* (Kramářová, Sadílková, 2007: 248–261, 208–224). „Eržika“ už předtím vyšla časopisecky (*Romano džaniben* 1–2/2000: 107–111). Obě však vznikly už v době Svazu a M. Hübschmannová je zařadila do připravované prozaické sbírky romských autorů, která měla vyjít v Odeonu, po rozpuštění Svazu však z vydání sešlo (srovnej Hübschmannová 2003: 124). Tere Fabiánové, jejímu životu a literárnímu dílu, včetně prvních fejetonů, byl též věnován velký prostor v *RDž*, zejm. 2000/1–2, 3; 2004/jevend.

4.1.2 Josef Bánom (1941–2019)

„Z kraje severočeského jsme získali nového aktivního spolupracovníka,“ píše redakce s odkazem na Josefa Bánoma hned ve druhém čísle ročníku 1970. Jeho nástup na scénu ve dvou minireportážích, ze Starého Mostu a z Ústí nad Labem (*RL* 2/1970: 25), byl nepřehlédnutelný. Z průměru příležitostných dopisovatelů vynikal kultivovanou češtinou,³⁸ přirozenou obrazotvorností a sebevědomím. V prvním článku optimisticky představuje plánovaný experiment „prvního romského městečka“, jímž se měl zjevně stát dnešní Chanov. Varuje, že po zbourání starého Mostu bude nutné Romy někde ubytovat, protože „průmyslové podniky na Mostecku nemohou ani postrádat Romy – pracovníky“.³⁹ Redakce jeho optimismus prozíravě mírní, protože „tak velké soustředění Romů v novém sídlišti znamená též zatěžkávací zkoušku vyspělosti našich Romů“.

Druhý příspěvek J. Bánoma v tomto čísle, uveřejněný pod názvem „Cikánský dům“, si pro svou poetičnost a precizní práci s jazykem zaslouží ocitovat šířeji:

„Stojí v Hrnčířské ulici (č. 42) a na první pohled jej poznáte podle zaprášených a povyražených oken. Uvnitř, v tmavé klenuté chodbě, vás přivítá vlhko. Mokrý stěny, zpráchnivělá podlaha z vlhkosti – a přece zde voda neteče. (...) Na stropě je plno fleků – to je památka po posledním dešti; střecha je děravá.“ (*RL* 2/1970: 25)

V šestnácti číslech redakce uveřejnila celkem deset textů signovaných jeho jménem, nehledě na jeho pravděpodobný podíl na dalších anonymních článcích vyjadřujících názor redakce (pro existenci *RL* ostatně typické). Jeho záběr byl skutečně široký, počínaje korespondencí („Tera Fabiánová, naše romská žena“, dopis redakci *RL* 3/1970: 26), přes černou kroniku („Drama na Kolouchově“, *RL* 3/1970: 30), polemiku („Bylo jim dvacet“, *RL* 3/1971: 28⁴⁰) až po reportáž („Ústí nad Labem – Vaňov“, *RL* 1/1971: 8–9 apod.). Poslední vzpomínaný článek informující o návštěvě romské mateřské školky jasně vypovídá o jeho citu pro expozici a výstavbu děje. „Člověk se vlastně formuje v raném dětství. Slovenské lidové rčení ,ohýbaj ma mamko, pokiaľ som ja Janko‘ vystihuje význam výchovy v dětství,“ píše na úvod. Podobné kompoziční postupy jsou běžně užívaným nástrojem žurnalistiky.

38 Do *RL* přispíval pouze česky. Na přímý dotaz vznesený dceři Karolíně Bánomové, zda otec uměl romsky, přišla odpověď: „Tatínek romsky nikdy nemluvil, říkal, že se romštinu ani nechtěl učit, protože když byl malý, bral to tak, že by kvůli romštině měl ve škole bariéru.“ (Rozhovor s Karolínou Bánomovou, Messenger 1. 3. 2020).

39 Srovnej Pavelčíková 2004: 115.

40 A. Scheinostová (2005: 210) tento text zařadila mezi vzpomínková vyprávění, jímž dílčím způsobem bezpochyby je, zároveň ale nastoluje nepopulární téma uznání podílu Romů na partyzánském hnutí v době Slovenského národního povstání, tedy polemizuje s oficiálním výkladem dějin. Jednoznačně zařadit tento článek do existující žánrové škatulky však není možné.

Skutečného mistrovství ovšem Bánom dosáhl v publicistickém útvaru zcela netypickém pro Romy i pro jakoukoli literární nadstavbu, a tím je fotbalové zpravodajství.⁴¹ V době existence Svazu bylo založeno velké množství romských sportovních oddílů, přičemž fotbal patřil k nejoblíbenějším.⁴² V době předinternetové, kdy se čtenáři o průběhu zápasů dozvídali z novin poprvé, dokázal udržet napětí a neprozradit závěrečné skóre až do samého konce článku. Psal velice čtivě, dynamicky, s citem pro odmlku a sklenutí dramatického oblouku.

„V 15. minutě posílá M. Holomek pěkný ‚padák‘ na německou branku. V této chvíli naši hráči německou branku doslova bombardovali. V 17. minutě střelí Urbanský (Ústí n. L.) první branku. Radost z ní však netrvala dlouho. Rychlý protiútok Němců, a Hendrych vyrovnává na 1:1.“ (RL 5/1971: 15 – faksimile viz příloha)

Po zániku SCR a RL se Josef Bánom odmlčel, byť nadále zůstával v kontaktu s někdejšími spolupracovníky ze Svazu a o záležitosti Romů se nepřestal aktivně zajímat (srovnej Giňa, Ryvolová, Sadílková 2013: 301–302). V letech 1982–1986 dálkově vystudoval gymnázium v Ústí nad Labem a pokračoval na katedře marxisticko-leninské filosofie při FF UK, studium už ale kvůli změně režimu nedokončil. Po roce 1989 začala jeho rodina v Ústí nad Labem úspěšně podnikat,⁴³ ale v důsledku nárůstu rasového násilí emigrovali v roce 1997 do Kanady, kde autor nedávno zemřel.⁴⁴ Byť šlo o velice talentovaného a schopného novináře s velkým potenciálem, kromě občasného článku na serveru *Britské listy*⁴⁵ už se psaní nevěnoval.⁴⁶

41 Fotbalový turnaj (RL 3/1970: 30), Fotbalové klání na severu Moravy (RL 4/1971: 20–22), Mezinárodní utkání v kopané (RL 5/1971: 15).

42 Srovnej Pavelčíková 2004: 108. Podle K. Bánomové jeho bratr a bratranec trénovali romské fotbalové mužstvo v Ústí nad Labem-Trmicích.

43 Provozovali dva stánky s langoši.

44 Stojí za zmínku, že dcera Karolína Bánomová, vyhlízející na letišti v Torontu sourozence, se 5. srpna 1997 objevila v reportáži Josefa Klímy o údajně snadném životě Romů v Kanadě v pořadu televize Nova Na vlastní oči, který bezděky rozpohyboval romskou migrační vlnu.

45 <https://blisty.cz/art/59995-kdyz-vlastenci-zpivaji-ceskou-hymnu-mrazi-me-v-zadech.html>, <https://blisty.cz/art/59916-odmitam-se-distancovat-od-romskych-utoku-nemam-totiz-proc.html> přístup 20. 3. 2020. Rovněž byl údajně autorem dalších textů podepsaných jménem jeho dcery Karolína Bánomové.

46 Životopisné údaje o Josefu Bánomovi použité v tomto článku poskytla dcera Karolína Bánomová během telefonického rozhovoru z kanadského Toronta 1. 3. 2020.

4.1.3 Andrej Giňa (1936–2015), Andrej Pešta (1921–2009), Cyril Vaškových (?–?)

Zastavme se ještě krátce u tří přispěvatelů, jejichž články se shodně objevovaly v publicistické i literární sekci a vykazovaly jistou druhovou spřízněnost. Všichni tři, každý po svém, vystupovali jako zapálení obrozenci a současně mravokárci. Vedeni nejlepšími úmysly, v duchu dobového nadšení spojeného s vysokou mírou kritiky obrácené dovnitř komunity, svá literární díla pojímali jako příležitost promluvit Romům do duše.

Pozdější uznávaný spisovatel Andrej Giňa⁴⁶ na stránkách *RL* uveřejnil jen dvě prózy: český překlad pohádky „O Romovi a černé paní“⁴⁷ (*RL* 1/1970: 36–41) a „Kajso pheras pes nakerel“ (Takové žerty se nedělají; překlad KR) (*RL* 3/1972: 28–31) bez překladu (faksimile viz příloha). Podobně jako je tomu v případě Tery Fabiánové, oba útvary předznamenaly jeho pozdější práci na tomto poli; zvlášť drobných publicistických črt a fejetonů s literárním přesahem v romštině napsal v devadesátých a nultých letech celou řadu. Ve všech ostatních případech⁴⁸ šlo striktně o publicistiku z domácího Rokycanska, jejíž bazální úroveň odpovídala jeho relativnímu mládí zhruba pětatřiceti let a předchozímu pracovnímu zařazení.⁴⁹

Krátká povídka „Takové žerty se nedělají“ vypráví o vysmívaném starém Romovi, který po hraní vždycky nechával basu u sedláků, protože ji v opilosti nedokázal dopravit domů. Vesničtí kluci se domáklí, že se bojí *mulů*, duchů mrtvých, navlečení v bílých prostěradlech si na něj počkali u hřbitova a vydělali chudáka opilce k smrti. Vypravěč končí slovy: „*Te varekana rači dikhena mulen andro parne lepedy, tak madaran pes, oda nane čačipen. Mulo manuš imar nigda tumenge na ubližinla*“ (Jestli někdy v noci zahlédnete duchy v bílých prostěradlech, tak se neděste, nejsou skuteční. Mrtvý člověk vám už nikdy neublíží; překlad KR). Zdvžený prst zde nepatří jen nezodpovědným neromským chlapcům, ale i Romům, které chce varovat před zpátečnickou vírou v revenanty. Káravý či didaktický tón bude i pro pozdější dílo A. Gini typický, byť časem se v něm začne projevovat mnohem více humoru a nadsázky.

Literární pokusy všestranného Andreje⁵⁰ Pešty jsou dílem humoristické („Začarovaná štrimfla“ *RL* 5/1971: 20), dílem epické a svým vyzněním až patetické („Setkání se sovětskými Romy / Zgelom man rusikone Romenca“; *RL* 4/1972: 10–13; „Na pobisterdžam mek“ / Ještě jsme nezapomněli; překlad KR, *RL* 1/1973: 25) a dílem poetické (již zmíněný text „Žužo ehin amaro pañori“

46 Reprezentativní výběr z jeho díla viz *Pařiv. Ještě víme, co je úcta* (Praha: Triáda, 2013).

47 Romský originál „Pal e kali raňi“ byl posléze uveřejněn až po revoluci v časopise *Romano kurko* 26/1993.

48 *RL* 1/1971: 25–26 „Zápis z výroční členské schůze“, *RL* 3/1972: 17 „Reportáž z Rokycan“ apod.

49 Tavič, voják z povolání, řidič, topič. In Giňa, Ryvolová, Sadílková 2013: 14.

50 V časopise vystupuje konzistentně jako Ondřej Pešta.

/ Čistá je naše voděnka, *RL* 3/1972: 28 – faksimile viz příloha; tři básně, *RL* 1/1973: 28–30⁵¹). Pozoruhodný je jednak rozsah jeho původních textů v romštině, jednak etnoemancipační zápal, s jakým v „Na pobisterdžam mek“ horuje za „nové“ romství v rámci socialistického zřízení: „*Alë adadžives som rado hoj som Rom, hoj andre mande bondžalol romano rat, hoj šaj sikluvav a šaj dosikluvav oda, so pašo kapitalisti naščik siklilom*“ (Dnes jsem ale rád, že jsem Rom, že ve mně koluje romská krev, že se mohu učit a doučit to, co jsem se za kapitalismu naučit nemohl; překlad KR), uvážíme-li, že později se od svého romského původu distancoval (Závodská, M. 2017: 150).

„Setkání se sovětskými Romy“ je jednostránkovým výtahem z následujícího třístránkového vyprávění v romštině o tom, jak za války sloužil na Ukrajině a jak na každé další štaci vyhledal místní Romy, kteří mu po dobu posádky poskytovali citové útočiště. Především v romské části se rýsuje Peštovo přirozené žití *romipen*, niterné chápání romské zdvořilosti a prokazování vzájemné úcty a současně upřímný zájem o vše nové a neznámé. Ve druhé části jde téměř o etnografický exkurz do romských subetnických skupin na území SSSR. Žánrově se tento text pohybuje na pomezí vzpomínkového vyprávění a referátu.

Poslední jmenovaný, česky píšící Cyril Vaškových, si co do didaktičnosti v ničem nezadá s Miroslavem Dědičem, někdejšími ředitelem Květušinské školy, který měl v *RL* na starosti především rubriku „Školství“. Vaškových, který ve svém prvním dopisu redakci mimochodem rovněž navrhuje romský společenský magazín pod názvem *Rom dnes* (*RL* 3/1970: 26), ve svých dvou ústředních literárních příspěvcích projevuje humor a schopnost veršovat, byť lze v jeho ostentativním pranýřování romských nešvarů stěží vidět víc než komunální satiru.

V rubrice „Cyril Vaškových: Rozhlásek“ byly otištěny dvě básně, „Vrozené nadání“ (*RL* 3/1970: 34) a bezejmenná „Od pradávna u nás Romů“ (*RL* 1/1971: 30). V první se pozastavuje nad anachronismem čtení z ruky, jemuž byl přítomen při nedávné cestě vlakem, a ve druhé tepe romské zlozvyky počínaje neschopností plánovat, přes alkoholismus a absentérství. Báseň vrcholí sebekritickým čtyřverším:

*Na ty naše nedostatky
dívejme se zpríma.
Uznejme si pěkně prosím
kde je naše vina!*

51 „Mira dakre kale bala“ (Černé vlasy mojí matky); „Zakamađom man“ (Zamiloval jsem se) a „Na kamav mek romňa“ (Nechci se ještě ženit; všechny překlady KR). Pouze romsky bez překladu.

Na rozdíl od vyložené plodného Andreje Gini, jehož tvůrčí potenciál se po roce 1989 teprve plně rozvinul, a alespoň starší texty publikujícího Andreje Pešty,⁵² který se však ve svobodných časech spíše stáhl do ústraní a ke své kariéře spojené se SCR se moc nehlásil, o osobnosti Cyrila Vaškoviého není po roce 1973 nic známo.

Ostentativní kádrování a sebekritika, které byly ve veřejném životě normalizačního Československa vynucované posrpnovou konsolidací a do jisté míry závazné, jsou signifikantním rysem *RL*. Někteří autoři (Hübschmannová 2000: 139, Scheinostová 2005: 54) v používání romských tiskovin coby tribuny lidu vidí ustanovování nových komunikačních kanálů po ztrátě morálního korektivu původní romské osady. Markéta Hajská (2019: 149) funkci *pre vatra* (s odkazem na M. Hübschmannovou) spatřuje i v současné facebookové komunikaci v migrantských olašských rodinách. Zda šlo spíše o uspokojování společenské poptávky napodobováním majoritních postupů, nebo přenos tradičních socio-korektivních modelů na stránky časopisu, je obtížné rozsoudit a já tuto otázku přenechám antropologům.

Pro mé bádání je důležitější, jak s tímto autodidaktickým rysem tvorby naložit a zda texty těchto tří autorů z tohoto hlediska vůbec hodnotit. Jak píšu výše, kritický přístup k vlastním kořenům si obvykle žádá odstup několika generací, protože kde není precedens, nemůže být ani hodnotící stanovisko. Spokojím se proto prozatím s konstatováním, že tyto příspěvky představují vzácné ukázky rané romské literatury, jejichž hodnota je především dokumentární.

4.2 Poezie

Lyrické útvary na stránkách *RL* jsou poznamenány podobnou rozkolísaností. Ať už jde o jednoduché folklorně-ohlasové útvary Jaroslava Fabiána (*RL* 3/1972: 29 – faksimile viz příloha)⁵³ nebo agitační říkanky Cyrila Vaškoviých a V. Harčarové, jejich význam tkví především v jejich průkopnictví a/nebo užívání psaného romského jazyka. Neideologická díla jsou podobně jako lidová romská píseň zpravidla tematicky a motivicky konzervativní – nejčastěji pojednávají o lásce k rodičům, o lásce erotické a některé z forem historického pronásledování a utrpení Romů. Mezi básníky *Románo lilu* vynikají autoři Andrej Pešta, Vojtěch Fabián (1949–2009) a František Demeter (1948–2003), jejichž romský projev je promyšlený a kultivovaný a není pouhým opakováním folklorních vzorců.

52 Mj. otiskl čtyři vesměs starší básně v *Romane gila* (1979, s. 52–57); větší retrospektivy se dočkal v *Romano džaniben* 1/2007 a povídka „E Roza / Róza“ vyšla v antologii romské prózy *Čalo vodi / Sytá duše* (2007: 101–129). Kompletní přehled Peštova publikovaného díla viz Pešta-Corrado, A. (a další) 2017: 155.

53 „De man koter lačhipen“ a „Joj man na kamel“.

V baladické „Mira dakre kale bala“ (Černé vlasy mojí matky) vypráví A. Pešta pohádkový příběh o Romce s překrásnými dlouhými vlasy, kterou sice nazývá „matkou“, ale pravděpodobně jde o generické označení venkovské ženy, podobně jako se v českých pohádkách operuje s oslovením „matičko“ a „synáčku“. K vodě, u které sedí a češe si vlasy „*ajse kale sar angara, ajse bare sar grastane*“ (černé jako uhel, dlouhé jako koňské žíně; překlad KR), přijdou mládenci, kteří jí chtějí zahrát na housle, ale nemají žíně do smyčce. Žena jim dá hrst svých vlasů, pak s nimi při hudbě tančí a přitom pláče, protože „*sar mre bala čhindžona, mro jiloro merela*“ (když mé vlasy přetrhnete, moje srdce zemře; překlad KR). Žena zemřela a smyčec z jejích vlasů dohrál, sotva ji uložili do země.

V básni „Zakamađom man“ (Zamiloval jsem se) se objevují obdobné motivy dlouhých černých vlasů, česání a náhodného setkání vypravěče a krásné dívky u vody⁵⁴, na rozdíl od tragického vyznění první básně však zde vzájemná láska dochází naplnění.

Peštův verš je poměrně prostý, opírá se o souzvuk posledních samohlásek na konci řádků, ale pozoruhodná je epická šíře první kouzelné básně, respektive porušení tradičního tabu ve druhé, v níž koupající se dívku zaskočí mládenec nahou. „*Ma dikh pre ma, terno čhavo, urav man, o pañori natačarel, šil hin man*“ (Nehleď na mě, mládenče, obléknu se, voděnka mne nezahřeje, třesu se; překlad KR) V obou básních se autor odpoutává od tradiční písňové tvorby a uplatňuje vlastní fantazii.

„Lačo jilo mira babake“ (Dobré srdce mé babičky; překlad KR) (RL 2/1972: 31) Františka Demetera⁵⁵ charakterizuje silný sociální rozměr a humanismus. Vypravěč mluví ke své babičce, která už jenom zadumaně posedává na posteli a věší hlavu, a utěšuje ji, že s dědečkem celý život tvrdě dřeli, aby nakrmili děti, a tím naplnili svůj osud.

*Na dumin, na mišlin
so tuke kolestar
sako dživel
peskere šerestar.*

Nelam si hlavu, nepřemýšlej,
co z toho máš,
každý žije,
jak nejlépe umí.
(Překlad KR)

54 Vodní toky, jezera a studně jsou mimochodem typickým dějištěm erotické lásky v romském folkloru i moderní písni.

55 F. Demeter kromě jiného přispěl i básni pojmenovanou podle svazového časopisu *Románo lil*. Alena Scheinostová si ji vetkla do motta svého článku (2005: 207).

Stejnou báseň pak uveřejnil v *Romane gila* (1979, s. 12–23) spolu s „Romaňi čirlatuňi phuv / Dávná země Romů“, „Pro kerestos khosnoro / Šátek na kříži“, „Imar aven o phandle / Už přicházejí četníci“ a „Duj čhavorikane gila / Dvě dětské písničky“. Po roce 1989 publikoval např. v časopise *Lačho lav* (1990; „Imar som bari / Už jsem velká“) a starší i nové práce se opakovaně objevily v časopise *Romano džaniben* (1-2/1997 24–28; 2003/jevend: 121–162; 2007/ňilaj: 10–11) včetně autorských ilustrací. Zemřel v Belgii v roce 2003 a zdá se, že po odchodu ze země už zřejmě výrazně literárně netvořil.

Milostná „Miro jilo ila e čaj“ (Srdce mi vzala dívka; překlad KR) Vojtěcha Fabiána (*RL* 1/1973: 29) inteligentně rozehrává dvě časové roviny, současnost, v níž vypravěč jede na voze krajinou a padá noc, a minulost, v níž se nedaleko těchto míst scházel v noci u studně s dívkou, kterou se snažil získat hrou na housle. Jeho láska zůstala neopětovaná:

*Čirla gele ola berša
o paňi len ilas
miro jilo ilas e čaj
peskero na diñas.*

Ty roky už odplynuly,
voda je vzala,
ukradla mi srdce dívka,
to své nedala.
(Překlad KR)

Není to vzpomínka ani tragická, ani rozhněvaná; je z ní cítit autorovo zmoudření a smířlivé ohlížení se za svým mladším a pošetilejším já.

Vojtěch Fabián se prosadil především jako hudebník a textař; tiskem vycházely jeho písňové texty jen sporadicky, mj. ve sborníčku *Romane gila* (1979: 26–35). Důstojné připomínky se mu dostalo v metodice pro žáky 2. stupně *Druhá směna* (2012), kde je zastoupen českým překladem básně „Šuki phabaľin / Suchá pláňka“ a medailonkem.

5 Závěr

Tento text se pokusil komplexně popsat dvě vzájemně provázaná romská periodika, *Informační zpravodaj* a *Románo lil*, která se uvádějí jako počátky romské literatury v České republice, a zhodnotit jejich literární obsah a přínos. V budoucnu si jistě vyžádá další úpravy a zpřesnění od navazujících komentátorů. I přes jisté nedostatky – některé autory se mi nepodařilo ztotožnit (V. Harčarová, Jaroslav Fabián, Julius/Jan Bukai), neměla jsem k dispozici kompletní soubor *Informačních*

zpravodajů (chybějící č. 2/1969), některým autorům jsem z prostorových důvodů nevěnovala pozornost (Ladislav Demeter) – se podařilo shromáždit velké množství faktů, z nichž je možné dojít k jistým závěrům.

Vidina romského časopisu s významným podílem romštiny se vine celým etnoemancipačním hnutím, a to minimálně od roku 1957. V době existence věstníků *Informační zpravodaj* a *Románo lil* se plány na ustanovení čistě společenského periodika Romů průběžně promýšlely a finalizovaly, byť k jeho faktickému založení nakonec došlo až v roce 1990.⁵⁶ Obě dobová periodika se stala předobrazem budoucího pojetí romského menšinového tisku. Pamětníky často deklarovaný a subjektivně vnímaný explozivní nárůst romského autorského psaní se nepotvrdil, respektive zřejmě probíhal za zavřenými dveřmi, jak potvrzuje příprava nepublikované prozaické sbírky u Odeonu na začátku sedmdesátých let a vydání lyrické sbírky *Romane giľa* v roce 1979 z textů zaslaných do redakce. Naopak se potvrdila vzrůstající tendence publikování v romštině bez překladu. Obvykle uváděný seznam autorů, kteří na stránkách těchto dvou periodik začínali nebo se vyznamenali, je nepřesný: Elena Lacková neuveřejnila literární díla ani v jednom z nich; Andrej Giňa přispěl jen dvěma literárními texty, zbytek byla striktně funkční publicistika; Tera Fabiánová se uvedla jen čtyřmi, byť velice vlivnými literárními texty; neprávem opomíjený Josef Bánom oproti ní publikoval podstatně víc, i když se jeho texty pohybovaly na tenké hranici mezi publicistikou a esejistikou.

Tera Fabiánová, Andrej Pešta, Andrej Giňa, František Demeter a Vojtěch Fabián v různé míře psali i po roce 1989; nejdéle, nejobsáhleji a nejfrekventovaněji z nich potom Giňa. Naopak Josef Bánom, Jožka Fečo, Julius Bukai či Cyril Vaškových literárně fakticky přestali existovat. Detailní pohled na *Informační zpravodaj* a *Románo lil* ukazuje, že už v této rané fázi vznikala literatura kvalitní a obohacující, která právem náleží do romského literárního kánonu, ale také literatura angažovaná a aktivistická, jejíž hodnota je především dokumentární, respektive jazyková (užití psané romštiny). Především se ale nade vši míru potvrdilo, že společně obě periodika položila základy moderní romské slovesnosti, a to jak z hlediska romského pravopisu, tak obsáhlého korpusu textů, a právem jsou stavěna na počátek cesty romské literatury v České republice.

⁵⁶ Pro tuto chvíli pomíjím krátkou a nezmapovanou existenci časopisu *List/Lil* v Sokolově v roce 1986.

Literatura

- Červenka, J. 2017. Prvky cizích pravopisů v pravopisu severocentrální romštiny – proměny v teorii a ediční praxi od počátku systematického pravopisu do přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. *Romano džaniben* 24 (2): 71–98.
- Davidová, E. 1995. *Cesty Romů / Romano drom*. Olomouc: VUP.
- Giňa, A. 1999. Leperav pro SCR. *Romano džaniben* 6 (3–4): 18–22.
- Giňa, A.; Ryvolová, K. (ed.), Sadílková, H. (ed.). 2013. *Andrej Giňa: Paťiv. Ještě víme, co je úcta*. Praha: Triáda.
- Hajská, M. 2019. The presentation of social status on a social network: The role of Facebook among the Vlach Romani community of Eastern-Slovak origin in Leicester, UK. *Romani studies* 29 (2): 123–161.
- Havlová, V. 2000. *Vznik a současné postavení psané romské literatury v České republice*, Diplomová práce. Praha: IZV UK.
- Holomek, K. 1999. „Moravský cigán – Tomáš Holomek.“ *Romano džaniben* 6 (3–4): 129–132.
- Holomek, K. 2009. „Vývoj romských reprezentací po roce 1989 a minoritní mocenská politika ve vztahu k Romům.“ In: *Romové v české republice*. Praha: Socioklub, 290–310.
- Hübschmannová, M. 1973. *Základy romštiny*. Praha: Academia.
- Hübschmannová, M. 1993. *Šaj pes dovakeras / Můžeme se domluvit*. Olomouc: VUP.
- Hübschmannová, M. 1998. Počátky romské literatury. In: *Žijeme spolu, nebo vedle sebe? Sborník z konference o literatuře a kultuře národnostních menšin v České republice*. Praha: Obec spisovatelů, 59–66.
- Hübschmannová, M. 2000. Slovesnost a literatura v romské kultuře. In: *Černobílý život*. Praha: Galery, 123–148.
- Hübschmannová, M. 2003. Současná romská literární tvorba/ František Demeter (28. 12. 1948 – 29. 6. 2003). *Romano džaniben* 20 (jevend): 121–126.
- Hübschmannová, M. 2006. „Moje setkání s romano šukar laviben.“ *Romano džaniben* 23 (ňilaj): 27–60.
- IZ 1969. *Informační zpravodaj* č. 1, 3–6.
- Kramářová, J., Sadílková, H. (eds.). 2007. *Čalo vodi / Sytá duše. Antologie prozaických děl romských autorů z ČR*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Lhotka, P. 2009. *Svaz Cikánů–Romů 1969–1973*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Pešta-Corrado, A. et al. 2017. *Andrej Pešta: O fotki*. Brno: Muzeum romské kultury.

- Romane gila. Gendi romaňa poeziatar / Romské písne. Sborník romské poezie.* 1979. Praha: Obvodní kulturní dům v Praze 8.
- RL 1970–1973. *Románo lil* č. 1–4/1970, *Zpravodaj ústředního kola první soutěže Svazu Romů ČSR v hudbě a tanci* 1970, *Románo lil* č.1–5/1971, *Románo lil* č.1–5/1972, *Románo lil* č.1–2/1973.
- Reiznerová, M. 1990. [Úvodní text k vlastním básním]. In: Hübschmannová, M. (ed.). *Kale ruži*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko, 106–107.
- Sadílková, H. 2002. *Tematická analýza romské povídkové tvorby v ČR*. Diplomová práce. Praha: FFUK.
- Sadílková, H. 2012. Poznámky k literární tvorbě Romů v ČR. In: *Druhá směna. Jak využívat literaturu Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ*. Praha: Romea, 23–33.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Scheinostová, A. 2005. Význam časopisectví v romské literatuře. *Svět literatury* (31): 207–212.
- Scheinostová, A. 2006. *Romípen: Literaturou k moderní identitě*. Praha: Athinganoi.
- Scheinostová, A. 2010. Ženská romská próza jako zápas o sebevyjádření. In: Matonoha, J. (ed.) *Česká literatura v perspektivách genderu*. Praha: Akropolis, 253–263.
- Ščuka, E. 2019. *Cikánský baron jsem já*. Praha: Knihovna Václava Havla.
- Víšek, P. 1999. Program integrace – řešení problematiky romských obyvatel v období 1970–1989. In: *Romové v České republice*. Praha: Socioklub, 184–218.
- Závodská, M. 2017. Umění Andreje Pešty: žít a vyprávět. In: Pešta-Corrado, A., Holubovský, A., Horváthová, J., Pospěch, T., Slačka, D., Závodská, M. (eds.). 2017. *Andrej Pešta / O fotki*. Brno: Muzeum romské kultury, 138–153.
- Závodská, M. 2018. Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela. *Romano džaniben* 25 (1): 59–92.
- Závodská, M., Slačka, D. 2018. Sbírky a dokumentace muzejní povahy Svazu Cikánů-Romů a jejich další osudy po zrušení Svazu. *Bulletin Muzea romské kultury* 27: 71–83.

- 2 -

Pal o báro kham.

Antonín Daniel

/báseň věnována Ustavujícimu sjezdu Cikánů-Romů ČSR-
30.3.1969/.

1. Mri dajóri phuri
he mro phuro dad,
phen amenge čhávorenge,
láčo, láčo lav.
2. Vaker pal o báro kham
soske náne táto,
amen čháve bokhále sam,
o kham náne táto.
3. Balval phurdel - bršind márel,
so šaj Roma keras,
andro veša - he ko páni,
čháčipen me phenav.
4. Rovav - rovav, sako dšives,
kej bokhále san,
Vaš o Roma náne táto,
gedžikáno kham.
5. Merov - merov mri dajóri,
he mro phuro dad,
parikherav vaš tri gódi-
som tumáro rat.
6. Láči búti adedives
kerel sako Rom-
bachtaliphen he sestiphen,
andro névo drom.
7. Roma-Roma jekhetáne
zorále sam har o bar-
keras amen láči búti,
andro jile náne dár.
8. Roma-Roma jekhetáne,
prindžárdem ko amen sam-
gilav sako šukár gili,
pal o báro kham.

Báseň Antonína Daniela „Pal o báro kham“ z 3. čísla *Informačního zpravodaje*, s. 2, byla věnována Ustavujícimu sjezdu Svazu Cikánů-Romů a je jedním z nejstarších původních textů v romštině na našem území. Faksimile z dokumentu uloženého v MZA, Fond Svaz Cikánů-Romů – ústřední výbor Brno (G 434), 1967–1986.

TERA FABIÁNOVÁ

ZOR NANE SAVORO

Avias andro kher, o šhavoro lake pre musi: "Ma ruš, pre mande, hoj ke tute gvav, bibi", chudel te rovel. "Dikh", sikhavel pro muj, "sar man marda, oda mek nane nič, te tuke sikhavas o dumo, o per, celo kalardi sou".

Ča džikham pre late. No so laha šaj kerav? "Av, beš tele a thov le šhavores adaj", a kerav than andro hačos le šhavoreske.

"Šun, bibi", phučel mandar rovindos, "sar oda, hoj tu tut na do-keres tira boraha, hoj la na košen, hoj laha ništes dživenes? Sar oda hoj tiro šhavo nane ajso sar miro rom?"

"Šun", phenav lake, "sar me somas terni sar akana tu, the me avka dživavas. Ire šhavore kija mande denašenas a garuvenas lengero šero maškar miri leketa (pasterna). The me rovavas, the mre šhavore. Akor mange phenom, hoj sar upre barona mre šhave, dava len godi, kaj te na avka dživen sar me dživavas. Miro šhavo kamel peskera romňa manušanes na sar hovedos. Leskero šhave na roven vaš džaj sar jov rovelas vaš mande. Me kamav, kaj mri bori man te kamel sar peskera da. A dikh, phuričom, nasvači som a jon savore mange šogetinen, the andro mro phuripen na avav korkori".

"Dikča", sikhavel le vasteha avri, "imar avel pal mande!" A jov avel a terčol anglo vudar a phučel: "Bibi, nane adaj mri romni?"

A me phenav: "Užar ča." Gečom andro kher. "Av, garuv tut", ispidčom la andro paluno kher, phuterčom o vudar: "Av andre", phenav leske. Thočom leske o stolhos, bešičom les, "ma terčuv".

"Ma džanav, kaj mri romni mre šhavoreha". "Akana mange phen tire jilestar: na denašta tiri romni angle tute, angle tiri daj? Phuri som, phenav tuke, hoj nane škar te a terni romni phirel kalardi peskere romestar. Te le muršes hin zor ča pre koda, kaj te marel peskera romňa, ta nane murš! Te o rom na likerel peskera romňa manušake, ta nane manuš! Vaš soske sam adaj, vaš soske dživas? Te keras bachtales jekh avres, te keras bachtalake tira romňa tire šhaven. Soske marclas tiro dad tira da? Bo dživelas sar hovedos, na has les love, na has les buči, na has les so te chal, niko leske pativ na delas, likernas les mek go-reder sar kole rukones, vašoda danderlas pašal peste sar oda rukono, daratar, bokhatar, dukhatar. Ale tut hin adadives savoro! Kher tut hin, buči tut hin, love tut hin, den tut pativ sar manušes. Ta liker tut sar manuš!"

Leskeri romni andro paluno kher rovel: "Me leske imar na pačav, me ačhičom, ale mro jilo gečas".

Phuterčom o vudar. "Dža", phenav lake, "dža leha, jov mek sikhčola sar te dživel, bo zor nane savoro, godi le manušeske kampel, godi a jilo".

Povídka Tery Fabiánové „Zor nane savoro / Síla není všechno“ z časopisu *Románo lil* č. 2/1972, s. 28, byla uveřejněna pouze romsky bez překladu. V rámci tvorby v RL se jedná o Fabiánové nejvyzrálejší dílo. Faksimile z dokumentu uloženého v MRK, Fond písemného materiálu, př. č. MRK 178/2004.

VIČINIBEN! Romale čhinen (irinen) amenge

Romale, ne gondolinav, hoj savoro Roma, rado genen romani čhib romanes. Do skena nedži nikhej čhinehes romane čhibane. No, ale skena ehin amen soznosca, ta šaj čhinas andro Romano lil. Akana pripravinas jek cikni "brodura" (knjižnica), kaj avla čhindo žuto, romanes. Neve beršester isar čhinata, a dana avri seko čhon, neve romano časopiaco- andr oda časopiso avla čhondo romanes tho gadfikanes. No, a eten o Roma te kases, te musaj pes te roken ajse manuša, so amenge čhineha.

Me tamen vsode šukares mangav le phuren, ser le ternen, čhinen amenge, ser varekane diivnas, tumence andro zariken, ale so amen le Roman diskriminenas lenes andro tabore, nadenas amen buči, mardarnas amen, a ser tumenca zachadžinenas. Tumen phureder manuše, čhinen amenge tumaro celo diivpen, ser tamen varekana rodenas buči, a te kernes ta nek tumen znočevnas.

Tilader čhinen amenge, so pes tumenge varekana sčnifas (prihody), pašis peramias, bespičai, pherases, vtiği romane, a savoro so tamen napadninle. Romale, sovke oda kersaf vsi oda hoj amari romani čhib ehin igen čori. Kene amen savoro lave romane, a vsi oda do skena musinas savoro romane lave te nahadžinel gadfikene lavence.

No, a vsi oda musinas amari romani čhib te barvalerel avke, ser barvalarnas the aver čhibe. A keje otanke ešel pre skende pro Roma. Me prindifarev romen, hoj pes vsi peskeri romani čhib ledžin. No ale ko ehin ledža pačivelo Rom, te nikde pes pal peskeri romani čhib paladžela. Me tamen nek jekvar mangav, a engiel tumenge palikerav, vsi tumare ro-sant file.

ROMANO EIL

Ondřej PEŠTA

ŽUŽO EHING AMARO PAŇORI

Ne čak engočis, efe tne skena o Roma bešen pašo pani. /le ehin nek ajse Roma so bešen andro goloniji pro nedži, kaj ier. nane pani, ani čak cikni čhanigori. Oja Roma so bešen paš o pani, te ehin the čepo barikasa, hoj len ehin pani, žuto paši so avel andel o veš. Jer bi te ne, tne oda paši ehas lengero barvilpen, lengero diivpen. Varekane bošen ehas baši, čak skor čhinas ser edej aneles andel o gav vareso telo dant. Varekane, a the skena, le Roman ehin but čhavere, no a sode ehin te a daš aneles andro gočobis, vaj keci koter merore, tne phuvune, a ne has ani čepo tirocis. Ale phuvune amenge tavlas, bo ehas amen pani. Pro oja phuvune uteranas avke ser pro del, a čhinas len avke ser cukros, a pijahas pašel žuto šilalo paňori. O paňi ehas amro soštipen, žuti-pen, the savoro čoripen a barvilpen. Androda paňi kernes beripen. Oda paňi ehas pro pijiben, pro taviben, androda paňi amen thovanas

landšarahas, the rajčinahas. Bizo, bizo avke ehin Romale, o paňi tne o veš, šila o kham, jevende o zašta, oda ehin amre zakladne veci. Panetinav, nek skor somas cikno čhavero, ser varekana le phure Roman na has gendala avke ser skena, a o čhaja, o čhava džanas kije paňi, a avke pes ciknenas seve hine šukar. Čhanenas peske peskere kele šukar bala. O phure Roma pes le bare paňester, kene delas but briđint igen darnas, bo ser avlas bare paňi, tak lence lelas the o khere tele. Ko a kola Roma so bešenas pro hed-ži, telender asanas, hoj pašes bešen pašo paňi, hoj hine lenive te phirel dureder panecke. Jon asanas jekh avrester, o teluge asanas le uprunender, hoj daran le paňester. Kola so bešenas upre pro hed-žo te len ehas cikni čhanigori, ale dos dur le Romender. Oja čhanigori peske likernas avke ser peskere duj jekha. Nek buter phirenas kije čhanik o čhaja, a o cikne čhavere, bo oda ehas lengero gendalos.

Ondřej GIŇA

KAJSO PHERAS PES NAKEREL

Ehas šugar šilaj, bare džives a čarni rat. Andro gav pre Slovensko kaj bešenas but Roma, musas jekh phuro Rom. Vičinas pes koro. Oda Rom šindika diivlas, igen rado pijelas thardi. Phirilas te bašavel pre bugova a keciav avlas palo bijev sjejivar avlas nato a bugova mukelas so goro.

Seko džinlas lester hoj pes oda Rom igen daries le mulendar. So o beng nakasias, sočienle pes oleser o rakie, hoj jov pes avke daral ole mulendar. O Rom bašavlas

Romské texty bez překladů autorů Andreje (Ondřeje) Pešty, Andreje Gini a Jaroslava Fabiána, otištěné v RL č. 3/1972, s. 28–29, svědčí o narůstajícím podílu romštiny v pozdních číslech časopisu. Faksimile z dokumentu uloženého v MRK, Fond písemného materiálu, př. č. MRK 178/2004.

imar jekh calo dizes the aver rat pro bijav, a pre aver dizes rafas has le bijaveske agor. O Roma so basavnas, pes rozdelinde le lovence a diange khere. Khere andro gav nas dur aš pre trito gav vaj onto kilometri. Sako psake ifas e lavutice a gelas khere, čak o phuro koro nabirinlas e bugova te lidfal a muklas la sar fort ko goro.

Oula Foma so lena basavnas khere, a o phuro nabirinlas te ašhiles palal, vaj pentšel metri. Pre oje bijach o drom dšales palal e mulanibar, gjo has mato. Gilavlas psake a sara seratar pal o drom dšales. Mo so pes Devla na ašhiles, phundradilas pes o vuder pes mulanibar, a aven tute odarik duj mule. Jekh urdo andro kulo kelo, a pre aver ahas duji parni lepeda, čnutile le phureske andro drom, zaečnade le Roma a jekh mulo phanel le romeske romaner, dšavlikane hangoh: "Is kaj mukil e bugova pijakona?" O hom ašhiles jeknvar sar mulo, pefas pro kchote the ašudilas pes te ačdiinel, the te vitv ninel: "Vri kedvešno šukar Romni, them imar mulal, soske man nades smirom?" Avka o rom derandilas hoj pes pro drom pašivphenav zamoardilas. Oula aver Roma sar dikhle so pes ašhiles le phureske, mukle les čores odoj, a avka denašenas, hoj pes na zaečnade aš khere, le phures čores odoj mukle.

O phuro nebottičko odoj ašhiles ti tosega te pašol pre phov. Tosega les andre o gore pro verden khere. Akorestar o Rom nevaiiflas a tel jekh kurko mulas. Pre aver dšives avlas jekh romni andro gav, a zaečnade la duj rakle a phenen lake" Is sar dikhonas avri ole mule, so vidarade le phures? Has lepedi pre lende? " a orakle esenas pre calo muj prepeate.

Le romšake avle pre godhi, hoj oda jon muzinde te avel, te jon avka asen. Marla tunen odal, ilan psake pre vodti phure menulen, po uzaren sar tunen o tel marla. O rakle dikhle pre romni a esenas nek buter. Jekh lender cirdilas avri e lepeda andale brekh, a prečhidilas la perdal peste, the asalas the asalas.

No, dikhnen romale, sar o phuro rom dopočinđilas pre le raklengero pheras. Vašbda romale te varakane račni dikhens mulen andro parne lepedy, tak sadaran pes, oda nane čačipen. Mulo manuš imar nikda tunenge na ubliiflas.

Jaroslav FABIÁN

De man koter lačhipen

De man koter lačhipen
de man koter baht
bo man nane dšivipen
bo man nane aaslipen

Kada miro dšivipen
nino baro drom
kaster se te phučav
kaj kimo miro rom

Joska man mukla korkore
zange roven o čhavore
ko len dšela te čnal
te avna korkore

Likne čipakle pal leste denašen
hoj ne gjarav leske te pnenel
hoj terdel sismo kher
ođoj uterej
šukar romanč čhaj

Joj man na kamel

Šilefi belval phurdel
o kham na pekel
šilelo miro jilo
bo man e čhaj na kamel
šilelo nino calo miro dšivipen
lej devle
sar pes mange kamel te merel

Joj man na kamel
ho ča jekhvar ke late n'evifon
če jekhvar andr e kardna matilom

1. mezinárodní utkáni v kopané

Dne 9. října t.r. konalo se na hřišti TJ ROMA Karlovy Vary 1. mezinárodní utkání v kopané našich fotbalistů - výběr Svazu Romů ČSR proti třetiligovému "Sport klubu GEYER" z NDR.

Naši fotbalisté byli na toto utkání po všech stránkách dobře připraveni. Jistě tomu pomohlo i třídění soustředění hráčů pod vedením s. Jana Riga, který byl za SCR pověřen vedením mužstva. Před zahájením utkání předali si hráči pěkné upomínkové dárky.

Již první minuty hry byly ukázkou dobré připravenosti našich hráčů, kteří se pustili do soupeře se vší chutí bez jakéhokoliv respektu. Hrálo se oboustraně rychle, většinou však na straně soupeře, z čehož jsme si vynutili několik rohových kopů. V 15. minutě posílá M. Holomek pěkný "padák" na německou branku. V této chvíli naši hráči německou branku doslova bombardovali. V 17. minutě střílí Urbanský (Ústí n. L.) první branku. Radost z ní však netrvalo dlouho. Rychlý protiútok Němců a Hendrych vyrovnává na 1 : 1.

Naši hráči se po vyrovnávacím gólu vymanili z chvilkové deprese a neustále útočili na branku soupeře. 35. minuta utkání - Fr. Sivák kope trestný kop. Jeho prudkou střelou brankař hostů stačí jen vyrazit a J. Urbanský, který je dobře postavený, doráží míč do sítě. Stav 2 : 1. Soupeř se nevzdává a rychlé protiútoky se valí na naši branku. Výsledek vyrovnání Hankem na 2 : 2. V této fázi hry, kdy naši soupeři mocně útočili odvedl velký kus práce Ferenc Fero. Tak skončila první půle utkání.

Druhá polovina utkání, ve které došlo k vystřídání 5 našich hráčů, měla podobný průběh. Snaha Němců, zastavovat lavinovité útoky našich chlapců narážela na rychlost, která byla velkou předností fotbalistů startujících za výběr SCR. Naši hráči vydali ze sebe co mohli. Němci se jen zřídka dostávali před naši branku. Velká převaha a některé vyložené šance, které jsme neproměnili, byli znakem druhé poloviny hry. Když už každý myslel, že utkání skončí nerozhodně, střílí Sivák z penalty 3. náš úspěch.

Co říci o utkání; celé se hrálo vzácně fair o což se přičinila obě mužstva. Hráči výběru SCR ČSR svoji vysokou sportovní morálkou a bojovností dokázali, že si reprezentace za SCR záží. Nutno se zmínit o tom, že je třeba zdůraznit jiný aspekt, který je z hlediska společenského neméně významný. Naši hráči navázali s přáteli z NDR soudružskou družbu, která tímto zápasem jistě neskončila. Nicméně však "sláva vítězům, čest poraženým".

Utání přihlížel i předseda SCR ing. M. Holomek. Rovněž tak přišlo povzbudit naše hráče 58 romských dětí z Prahy, které byly na zájezdu v Západočeském kraji pod vedením tajemníka MěstV SCR v Praze s. Lad. Demetera. Záběry pořídila i Československá televize.

J.B.

Sestava:

♦ J. RIGO	K. Vary
♦ B. KOHLÁR	Č. Krumlov
♦ F. SIVÁK	K. Vary
♦ L. BUKAJ	Hr. Králové
♦ O. DANC	K. Vary
♦ A. LACKO	Ústí nad Labem
♦ J. URBANSKÝ	Ústí nad Labem
♦ F. FERENC	K. Vary
♦ Z. KARALO	Brno
♦ E. DŽUDŽA	Ústí nad Labem
♦ M. HOLOMEK	Brno

Střídali:

O. Racz K. Vary, P. Franěk K. Vary,
J. Sivák K. Vary, A. Fečo Praha,
A. Kotlár Č. Krumlov.

Jedna z mnoha fotbalových reportáží Josefa Bánoma, *Románo lil* č. 5/1971, s. 15. Bánom vynikal živým, podmanivým jazykem. Faksimile z dokumentu uloženého v MRK, Fond písemného materiálu, př. č. MRK 178/2004.

Tradičnost a modernost v romské autorské literatuře: kontrast motivicko-stereotypického a strukturálního pohledu

Traditionality and modernity in Romani non-folklore literature: The stereotypical motivic analysis contrasted to the structural one

Abstract

The article follows the opposition of traditionality and modernity in the literature of the so-called Slovak Roma. The author explores texts which refer to the ancient past of the Roma (mythic prosed by Margita Reiznerová, some fairy tales by Elena Lacková) as modern individual texts that construct Romani identity in a non-traditional mode. Similarly, he regards selected texts with motives from the past but relatively recent life in Romani settlements (poetry by Vlado Oláh, prosed by Erika Olahová) as individual fiction with hardly any folklore influence. On the other hand, he points out texts fully representing folklore despite using very modern motives. Based on this contrast the author warns against the dominance of motivic analysis in the classification of Romani literature and he also shows one important complementary line of modern Romani literature.

Key words

Roma, Romani literature, development, modern literature, folklore

Jak citovat

Červenka, J. 2019. Tradičnost a modernost v romské autorské literatuře: kontrast motivicko-stereotypického a strukturálního pohledu. *Romano džaniben* 26 (1): 49–66.

¹ Autor je odborným asistentem Semináře romistiky Katedry středoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: jan.cervenka@ff.cuni.cz

1. Tři cesty individualizace v romské literatuře

Romská autorská literatura vzniká v československém prostředí ve druhé polovině 20. století, a myslím, že se dá říci, že ve století 21. už silně nahrazuje slovesnost folklorní. Důležité při postižení tohoto fenoménu je pak sledovat mechanismy, jakými v romských literárních dílech probíhá individualizace. Individualizace je samozřejmě zřejmá v celé struktuře fenoménu: zejména se individualizuje osoba tvůrce, písemnou fixací a publikací se individualizuje i konkrétní podoba textu (ve smyslu odpadání variability). Mě však bude pro účely tohoto článku zajímat téměř výhradně individualizace textu ve smyslu opozice vůči ustáleným strukturám romské folklorní slovesnosti, a to zejména v tematickém, ale i ve formálním plánu.

Nejnápadnější a v literatuře nejčastěji uvažovaný mechanismus individualizace – postupnou emancipaci od folklorních struktur – jsem ukázal v krátkém textu (Červenka 1996) na trojici knih (Rusenko 1992, Červeňák 1992 a Demeterová 1994).

V referátu na výroční konferenci Gypsy Lore Society v Bratislavě jsem se pak soustředil i na další dvě důležité cesty individualizace v romské literatuře:

„Například romská literatura se na první pohled zdá být ve stejné situaci jako hudba, protože autor může jen pokračovat v orální tradici, za pomoci některých modifikací a moderních inspirací. Ale ve skutečnosti mnoho post-folklorních romských autorů vykazuje dost výraznou diskontinuitu s tradicí a zkouší vytvořit poměrně nové umělecké struktury.“² (Červenka 2014)

Za druhou cestu individualizace romské literatury považuji přímé navazování na majoritní literaturu.³

Zde předpokládám zpravidla vyšší vzdělání a větší kontakt s majoritním uměním. Jako příklad mi slouží třeba Menyhért Lakatos s knihou *Füstös képek* (1975, česky 2007 jako *Krajina zahalená dýmem* / slovensky 1986 jako *Začadené obrazy*), což je „velmi dlouhý román se zajímavými změnami perspektivy, vypravěčovými psychologickými reflexemi a dalšími aspekty zcela odlišnými od romských folklorních narativních struktur“ (Červenka 2014).⁴ Dalším příkladem je báseň Anny Koptové *Čučipen/Prázdnota* (Koptová 1990), kterou napsala vysokoškolsky vzdělaná žurnalistka a téma i veršová struktura prozrazuje spíše inspiraci moderní neromskou poezií než romským folklorem.

2 „For example Romani literature at first sight seems to be in the same situation as music, because the authors can just continue with oral tradition, using some modifications and modern inspirations. But actually many post-folklore Romani authors show quite a huge discontinuity with the tradition and they try to develop quite new art structures.“

3 Dle Červenka 2014 „direct academic approach“.

4 „a very long novel with interesting changes of perspective, narrator's psychological reflexions and other aspects completely unlike Romani folklore narrative structures.“

Třetí – v literatuře o tématu nejvíce opomíjenou – cestou individualizace je pak cesta insitního umění, která příliš nenavazuje ani na tradiční romské umění folklorní, ani na (majoritní) umění „akademické“.

Samozřejmě insitní umění nevzniká v úplném vzduchoprázdnu: autoři nějakým způsobem navazují i na umění „akademické“ a nejsou bez zkušenosti s tradičním uměním folklorním.⁵ Jde ovšem o to, že vazby obojím směrem jsou relativně slabé a mnohdy spíše nevědomé. Pro můj přítomný text bude pak klíčový zejména protiklad umění folklorního na jedné straně (jakožto útvaru kolektivního) a umění insitního a moderního na straně druhé (jakožto útvarů individuálních), pročez omezím nejen vzájemné vymezování insitního a moderního umění, ale i další nuancování „insitního“ pólu.⁶ A jelikož mě budou zajímat zejména individuální díla vzbuzující při motivicko-stereotypickém pohledu dojem děl (alespoň částečně) kolektivních, a naopak díla kolektivní vzbuzující dojem individuálních, zcela v tomto článku potlačím i nuancování postupné emancipace od folkloru.⁷

2. Opozice folklorní slovesnosti a autorských děl

Protiklad moderního a folklorního umění považuji za předmět obecné znalosti (srv. např. Leščák–Sirovátka 1982: 20–22). Na druhý protiklad – opozici umění insitního a folklorního – pak upozorňuje některá literatura o insitním umění výtvarném, kde je téma neškolených uměleckých projevů dle mých zkušeností řešeno nejvíce.⁸ Např. Kelemen píše: „Naivné umenie je spojené so svojou dobou, to znamená, že predstavuje súčasť moderného umenia“ (Kelemen 1972: 89). A dále:

„Napokon konzumentom naivného umenia nie je ľud, ani roľník a dedinčan. Tí by v najlepšom prípade považovali naivného umelca za neobyčajnú osobnosť. Naivné umenie má svojich spotrebiteľov medzi spotrebiteľmi vysokého umenia.“ (tamtéž: 91)

5 Tkáč o něm říká: „Pohybuje sa od hraničných prípadov ľudového umenia po určitý druh magického realizmu“ (Tkáč 1972: 149).

6 Jsem si vědom rozdílnosti pojmů *naivní (insitní) umění*, *amatérismus* a *art brut* (v anglickém referátu Červenka 2014 jsem je shrnoval pod pojem *self-taught art*). Pro účely tohoto textu je ovšem naznačené nuancování spíše nadbytečné a matoucí. O protikladu naivní (insitní) umění /amatérismus viz například Kelemen (1972: 95–6).

7 Myslím tím škálu od v podstatě zapsané folklorní struktury až k ohlasům, variacím a inspiracím, jak jsem ji řešil například v textu Červenka 1996.

8 Literatura se navíc od ostatních druhů tvůrčího umění odlišuje méně jasnou hranicí mezi školeným a neškoleným autorem.

Na protiklad konvenčnosti a nekonvenčnosti se pak zaměřuje Piwocki:

„V ľudovom umení spočíva predstava v hraniciach spoločensky uznávanej schémy a uznávaných alegórií, u primitívnych umelcov novej doby vlastná tvorba odtrháva umelcov od spätosti s problémom. [... D]nešní primitívni maliari patria svojou najvnútornejšou podstatou do moderného umenia, tvoria rovnocennú časť tohto umenia, čo vytvára zvláštny paradox tejto tvorby: vzniká u osamelých ľudí – a práve toto umenie je také blízke vedúcim intelektuálnym vrstvám našej civilizácie.“ (Piwocki 1972: 128)

Nejexplicitněji pak o nekonvenční a ne-folklorní povaze insitního umění píše Bihalji-Merin: „V rámci ľudového umenia neexistuje výslovný individualizmus: tam, kde osobnosť umelca pretrháva hranice, začína sa bezmezná tradícia spoločenstva“ (Bihalji-Merin 1963: 12, citovaný dle Kelemen 1972: 90).

Zajímavě na romskou autorskou literaturu jako individuální insitní tvorbu naráží Hübschmannová⁹, pro kterou bohužel poněkud stereotypně konvenci spisovatelskou i čtenářskou ztělesňuje příslušník majority a svobodu tvorby (a potažmo kreativitu a postmoderní estetiku) Rom:

„Při četbě většiny romských literárních prací (a především pak prózy) člověku často ‚srdce napovídá‘, že zde spisovatel svými slovy nevyplňuje sofistikované, předem připravené schéma či konstrukci, ale že jeho slova jsou skutečným vtělením proudu citění, emocí a myšlenek. Čtenář cítí, že zde spisovatel sděluje to, co nezbytně sdělit potřebuje. Někdy je tento ‚proud pocitů a myšlenek‘ tak silný, až se zdá, že se neřídí žádnými pravidly. Mnoho romských spisovatelů nemá nijak hlubokou literární zkušenost – jak se psaním, tak se čtením. Tato ‚nevýhoda‘ je i výhodou, protože tito spisovatelé pak nejsou svazováni formálními konvencemi. Pro neromského čtenáře, jehož vnímání literatury je ovlivněno školním vzděláním založen[ý]m na aristotelovské poetice, a tedy konvenční představou, jak má ‚literární forma‘ vypadat, jsou tyto nezařaditelné žánry romské literatury někdy těžko stravitelné. Čtu prózu? Nebo poezii? Je to krátká povídka? Esej? Fejeton? Některé literární ‚kusy‘ je opravdu velmi nesnadné označit jménem některého z tradičních literárních žánrů. Pro lidi, kteří mají rádi dobrodružství objevování, je na druhé straně na romské literatuře velmi přitažlivá právě tato nekonvenčnost formy.“ (Hübschmannová 2006: 52)

⁹ Jindy často naopak zdůrazňující navazování autorského umění na folklorní tradici: např. v jednom textu dokonce odvážně odvozuje od folkloru povídky Ilony Ferkové a dalších realistů: „A právě takováto vyprávění ze života jsou inspirací pro mnohé romské prozaiky. Navazují tak vlastně na nenápadný, avšak významný žánr tradičního folkloru“ (Hübschmannová 1996: 6).

Jak jsem zdůraznil výše, druhá – „akademická“ a zejména třetí – „insitní“ cesta k individualizaci bývají podceňovány.¹⁰ Takový přístup pak může obraz romské literatury zkreslit, zvláště pokud by se k němu přidružila i vágní a stereotypická představa o romském folkloru. Hlavním cílem tohoto textu by mělo být upozornit na některá úskalí, na která takto můžeme při interpretaci romského slovesného umění narazit.¹¹

Zaměřím se pouze na vybrané autory z prostředí tzv. „slovenských Romů“,¹² na jejichž dílech lze tato úskalí výrazně demonstrovat. Nepůjde mi přitom ani o jejich komplexní analýzu ani o plnou komparativní analýzu s nejrůznějšími podtypy romského folkloru: jak ve formálním plánu sledovaných děl, tak v plánu tematickém, budu sledovat jen vybrané charakteristické jevy.

3. Motivika romské minulosti

Tak především většina textů odkazujících k dávné minulosti Romů může při motivicko-stereotypické analýze vzbuzovat dojem textu folklorního. Týkají se mytické minulosti, případně původu etnika, které si je vypráví, neobsahují většinou žádné nám známé signály moderní literatury, a to ani v tematickém plánu, ani v plánu formálním. Ostatně i celý žánr mytické pověsti nebo pohádky bývá u mnohých jiných etnik typickým folklorním útvarem. Já ovšem tyto texty, například mytické prózy¹³ Margity Reiznerové (1990, 1994) nebo některé

10 Stává se to i v sofistikovanějších textech – záměrně proto vybírám příklad od uznávané autorky. Sadílková píše: „Bezprecedentnost psaného literárního projevu pro nové autory znamenala také absenci literárního kánonu, na který by mohli reagovat, navazovat. V podstatě jedinou využitelnou tradicí byla v dané chvíli pouze tradice lidového vyprávění. Stěžejními se pro začínající romské spisovatele staly především dva typy tradičních slovesných útvarů: pohádky a volná vyprávění“ (Sadílková 2006: 31).

11 S naznačenými úskálími se setkávám opakovaně, a některá díla k nim přímo svádějí. Při přípravě článku jsem však věnoval spoustu energie hledání exaktních dokladů – s méně průkazným výsledkem, než bych si přál. Tato má zkušenost je bohužel tvořena i postřehy z různých dílčích narážek, písemných či ústních, kterých jsem si občas všiml v uplynulých cca 25 letech, aniž bych je hodnověrně registroval. Proto budu jen v menší míře polemizovat s konkrétními interpretacemi, a soustředím se spíše na ty rysy jednotlivých děl, které k podobným interpretacím mohou svádět.

12 To je ne zcela vhodný termín, který však dosud nebyl uspokojivě nahrazen, a navíc je srozumitelný a má za několik desetiletí používání konsenzuální obsah. A jelikož díla dvou ze čtyř hlavních analyzovaných autorů (Lacková, Olahová) vznikla v majoritních jazycích (přičemž Olahová romštinu na rozdíl od Lackové téměř neovládá), nezdá se mi vhodné používat ani v poslední době se šířící termín „(bývalí) mluvčí severocentrální romštiny“.

13 Uvedené prózy bychom v souladu s českým a slovenským odborným diskurzem nazvali nejspíše mýty, nebo s váháním pověstmi. Na rozdíl od anglického, německého a francouzského jazykového prostředí by totiž slovo *legenda* mělo být u nás vyhrazeno jen legendám vysloveně náboženského původu, například hagiografickým (k legendě a mýtu srv. Leščák, Sirovátka 1982: 194–195, k pověsti pak tamtéž: 182–184). O aktuálnosti terminologie v této dosud základní knize československé folkloristiky svědčí například i podoba příslušného hesla na wikipedii (srv. zde: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Pov%C4%9Bst>). V dalším textu budu ovšem v odkazech na obdobné útvary většinou používat nesprávný pojem „legendy“ (avšak takto v uvozovkách), protože jsou tak tyto prózy důsledně pojmenovávány ve všech citovaných pramenech a jejich doprovodných textech (Stojka 2001, Šándor 2007, Wagner 2007 – pouze pohádkové zpracování Demeter 1997 je označeno jako pohádka).

pohádky Eleny Lackové (1999¹⁴) navrhuji interpretovat jako moderní¹⁵, autorsky individuální díla konstruující kolektivní romskou identitu netradičně. Nemají totiž oporu v žádném tradičním folklorním útvaru slovenských Romů. Indický původ Romů se folklorně netradoval, nýbrž se mezi Romy dostal z (majoritní) vědy, a to spíše až v druhé polovině 20. století. Ani mýty zakotvené v bezčasí v nějaké pravlasti Romů v tradiční folklorní próze prostě nemáme. Tradiční vyprávění o minulosti se vždy týkala vlastního rodu.¹⁶

U některých jiných romských skupin ve světě je známá hlavně „legenda“ o Romovi kovajícím hřeby pro Ježíše (příčemž text slovenského Roma Jána Šándora na toto téma je přiznaně autorskou povídkou zpracovávající tuto „legendu“ – srv. Šándor 2007) a některé jiné (o „legendách“ ve světě více Wagner 2007 a například Bernal 2007), do souvislosti s našimi Romy bych je však dával jen omezeně. Z našeho (folklorního) prostředí je, pokud vím, doložena jen „legenda“ o tom, jak Bůh pekl lidi, která spíše s určitým nadhledem reflektuje různost barev pleti, než by dokládala domnělý původ Romů – jednu její autorskou podobu přináší František Demeter (1997), další doklady a podoby analyzuje Wagner (2007: 138–140).¹⁷

Píše-li tedy Reiznerová (1994) o dávné zemi Romů, víme, že nejde o navazování na romský folklor, i kdyby text nezačínal slovy „Sune geľom, le [D]evleskri čhaj andro suno ke ma avila“¹⁸ (tamtéž: 3), a Kaľiin manžel se navíc nejmenoval dle

14 Vybrané pohádky *Sillona a Žarko a Čerčeň – dcera hvězd*, které zahrnují do své teze, budou komentovány níže v tomto textu.

15 V textu budu slovo *moderní* používat nejméně ve dvou smyslech, které mohou být ve vědeckém diskurzu zaměřeném na evropské společnosti asociovány s různými obdobími a kontexty. V případě ideového plánu analyzovaných děl bude pojem *moderní* používán tak, jak je etablován v sociálních vědách, kde označuje *moderní společnost* jako opozitum ke *společnosti tradiční*. V případě literárních děl (zejména pohádek) pak to bude význam většinou synonymický k *umělý* nebo *autorský*. V klasifikaci pohádek je tento pojem plně etablován, uvádí ho dokonce i wikipedia (srv. zde: https://cs.wikipedia.org/wiki/Um%C4%9BI%C3%A1_poh%C3%A1dka), v klasifikaci ostatních útvarů by mohl mást. Užití této terminologie v mém textu má dvojitý důvod: 1) pro můj text je důležité, aby se udrželo propojení obou smyslů, „sociologického“ a „literárněvědného“. Odlišné okolnosti produkce (zejména individualizaci) a konstrukci kolektivní „všeromské“ identity totiž propojují s pronikáním prvků modernity do převážně tradiční společnosti, s níž je ostatně ústní folklorní slovesnost asociována. 2) Pojem *moderní* mi více asociuje i strukturní popis díla, kdežto pojmy *umělý* a *autorský* jen okolnosti produkce, které je třeba dále vysvětlit. To je důležité i vzhledem k tomu, že se v textu záměrně vyhýbám „autorským“ dílům, vykazujícím všechny rysy posledního stadia folklorního textu – tedy písemné fixace a publikace jedním vypravěčem. Pojem *autorský* ovšem budu výběrově využívat rovněž, a to a) kvůli synonymickému rozrůznění často používaného pojmu (zejména tam, kde asociace struktury ani spojení s moderní společností není důležité) b) v pasážích, kde to vyžaduje významová výstavba, čili právě „autorskost“ díla je východiskem výpovědi a „modernost“ jejím jádrem, a především c) tam, kde pojmy nepojímám synonymicky (například jen část autorské tvorby naplňuje charakteristiky strukturní modernosti). Ostatně už sám název článku v sobě kombinuje oba pojmy, a vzhledem k tomu, že se snaží celé téma shrnout, kombinují se v něm i důvody b) a c).

16 Podobně u československých Romů olašských (srv. „legendy“ o zakladatelích olašských velkorodů: Stojka 2001).

17 Pro pořádek musím zmínit i mýtus o potopě světa (Hübschmannová 1999: 288–291), která ovšem je spíše moralizující a mírně groteskní pohádkou, než historizujícím mýtem, ostatně Bůh se svou suítou v ní sestupuje do světa už rozděleného na Romy a Neromy a vypravěč ji navíc v dětství slyšel od polského Roma.

18 „Měla jsem sen, přišla ke mně Kaľi – dcera Boha...“ (citována česká verze Lady Vikové z publikace, tamtéž: 27).

indické mytologie Šivis (Šiva). Podobně je tomu pak s jiným mýtem/pověstí o dávné zemi Romů a jejich odchodu (Reiznerová 1990). Ta viditelné signály autorské individuality neobsahuje, začíná „Oda, so tumenge vakerá, pes ačiľa čirla, anglo but, but berš, sar mek o Roma dživenas andre pengeri phuv“¹⁹ (tamtéž: 116). Domnívám se, že uvedenou prózu by mohl i odborník bez znalosti konkrétních žánrů romského folkloru považovat za fixovanou folklorní či alespoň částečně folklorní látku. Obě Reiznerové prózy jsou přitom moderní nejméně ve dvou směrech: jednak zmíněnou individuálností procesu tvorby i strukturou textu, a jednak konstrukcí kolektivní romské identity, která není ve vědomí Romů žádnou samozřejmostí (srv. Červenka 2002).

Podobně je tomu s některými pohádkami Eleny Lackové (1999). Pohádka „Sillona a Žarko“ dokonce začíná historicky explicitnějšími slovy „V době, kdy Romové ještě žili ve své pravlasti, v Indii...“ (tamtéž: 27). Následující pohádka „Čerčeň – dcera hvězd“ pro změnu začíná „Pravlast Romů byla čarokrásná krajina...“ (tamtéž: 47). Všechny čtyři zmíněné prózy pak končí odchodem Romů z pravlasti.

U Lackové ovšem jako by vystupoval ještě další podtyp emancipace od (romského) folkloru, a sice navazování na folklor neromský, jakési „romsky lokalizované“ ohlasy cizích pohádek. Je to patrné zejména v první z pohádek, v Silloně a Žarkovi. Už záporná postava věštkyně Kaľi (srovnejme se stejnojmennou kladnou postavou u Reiznerové) jako by byla nositelkou stereotypů z neromských pohádek (a dokonce možná stereotypů implicitně protiromských): „Měla tmavou tvář a dlouhé lesklé vlasy jí sahaly až do pasu. Z velkých tmavých očí jí sršely blesky [...] byla Kaľi tak ošklivá“²⁰ (tamtéž: 27). Zvolání „To je princ Žarko, náš jasný sokol!“ (tamtéž: 31) dokonce ustálenou metaforou „jasný sokol“ prozrazuje přímý vliv pohádek ruských (za všechny jmenujme nejznámější: „Finist – jasný sokol“, Platonov 1969).

Až neuvěřitelné proto je, jak citovaný soubor Lackové pohádek uzavírá doslov Evy Davidové:

„Pohádky, které máte v ruce, jsou autorkou sepsány nově, i když z tradičních romských pohádek a příběhů vycházejí. [...] I Elena Lacková přetváří a kultivuje romské lidové pohádky, jejich dějové motivy a poselství – píše je pro vás tak, aby vám byly blízké, srozumitelné[,] a přitom abyste pochopili

19 „To, co vám teď budu vyprávět, se stalo před mnoha a mnoha lety, kdy ještě Romové žili ve své zemi“ (citována česká verze Mileny Hübschmannové z publikace, tamtéž: 117).

20 I mezi našimi Romy se vyskytuje preference světlejší barvy pleti, ve folklorní próze však nebývá tak silně ideologicky podpořena. Dle mé hypotézy by v takto kolektivním útvaru, kde adresáti jsou zároveň určitými cenzory a text někteří z nich předávají dále, měl podobně vyhraněný postoj problém s přežitím, protože v každé komunitě, ba i každé rodině se vyskytují i jedinci tmavší. Na rozdíl od pozitivně pojaté preference světlé barvy si nevybavuji folklorní útvar, kde by byla tmavší barva pleti či vlasů bez jakékoli ambivalence, ironické nadsázky či stopy distance odsuzována jako v této pohádce.

to zvláštní a specifické v osudech, chování a názorech Romů. [...] Motivy většiny pohádek jsou výhradně romské; v některých však lze vysledovat i naše společné kulturní kořeny a rysy. Dokazuje to jak vzájemné ovlivňování okolním prostředím, tak existenci motivů společných obecně lidskému rodu. Zde se však vždy jedná o pohádku romskou.“ (Davidová 1999: 133–134)

4. Motivika života na osadě

S podobným problémem bychom se mohli setkat i při interpretaci děl s tématem relativně nedávného života Romů v osadách. To bych rád ukázal na poezii Vlada Oláha (například Oláh 2002) a prózách Eriky Olahové (například Olahová 2004). Tyto texty by mohly být považovány za polofolklorní či ohlasová díla. Obojí jsou situovány většinou do doby integrálního života v romské osadě, neobsahují kulisy moderního života, u Olahové hraje významnou roli vášeň, víra v duše mrtvých a jiná mystika, Oláh často tematizuje lásku, Boha, život na osadě, a rovněž některé jím používané zdobné prvky, obrazy a rýmy nebo asonance by mohly připomínat lidovou poezii. Tvorbu obou autorů ovšem interpretuji rovněž jako díla individuální, protože strukturně (a dokonce i úzce tematicky) navazují spíše na jiné zdroje než romský folklor.

Zastavme se u Eriky Olahové (např. 2004). O jejích prózách jsem již napsal:

„Přestože je látka většiny autorčiných povídek bezesporu romská, rozhodně nejde o tradiční romskou lidovou prózu, ani o ohlasovou literaturu. Návaznost povídek Olahové na folklorní vyprávění je někdy patrná, spíše však jde o inspiraci, i s tradičními tématy se v povídkách zachází volně. To, co majoritní čtenář považuje za romskou mytologii, může někdy být ve skutečnosti čistě autorské, a mnohdy až neromské. Ač to autorka ne vždy přiznává, ukazuje se dle mého názoru často i inspirace sny, majoritní literaturou, či ještě spíše filmem (neškolený styl někdy připomíná filmové povídky), a fantazie je v povídkách ‚nefolklorně‘ individuální.“ (Červenka 2006: 51)

Zkusme toto tvrzení verifikovat na materiálu zmíněné prvotiny Olahové (2004). Znak autorské prózy nese u Olahové už samotný způsob vyprávění. Všimněme si například začátků povídek, které často začínají vstupem doprostřed děje a vykreslením atmosféry, se záměrným nedořečením, vzbuzujícím okamžité napětí. Tomu by se folklorní (nejen) romská próza tolik nevěnovala a rozhodně by jimi nezačínala:

„Prala u řeky, hlavu skloněnou, slunce jí hrálo do týla a zesvětlovalo husté vlasy, které měla stočené kolem hlavy. Ve vodě byla spousta dětí, bylo slyšet dětský smích a výkřiky.“ (tamtéž: 5)

„Ležel na posteli, oči dokořán a jen se díval, jako už mnohokrát, na škaredou zrůdnou ženu, která seděla obkročmo na jeho hrudi a jejíž velké ruce ho tlačily na prsou, že nemohl dýchat“ (tamtéž: 11). „Bylo něco málo před půlnocí, vítr si pohrával s větvemi olší a na hřbitově bylo kupodivu dost světla, aby byla vidět dvojice kráčející k jednomu z hrobů“ (tamtéž: 14). „Velký liják se hnal vesnicí, která byla obklopena kopci, a dolík, kde seděla, se plnil vodou“ (tamtéž: 19). V tomto stylu začíná deset z celkových dvanácti povídek knížky. Snad jen povídky Prokletá rodina (tamtéž: 22) a Starý hrad (tamtéž: 28) začínají okamžitým přiblížením prostředí a zejména jednajících postav, ale i tak je sporné, ke kterému druhu folklorní slovesnosti bychom uvedené expozice přirovnali.

K motivům použitým v knize se sice nabízejí zdánlivé či částečné paralely s romskými folklorními vyprávěními, ale zároveň se na nich ukazuje naprosto individuální poetika Olahové. Motiv vraždícího nemluvněte jako plodu znásilnění (povídka Dítě, tamtéž: 32–35) je pojat spíše jako v neromském hororu. Titulní povídka knihy (tamtéž: 56–61) založená (možná) na tradiční romské víře v občasné převtělení duše zemřelého do narozeného²¹ pak opět potvrzuje inovativnost Olahové: autorka totiž nejenže líčí převtělení duše ze zemřelé ženy do neznámého dítěte mimo vlastní rodinu, ale celá povídka je vyprávěna z perspektivy této duše. Podobně je v povídce Starý hrad (Olahová 2004: 28–31) obrácena perspektiva – děj sledujeme perspektivou začarované ženy.

Vzhledem k tomu, že jsem byl jedním z redaktorů knihy a uvedený interpretační problém jsem předvídal, prosadil jsem podobnou myšlenku i do textu na záložce, čímž se dostal i do marketingové anotace: „Nenechme se ovšem splést fantaskními a exotickými motivy – návaznost povídek na folklorní vyprávění je mnohdy volná, romské mytologii jejich děj někdy odporuje, nebo z ní vůbec nevychází.“²² Nedokázal jsem nyní pro tento článek sehnat nějaký výrazný doklad podobného nepochopení próz Eriky Olahové, a domnívám se, že právě moje interpretace doprovázející od začátku samotnou knihu by mohla být důvodem.²³

Podobně jako Olahová svádí i poezie Vlado Oláha k přiřazování blízko k folkloru, ač je strukturně zcela jinde než folklorní poezie. A některé prvky idealizace dětství v osadě (motivované spíše steskem) pak vedou některé autory

21 Srov. např. Margitu Reiznerovou citovanou v českém překladu Milenou Hübschmannovou (1993: 62).

22 Dodnes dostupné např. na následujících odkazech: <https://www.kosmas.cz/knihy/121855/nechci-se-vratit-mezi-mrtve/> nebo <https://www.databazeknih.cz/knihy/nechci-se-vratit-mezi-mrtve-15472-a-mnohych-dalsich-a-dokonce-i-u-elektronicke-verze-knihy>: <https://www.alza.cz/media/nechci-se-vratit-mezi-mrtve-d430148.htm> [vše cit. 2019-12-02].

23 Srv. například recenzi Lenky Nádvoříkové (2007) na serveru Romea, která některé části z průvodních textů rozvíjí: „Z povídek, v nichž děj zásadně ovlivňují duše mrtvých, zlé bosorky a duchové, nabudeme dojmu: autorka je inspirována a tvoří v rámci tradice romských folklorních vyprávění. Že tomu tak být nemusí, nás upozorní zacházení s motivy z českých pohádek, společensko-kritických i hororových příběhů s fantastickými obrazy, balad (především K. J. Erbena), snů, surreálna.“ Dostupné zde: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/objevte-svet-romske-knihy-nechci-se-vratit-mezi-mrtve> [cit. 2019-12-02].

k nesprávným paušalizujícím tvrzením, např. že „[poezie Józsefa Kováče Hontalana] má do idealizace v tomto kontextu daleko, což vynikne např. ve srovnání s rajskými idylami Vlado Oláha“ (Gálová 2008: 9).²⁴ Gálová dokonce folklor explicitně ztotožňuje s naivismem (čili insitním uměním) a navazování na majoritní díla romské literatury v ČR upírá zcela:

„Návaznost na ústní slovesnost, dominantní postavení romské pohádky a její – na evropské poměry neobvykle snadné a časté – žánrové prolínání s jakýmkoli ústním vyprávěním a některé další faktory specifické romské literární tradice poetiku naivnosti staví nadmíru do popředí.

Např. romská literatura v ČR se může českému čtenáři dokonce jevit jako ‚naivní protipól‘ vzdělaností a kánonem zatížené evropské literatury, což by byla ovšem omezující charakterizace na základě poetiky. Vzhledem k tomu, že u samotné evropské literatury – a literatura česká je toho nejlepším příkladem – bylo období národních obrození dobou konstituce národních mýtů, ale také projekce cizích, resp. univerzálních hodnot do povahy vlastního etnika a odkazů na klasickou literaturu (v českém prostředí na antiku, humanistické autory, ale i Shakespeara, Schillera, Goetha ad.), by bylo možné analogicky považovat za přínosné, pokud by romští autoři v době ‚roma rising‘ rovněž hojněji využívali možnosti konstituovat výchozí hodnoty nově vznikající literatury za pomoci vzorů z majoritní literatury a slovesnosti okolních národů.“ (Gálová 2008: 18)

Monotematicky se Oláhovou poezií zabývá nadstandardně rozsáhlá bakalářská práce Ivy Vyskočilové (2007). Už její název „Poezie Vlada Oláha (v kontextu autorské poezie slovenských Romů)“ napovídá, že Vyskočilová správně interpretuje Oláhovu poezii jako autorskou. Sledování básníkovy navazování na folklor se však autorka nebrání, a ukazuje ho v několika směrech. Některé mou základní tezi spíše rozvíjejí a doplňují: Vyskočilová ukazuje na některé prvky folkloru v širším slova smyslu, které mohou dotvářet iluzi folklorního charakteru básně jako takové, např. epiteta konstan(te)s týkající se Boha (tamtéž: 16), narážky na přísloví (tamtéž: 17), ustálenost některých představ jako funkce motivu Slunce (tamtéž: 48). Zajímavě sleduje Vyskočilová v Oláhově poezii i používání deminutiv (tamtéž: 70). U této delikátní problematiky si uvědomuje, že zdobnělina má jinou funkci (a frekvenci) i v samotné romštině (tamtéž: 70–71).

Je však třeba konstatovat, že některá zjištění Vyskočilové mou tezi skutečně problematizují. Například sledování konstantních epitet jako *kalo maro*, *kalí phuv*²⁵, ukazuje, že Oláh někdy čerpá přímo ze struktur folklorní poezie (tamtéž:

24 Jako „polehčující okolnost“ budiž uvedeno, že jde pouze o diplomovou práci a o snahu v kontrastu vyzdvihnout autorčina oblíbeného maďarského romského básníka.

25 „černý chléb“, „černá země“, podtržením označil J.Č.

46). Rovněž autorka zajímavě ukazuje ustálené motivy romské folklorní poezie, opakující se kromě Oláha i u jiných moderních básníků (srv. tamtéž: 48–50).

Celkově však v otázce folklornosti/nefolklornosti Oláhovy poezie Vyskočilová není při své strukturální analýze na pochybách:

„V Oláhově tvorbě také téměř nenalezneme krátké folklorní útvary připomínající texty romských lidových písní, jako je tomu například v tvorbě Vojty Fabiána. Jisté odkazy na lidový romský folklór u Oláha sice objevuje²⁶ (viz. popis v první části této kapitoly), ale samotný tento žánr ve své klasické podobě ne.“ (tamtéž: 50)

Vzhledem k rozsahu a úrovni analýzy Oláhovy poezie v práci Vyskočilové²⁷ se na tomto místě omezím jen skutečně na minimum markantních dokladů pro svou tezi z Oláhovy první sbírky (Oláh 2002). Všechny básně sbírky (tamtéž: 8–75) mají charakter volného verše s občasnými nepravidelnými rýmy,²⁸ nejsou členěny na strofy a zabírají průměrně celou stranu A5. Už tyto prvky struktury je významně odlišují od romské folklorní poezie. Klíčové je totiž uvědomit si, co to je romská folklorní poezie: buď písňové texty nebo říkadla. Ani jeden z těchto útvarů Oláhovy básně příliš nepřipomínají, a to právě ani když se vysloveně věnují tematice romské osady (v níž romský folklór vznikl a udržoval se). Názorná je v tomto smyslu báseň *Avlóm khère / Prišel jsem domů* (tamtéž: 21–22), a výrazným prvkem jsou v tomto smyslu paradoxně aluze na folklorní texty: „*O Roma paramisa vakernas / andre miro suno / pal čoro romano čarvo, / so calo luma avrimentinda / le phujipnastar, / la princezna dochudňa / godarver thagar ačhila...*“²⁹ (tamtéž: 21). Folklorní prvek se tu stává objektem metatextu, moderní básník si s ním pohrává a tematizuje s jeho pomocí romství tak, jak by to žádný folklorní kolektivní autor nečinil. Zajímavé je, že stereotypická struktura letmo nahozené pohádky je prostá všech moderních prvků,³⁰ a vzhledem k naladění celé básně³¹ spíš představuje „historizující“ bezčasí.

5. Folklorní díla s moderní motivikou

Upozornil-li jsem na motivicky a dojmově tradiční díla, která považuji za téměř ryze moderní, musím upozornit i na druhý pól, ukazující ošidnost „motivicko-stereotypické“ kategorizace. V romské literatuře totiž existují čistě folklorní díla s motivikou modernější, než dosud zmiňovaná díla autorská.

26 Sic!

27 A vzhledem k elektronické dostupnosti práce.

28 Existují i výjimky: např. báseň *O Roma pes marde* (tamtéž: 24) je rýmovaná téměř celá.

29 „Romové pohádky vyprávěli / v mém snu / o chudém romském chlapci, / co celý svět zla zbavil, / princeznu získal, / moudrým králem se stal...“ (překlad můj, ovšem citovaný z dané publikace: tamtéž: 21).

30 V protikladu k tomu, co na mnohých romských folklorních pohádkách ukázu v dalším oddílu.

31 Básník se – implicitně z moderního a problematického světa – vrací do domova svého dětství.

Hübschmannová píše (o správném pohádkáři):

„Oceňovalo se jeho umění začlenit do pohádky současné rekvizity a postavy – sociální pracovníky jednající s králem, telefonující čarodějnice, fotografie ztracené princezny otištěné v novinách, atd. Tato improvizace však nesměla překročit jemnou hranici přijatelnosti.“ (Hübschmannová 2006: 28)

A motivy z moderní reality zachycené v romských folklorních pohádkách (Hübschmannová 1999) ukazují, že autorka nijak nepřehání. Uvedu z nich motivy,³² které by podle mého názoru v případě majoritních pohádek byly rekvizitami signalizujícími jasně pohádku moderní,³³ což by mohlo i zde svědět k podobné klasifikaci. Měli bychom si na následujících citátech a parafrázích rovněž všimnout, že mnohé moderní prvky mají v romských folklorních pohádkách dokonce i podobnou funkci jako v majoritních pohádkách moderních: srážka mytické roviny s realitou aktuální v době vyprávění vytváří určitý komický, groteskní efekt:

Princezna chodí s Romem do jedné třídy, v patnácti vyjdou ze školy (tamtéž: 30); král dává „telegrafovat po všech hrdinech“ (tamtéž: 31); „Na tom ručníku byla vyfotografovaná její sestra“ (tamtéž: 35); sestra píše telegram (tamtéž: 35); „Tou cestou, co putuje Hajnáľka, jedou auta, vozy, nákladáky, autobusy nacpané lidmi, vlaky – na stupátkách visí princové“ (tamtéž: 50); (Rom říká králům): „Jo, kdybychom bydleli v jedné domácnosti, v jednom činžáku“ (tamtéž: 61); „[T]a romská princezna svítila jako dvoustovka žárovka.“ (tamtéž: 64); „Jo, povídá král, jo, jenže tvá dcera je momentálně v porodnici.“ (tamtéž: 65); „[...] že mu dá princeznu za ženu a že na něj přepíše království“ (tamtéž: 69); V pohádce Čert a pomocník (tamtéž: 72) paradoxně dokazuje živost začátek „Lidem se kdysi nevedlo dobře [...] Nebyly vlaky, neexistovala taková věc jako uhlí nebo továrny, a tak Romové sami pálili v lese uhlí, prodávali je gádžům a z toho žili.“ Ale pak stejně král (v onom ději odehrávajícím se v minulosti) telefonuje (tamtéž: 74, 75); Pět čarodějek hraje s Romem fotbal jako s míčem (tamtéž: 124); název pohádky

32 Dle účelosti jednotlivých příkladů záměrně střídavě v citátech a parafrázích. Výčet neřadím podle jednotlivých pohádek, proto na tomto místě zdůrazňuji, že „moderní“ prvky rozhodně neobsahují všechny. Na druhé straně právě můj výčet ukazuje, že jejich výskyt není vůbec náhodný a individuální, a že vzhledem k časovému a místnímu rozpětí Hübschmannové sběru jde o jeden z konstitutivních rysů romské folklorní pohádky druhé poloviny 20. století.

33 Jedním z důvodů je daleko dřívější zánik české či slovenské pohádky folklorní. Ovšem zdá se, že ty byly motivicky konzervativnější i ve dvacátém století. Podrobil jsem například pro srovnání zkoumání sběr z Podkrkonoší z desátých a dvacátých let 20. století od Josefa Štefana Kubína, o němž je známo, že folklor sbíral ještě v moderní době a neupravoval ho (Kubín 1971: 10–410) – a na čtyřech stech stran jsem nenašel relevantní moderní motiv. (Pro úplnou přesnost: ve vyprávění Vojtěcha Tauchmanna [tamtéž: 71–73] jsou motivy jako revolver nebo továrna, ovšem v případě tohoto vypravěče jde naprosto explicitně o jeho osobní současné životní historky, čili vlastně dle našich kritérií nikoli folklorní dílo. Takže jedinou opravdovou výjimkou z celých 400 stran textu by mohla být humorka „Spolek hrbatých“ [tamtéž: 124], narážející na spolkový život 19.–20. století.)

„Jak přišel Janíček o studované obry“ (tamtéž: 126); Rom za pomoci kouzelných obrů dostane místo ve výčepu v hotelu (tamtéž: 128); „to byli speciální obři, zlatí, studovaní, byli mezi nimi doktoři, profesori“ (tamtéž); „Vtom ale, samozřejmě, přišel princ telegram ze sedmého světa, aby přišel za svou milou.“ (tamtéž: 130); Bůh říká Romovi: „To přece nemůžeš, Rome, to přece nemůžeš. Referent na dobro jsem tady já“ (tamtéž: 140, vypravěčka slyšela už od své babičky, nahráno 1967); „A ježibaba je tady. Tentokrát přinesla plavečky, moderní, kratinké plavečky, bikinky“ (tamtéž: 147); kouzelná bundička (tamtéž: 189); „Bůh jí postavil fajnovou vilu“ (tamtéž: 190); „dal na něj přepsat celé své biskupství“ (tamtéž: 194); „gróf si najal detektivy“ (tamtéž: 199); „jde na místní národní výbor ohlásit, co se stalo“ (tamtéž: 200); filmování, posílání fotek (tamtéž: 201); „Vytáhněte portréty, svatební fotku“ (tamtéž: 204); „Mám soupisy a seznamy celého království. Každý měsíc dělám inventuru“ (tamtéž: 212); „zvali ho na všelijaké schůze, chtěli ho volit do všelijakých funkcí“ (tamtéž: 213); „telegram z ministerstva“ (tamtéž: 227); „aby mi dal někdo [v hotelu] tisíc korun tuzéra“ (tamtéž: 237); „Lidé se žení při moderně, při gramofónu, cimbál k tomu nepotřebují“ (tamtéž: 241); cigarety (tamtéž: 242); „Král tedy zatelefonoval pro Roma, zaplatil mu rychlík“ (tamtéž: 250–251); „Rom bydlí v nejlepším pokoji, koupelna, teplá voda“ (tamtéž: 251); „Stráž telefonuje králi“ (tamtéž: 259); „A jeden starodávňý Hitler, ne tenhle, co teď byl v poslední válce, ale jiný, dávnověký Hitler začal pronásledovat Židy i Romy³⁴“ (tamtéž: 261); „jestli takovou medicínu nemáme doma v lékárně“ (tamtéž: 263); „Rom žil s princeznou pěkně, když bral zálohu, zašli si do hospody na pivo, a za výplatu pohostil celé království“ (tamtéž: 266); „Ani se neptej, koně mám školované, že chodí na záchod jako učitelé, a já koukal celý den na televizi“ (tamtéž: 270); „schovat se na půdu do fukaru“ (tamtéž: 284); „A proč mě takhle kontrolujete, tatíčku, jako sociálka!“ (tamtéž: 289).³⁵

34 Vypravěč Šalamoun Daniel – Diliňákos ovšem přiznává inspiraci beletrií i literaturou faktu (ač je sám uveden jako ngramotný, srv. tamtéž: 296). Citovaná pasáž je dokonce z jakési krátké „legendy“ následující až po vysvětlení literárních inspirací předchozí pohádky. Jde velmi pravděpodobně o individuální vyprávění nadaného pohádkáře a nelze nevidět paralelu mezi tímto textem a citovanými prózami Margity Reiznerové. Rozdíl mezi Danielem a Reiznerovou však není jen v okolnostech produkce (neformální lidové vyprávění vs. sepsání a vydání knihy), ale i ve větším důrazu na „de-aktualizaci“ u Reiznerové: zatímco její poselství má být aktuální, veškeré kulisy obou jejích mytických próz jsou „historické“ – dávné a neaktuální.

35 Chtěl bych v této souvislosti (možná trochu nadbytečně, ale rád bych přeci jen rozptýlil možné pochybnosti) zdůraznit, že autenticita Hübschmannové sběru je neoddiskutovatelná. Několik přesvědčivých svědectví o tom, že pohádka skutečně ještě na začátku sedmdesátých let 20. století žila, publikovala Hübschmannová v původní předmluvě knihy (Hübschmannová 1973/1999: 12–13). Že sbírka obsahuje folklorní pohádky téměř neupravené, se dočteme ve vydavatelských poznámkách: sběratelka pohádky zapisovala a poměrně brzy i točila na magnetofon, a případné drobné úpravy přehledně charakterizuje (Hübschmannová 1999: 292–295). Sběr proběhl v letech 1953–1970 a autenticitu a folklorní povahu pohádek dosvědčují i konkrétní údaje o vypravěčích (tamtéž: 296–303), v nichž vypravěči často i udávají, od koho sami pohádku slyšeli. Taková svědectví samotných vypravěčů jsou pak zachycena i v rozšířené formě za jednotlivými pohádkami.

6. Závěry

Na vybraných dílech romské autorské a folklorní literatury jsem tedy ukázal paradox: mnohé skutečně moderní (tedy individuální a ideově či tematicky „všeromské“) literární texty se obracejí do minulosti, jakou přitom skutečný romský folklor nereфлекtuje, a snaží se i o důsledně historizující rekvizity,³⁶ ačkoli některá tato díla svým tvarem vůbec nepřipomínají skutečnou tradici romského slovesného umění. Naproti tomu živý romský folklor (reprezentovaný v mém textu relativně nedávným autentickým sběrem folklorních pohádek od Mileny Hübschmannové) se moderním rekvizitám nevyhýbá, a naopak jich mnohdy s chutí využívá k zesílení estetického účinku. To vše může při přílišné akcentaci motivické analýzy a povrchní znalosti skutečného romského folkloru způsobit opačné interpretace: zcela individuální díla se zdají jako folklorní nebo silně navázaná na folklorní tradici, a naopak díla plně folklorní se zdají jako individuálně autorská.

Navzdory tomu, že romská identita je oproti identitě evropských národů méně zakořeněna v minulosti, a také navzdory tomu, že Romové oproti většině evropských národů prožívají etno-emancipační proces / národní obrození / nacionalistická hnutí zhruba o 150 let později, ve zcela změněné situaci, a při dost odlišných výchozích charakteristikách mobilizované komunity,³⁷ vykazuje romské literární obrození překvapivě podobné rysy: významná část autorské literatury je ve znamení určitého návratu ke kořenům – až jakéhosi strachu z modernity, která k emancipujícímu se národu často přichází skrze kulturu dominantní. Autoři nacházejí romství spíše v nedávné minulosti spojené s rurálním prostředím,³⁸ nebo dokonce v domýšlení této minulosti do dávných časů,³⁹ většinou s akcentací romské jednoty v této fiktivní minulosti, což navíc konvenuje národně mobilizačnímu mechanismu hledání společného původu.⁴⁰ Dochází pak k paradoxu, kdy se

36 Svým způsobem by mohlo jít o jakousi obdobu jazykového purismu, využívajícího dokonce i hindská slova. Za částečně (!) analogický jev lze považovat i kontrast používání modernější hudby i při formálnějších romských příležitostech (svatby, křtiny, romské zábavy) a preference starodávných romských písní na akcích s etno-emancipačním přídechem (Renata Berkyová, osobní sdělení 2014 + další informanti).

37 A to i když komparujeme jen emancipaci tzv. „nevládnoucích etnických skupin“ (termín dle: Hroch 1996: 10).

38 Srv. zjištění Miroslava Hrocha „Účastníci národního hnutí byli někdy naopak mobilizováni právě svým negativním vztahem k projevům modernizace...“ (1996: 199).

39 Macura hovoří v souvislosti s českým národním obrozením dokonce o „uplatnění kreačního, nikoli recepčního selektivního a interpretačního postoje k tradici“ (1995: 80). Srv. i celou kapitolu nazvanou „Mytologičnost“ (tamtéž: 79–101).

40 Ten je pro Romy o to důležitější, že je nepojí ani společné území, ani například náboženství, a to nejen v rámci světa, nýbrž ani v československém prostoru. K tomu se přidružuje nesamozřejmý vztah ke společné identitě (srv. Červenka 2002), což ovšem může být do jisté míry společné všem národům před vznikem národních hnutí. Ostatně Hroch zdůrazňuje, že „[r]ozdíl [ve formování národů] spočívaly především v tom, na jaký stupeň etnické a případně také regionální identity mohlo národní hnutí navazovat...“ (1996: 39). K tématu společné minulosti a (ne)jednoty srv. rovněž pasáž o pojetí Slovanstva u Jana Kollára (Macura 1995: 81), dodávám ovšem pro jistotu, že jak u Kollára na jedné straně, tak u Lackové i Reiznerové na druhé straně není společný původ Slovanů / Romů sám o sobě fikcí, a vědomí o něm dokonce pochází v obou případech z dobového vědeckého diskurzu.

lidová kultura „bojí“ modernity daleko méně, zatímco moderní kultura, obracející se ideologicky k lidovosti, ji vědomě popírá. Na odůvodnění těchto paralel mezi málo souměřitelnými hnutími předkládám tři hypotézy:

a) Může jít do určité míry o imanentní vlastnost národního obrození, která se projeví u každého obdobného procesu nezávisle na konkrétní komunitě, místě, době a okolnostech.

Tím bychom se posunuli od Hrochova pohledu na národně obrozenecké aktivity konce 20. století, dle něhož „cílem těchto národních hnutí dnes tedy není vytvořit novou pospolitost, ale posílit národní pospolitost již zformovanou a především obnovit všechny atributy plné národní existence, které v předchozím období ztratila, tj. především státnost a plnou sociální skladbu“ (1996: 194–195). Autor sice přiznává existenci národních hnutí konstruujících národy nově (tamtéž: 195), nijak ale jejich existenci nevysvětluje a dává je (jako všechny nacionalismy konce 20. století) do souvislosti převážně s rozpadem komunistických mnohonárodních států (Jugoslávie, SSSR).

b) V českém a slovenském prostředí je národní obrození, jeho mechanismy, jeho historie a jeho vliv dosud natolik silné, že každá nově se emancipující komunita v tomto regionu podvědomě napodobuje jeho cesty.

Určitou velmi vzdálenou analogii by mohla představovat nacionalizace inspirovaná nacionalizací jiné etnické skupiny dominující politicky ve stejném prostoru. Srv. například dění v 19. století podle Hrocha: „Teprve poté, co se rakouští liberálové – s nimi po roce 1848 postupně většina německy mluvícího rakouského obyvatelstva – ztotožnili s německým národem, dostal obraz národního nepřítele v očích českého a slovinského národního hnutí zřetelnější obrysy. [...] Je pravděpodobné, že podobnou transformací prošel obraz národního nepřítele v srbském, slovenském či chorvatském národním hnutí poté, co uherská šlechta přijala maďarskou národní identitu.“ (1996: 44). Mohli bychom samozřejmě pro lepší dokreslení snášet mnohé příklady vzájemné inspirace a soutěžení národních hnutí, vrcholící falzifikáty slovanského předkřesťanského panteonu nebo podvrhy staré literatury u nás, v Rusku či Británii. To by ovšem jednak příliš rozšířilo část věnovanou vedlejší linii článku, a jednak by to mohlo mírně zamlžit paradox mnou sledované „soutěže po 150 letech“.

c) Musím uvést i třetí, nejméně efektní hypotézu, a sice že zmíněné paralely nejsou tak paradoxní, protože je způsobuje především fázový posun v socioekonomické situaci. Tzv. slovenští Romové totiž žili do poloviny 20. století ve výrazně rurálním a tradičním prostředí na slovenské vesnici, a to ještě do velké míry segregovaně, a tudíž integrálně. Teprve druhá polovina 20. století jim přináší zároveň migraci do měst, rozvoj techniky a modernizaci a také intenzivnější kontakt s majoritním prostředím, zejména v českých městech. Spolu s tím v této době přicházejí i silné sociálně i jazykově asimilační

tendence.⁴¹ Zároveň začíná určitá atomizace kompaktních komunit. Obrozenští autoři pak logicky hledají romství tam, kde je ještě v paměti nebo představách jako integrální a neohrožené. Že mohou výsledky těchto tendencí připomínat tendence mnohých emancipujících se evropských národů či literatur 19. století, by pak bylo způsobeno zejména podobnými podmínkami.

Dokázat, jestli je některá z mých hypotéz správná, nebo která je správnější, to už přesahuje hranice tohoto článku a je to úkol na další výzkum. Jen je mou povinností upozornit, že mnou podaný obraz romské literární emancipace⁴² vychází z materiálu shromážděného pro sledovaný jev. Jsem si plně vědom, že kdyby v mém korpusu moderní literaturu zastupovala díla jako zmíněná Koptová (1990), nebo třeba Patočková (1994) a folklorní slovesnost třeba jen ta část sběru Hübschmannové (1999), která moderní rekvizity neobsahuje, mohl by být obraz zrodu romské autorské literatury nejen odlišný, ale klidně i opačný. Na druhou stranu větší množství materiálu, který jsem ke sledovanému „paradoxnímu“ tématu shromáždil, svědčí myslím o tom, že se mi podařilo postihnout jednu významnou komplementární linii procesu zrodu moderní romské literatury.^{43, 44}

41 A to jak vnucované, až násilné, spojené přímo s politikou komunistického režimu, tak přirozené, spojené s většími možnostmi vertikální mobility.

42 Emancipace národní i emancipace literatury od folklorního stadia.

43 „Historizující“ ideologie této literární linie, kterou jsem vyvodil v závěru, totiž není jen druhotným závěrem mého výběru. Je primární, a větší množství literárního materiálu, který z ní vychází, je jejím důkazem.

44 Za podnětné připomínky děkuji zejména folkloristovi Petru Janečkovi.

Literatura

- Bernal, J. M. F. 2007. Tři legendy o původu. *Romano džaniben* 14 (1): 159–162.
- Bihajji-Merin, O. 1963. *Umenie naivných v Južoslávii*. Belehrad: Izdavački zavod „Jugoslavia“. Citováno dle Kelemen 1972.
- Červenka, J. 1996. Tři knížky romských autorských pohádek. *Romano džaniben* 3 (4): 72–73.
- Červenka, J. 2002. Romové a problematika tradiční společnosti In: Budil, I., Ulrychová, M. (eds.). *II. antropologické symposium*. 1. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 71–78.
- Červenka, J. 2006. Autorská osobnost Eriky Oláhové a otázky nad romskou literaturou. *Host* 04: 50–52.
- Červenka, J. 2014. Individualization in Romani Art: Three Ways of Relating to Tradition. *Annual meeting of Gypsy Lore Society*, 13. 9. 2014, Bratislava.
- Červeňák, Š. 1992. *Romaňi čhajori the beng*. Praha: Romaňi čhib.
- Davidová, E. 1999. Několik slov závěrem. In: Lacková, E. *Romane paramisa – Romské pohádky*. Praha: Radix, 133–134.
- Demeter, F. 1997. Kaskero Del feder. *Romano džaniben* 4 (1–2): 24–28.
- Demeterová, le Rapačiskeri, H. 1994 *Rom Ke Romeste drom arakhel / Rom k Romovi cestu najde. paramisa the sune / povídky a sny*. Praha: Romaňi čhib.
- Gálová, A. 2008. *Místo Józsefa Kováče Hontalana na pomezí současné maďarské a romské poezie*. Diplomová práce. Praha: UJCA FF UK.
- Hroch, M. 1996. V národním zájmu. *Požadavky a cíle evropských národních hnutí v komparativní perspektivě*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Hübschmannová, M. 1973/1999. Romové a jejich pohádky In: Hübschmannová, M. (ed.). *Romské pohádky*. 2. vydání. Praha: Fortuna, 9–17.
- Hübschmannová, M. 1993. *Šaj pes dovakeras / Můžeme se domluvit*. Olomouc: Pedagogická fakulta UP Olomouc.
- Hübschmannová, M. 1996. Předmluva. In: Ferková, I. *Čorde čhave*. Brno: Společenství Romů na Moravě, 2–7.
- Hübschmannová, M. (ed.). 1999. *Romské pohádky*. 2. vydání. Praha: Fortuna.
- Hübschmannová, M. 2006. Moje setkání s romano šukar laviben. *Romano džaniben* 13 (ňilaj): 27–60.
- Kelemen, B. 1972. Poznámky k naivnímu umeníu. In: Tkáč, Š. (ed.). *Insitné umenie – sympózia '66–'69*. Bratislava: Obzor, 89–97.
- Koptová, A. 1990. Čučipen /Prázdnota. In: Hübschmannová, M. (ed.): *Kale ruži*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 62–63.
- Kubín, J. Š. 1971. *Lidové povídky z Podkrkonoší II – Ukrají východní*. 2. vydání. Praha: Odeon.
- Lacková, E. 1999. *Romane paramisa – Romské pohádky*, Praha: Radix.
- Leščák, M., Sirovátka, O. 1982. *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava: Smena.

- Macura, V. 1995. *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Nové, rozšířené vydání. Praha: H&H.
- Olahová, E. 2004. *Nechci se vrátit mezi mrtvé*. Praha: Triáda a Společná budoucnost.
- Oláh, V. 2002. *Khamori luludí /Slunečnice*. 2. vydání. Překlady Ivana Kultová a Jan Červenka. Praha: Radix.
- Patočková, K. 1994. *Najradšej tá mám v posteli /Jekhfeder tut dykbaf andro vodro*. Bratislava: Štúdio dd.
- Piwocki, K. 1972. Osobitosť naivného umenia. In: Tkáč, Š. (ed.). *Insitné umenie – sympózia '66–'69*. Bratislava: Obzor, 127–128.
- Platonov, A. 1969. *Finist – jasný sokol*. Praha: Lidové nakladatelství.
- Reiznerová, M. 1990. Le Romengero gendalos /Zrcadlo Romů. In Hübschmannová, M. (ed.): *Kale ruži*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko, 116–119.
- Reiznerová, M. 1994. Kaľi. In: *Kaľi* (2. vydání) Praha: Romaňi čhib, 3–43.
- Rusenko, A. 1992. *Trin pheňa*. Praha: Romaňi čhib.
- Sadílková, H. 2006. Nalézání prastarých i nových romských hodnot. Historie a základní východiska romské literatury v České republice. *Host* 04: 29–33.
- Stojka, P. 2001. E legendi andej Vlašika Rom /Legendy olašských Romů. *Romano džaniben* 8 (3–4): 126–139.
- Šándor, J. 2007. Ježíš Kristus a kováč. *Romano džaniben* 14 (1): 152–158.
- Tkáč, Š. 1972. O insitnom umení. In: Tkáč, Š. (ed.). *Insitné umenie – sympózia '66–'69*. Bratislava: Obzor, 148–149.
- Vyskočilová, I. 2007. *Poezie Vlada Oláha (v kontextu autorskej poezie slovenských Romů)*. Bakalářská práce. Praha: UJCA FF UK. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/13166> [cit. 2019–12–02].
- Wagner, P. 2007. Legendy o původu Romů: Sonda zaměřená na jejich motivy. *Romano džaniben* 14 (1): 120–151.

Za tajemstvím doprovodných textů: Politická agenda v kolaborativním životním příběhu Gordona Silvestera Boswella *The Book of Boswell: Autobiography of a Gypsy*

Through the Threshold and Beyond: Towards the Political in Gordon Silvester Boswell's Collaborative Life Story The Book of Boswell: Autobiography of a Gypsy

Abstract

Gordon Silvester Boswell's collaborative life story, The Book of Boswell: The Autobiography of a Gypsy (1970) is a deceptively complex autoethnographic text. Paratextual analysis reveals a discursive ambivalence, as the content of a number of the paratexts work within the changing, but also change-resistant discourse of particular members of the Gypsy Lore Society (GLS), whereas other parts of the paratexts, and especially specific additions by Boswell, undermine the idea of discursive dominance. Boswell indicates a shift towards the political, as he expresses hope regarding political relations between Romanies / Gypsies and their co-British citizens. This change also represents a change in the GLS discourse, but aspects of pseudo-categorisation and biological race still remain. In contrast, Boswell has moved with the times and embraced social, technological and even, to a certain extent, discursive change.

Keywords

Gordon Silvester Boswell, paratexts, change, discourse, Gypsy Lore Society, politics

Jak citovat

Shaw, M. 2019. Za tajemstvím doprovodných textů: Politická agenda v kolaborativním životním příběhu Gordona Silvestera Boswella *The Book of Boswell: Autobiography of a Gypsy*. *Romano džaniben* 26 (1): 67–91.

¹ Autor působí na Oddělení humanitních a sociálních věd (Department of Humanities and Social Sciences) na Mittuniversitetet (Středošvédská univerzita) v Sundsvallu, Švédsko. E-mail: Martin.Shaw@miun.se

Kolaborativní životopis Gordona Silvestera Boswella *The Book of Boswell: Autobiography of a Gypsy* (1970) byl první romskou/cikánskou^{2,3} biografií, která vyšla ve Spojeném království u zavedeného nakladatele (Victor Gollancz). Znovu vydán byl v roce 1973 (a dotištěn ještě v roce 1987) nakladatelstvím Penguin Books, v roce 2012 pak nakladatelstvím Faber and Faber (Faber Finds). Drtivá většina textu knihy vznikla jako výsledek několika setkání mezi Boswellem a Johnem Seymourem (1914–2004), následně pak Seymour pořídil přepis a text editoval. Poprvé byl životní příběh vydán jen několik let poté, co roku 1968 došlo k přijetí zákona o karavanových tábořištích, který vešel v platnost právě v roce vydání (Greenfields 2006: 73). Tento zákon se stal obzvláště významnou legislativní normou, která přenesla zodpovědnost za zřizování oficiálních tábořišť pro Romy/Cikány včetně nezbytného zázemí na jednotlivé londýnské městské čtvrti a místní orgány v Anglii a Walesu. Tento zákon byl velmi diskutován jak před, tak ještě dlouho po svém přijetí (viz Dodds 1966; Kendall 1977; Hawes and Perez 1996; Bancroft 1999: 46–48; Niner 2002, 2003; Drakakis-Smith 2007: 472–474). Gordon Silvester Boswell se aktivně zapojil do propagace zákona o karavanových tábořištích a výrazně se také angažoval při záchraně ohroženého trhu Appleby Fair v roce 1965, který ve Spojeném království vždy byl a dodnes zůstává významným místem setkávání Romů/Cikánů (viz Acton and Gallant 1997: 27–30; Hollaway 2004: 152–153; Connell 2015). Jedním z cílů tohoto článku je analyzovat paratexty⁴ ve vydání Boswellova životního příběhu z roku 1970 a prokázat, že Gordon Silvester Boswell se na budoucnost politických vztahů mezi Romy/Cikány a jejich britskými spoluobčany díval optimisticky.

Další rozměr analýzy paratextů spočívá v potvrzení, že samotný text knihy byl publikován v době, kdy začínalo postupně docházet ke zpochybňování a následným změnám určitých zažitých stereotypů týkajících se kategorizace Romů/Cikánů, přesto odraz starších myšlenek v paratextech Boswellova životního příběhu do jisté míry přetrvává. David Mayall k takovým změnám uvádí: „Starší fázi romistického bádání ovládali folkloristé, antropologové, filologové, antikváři

2 Uvádím zde záměrně pojem „Romové/Cikáni“, neboť Boswell sám oba dva výrazy používá, když se v příběhu charakterizuje. Příklady, kdy sám sebe a svou nejbližší rodinu označuje jako „Cikány“, je možné dohledat na str. 163–65 (poslední tři stránky textu příběhu).

3 Rozhodli jsme se v tomto textu ctít volbu autora a v českém překladu používáme autorem navržený složený zastřešující termín Rom/Cikán, ve kterém se odráží nejen dichotomie vnitřního a vnějšího označování Romů jako skupiny (podobně jako v názvu romské organizace Svaz Cikánů-Romů), ale zároveň i složitá a často matoucí realita v pojmenování a vzájemném vztahování různých romských a neromských skupin ve Spojeném království. Tamní romské i neromské polokočovní skupiny obyvatel bývají souhrnně neutrálně označovány jako „Gypsies“ – tedy bez negativní konotace spojené s českým „c/Cikán“ – nebo Travellers. V citacích a parafrázích pramenů se držíme překladu dobových termínů „Gypsy“ a „Romani“ jako „cikánský“ a „romský“ – pozn. red.

4 Pozn. překladatele: paratext je doprovodný text nacházející se v knize mimo vlastní příběh. Autor článku se zabývá zejména dvěma kategoriemi paratextů, které dělí na vstupní a vnitřní.

a amatérští historikové, generace šedesátých, sedmdesátých let i pozdější pak ukázaly posun směrem k většímu důrazu na politické a sociologické aspekty při současném zachování důvěrně známých tradic“ (2004: 25). Analýza paratextů Boswellova životopisu poukazuje na to, že různé vrstvy paratextů charakterizují jak změny směřující k politické agendě, což naznačil právě Mayall, tak (i přes jistý posun) pokračování již dříve nastoleného diskursu spojeného s určitými členy společnosti Gypsy Lore Society (GLS), které v analýze rozebírám.⁵ Siobhhan Dowdová například shrnula Boswellův životní příběh do jediného komentáře. Aktuálně se zaměřuje na romské autory a literaturu v romštině (autobiografii a poezii), ale její přesvědčení o souznění Gordona Silvestera Boswella se skupinou, kterou ona sama nazývá „gypsylořisté“, je zřejmé:

„Zdá se, že on jako zástupce gypsylořistů je přímo posedlý svým rodokmenem. Připouští víru v pohádkové příběhy, popisuje svobodu a štěstí svého dětství na venkově i různé pouťové podfuky. Velmi často zmiňuje ‚wanderlust‘⁶ coby neodolatelnou touhu po ‚kočovném životě‘. Jeho manželka je kartářka. Jinými slovy je jeho autobiografie poplatná přesně tomu, co gypsylořisté chtěli, abychom my, necikánští čtenáři, od takové knihy očekávali a zároveň rádi četli.“ (2001: 10)

S pohledem Dowdové na obsah životního příběhu souhlasím a zároveň nesouhlasím, jsem si jist, že by mohlo být přidáno ještě několik dalších bodů. Nicméně některé části paratextů s těmito myšlenkami nekorelují (více o použití termínu „gypsylořisté“ viz Matras: 2015). Dowdová také poukazuje na to, že Boswell si je vědom takzvané „hry na stereotypy“ (2001: 61), s čímž souhlasím, avšak s výhradou, že Boswell měl ohledně Romů/Cikánů své vlastní politické zájmy a jeho cílem tak bylo získat veškerou možnou podporu. Tu mu z části mohli poskytnout právě vlivní členové GLS jako například Dora Yatesová a Richard Wade, kteří patřili k Boswellovým přátelům. Tito členové GLS a další lidé, kteří se buď podíleli na přípravě paratextů pro jeho životní příběh, nebo se v podobné souvislosti objevují v mé analýze paratextů, se přidržují (postupně se měnící) kategorizace, která byla terčem kritiky již před zveřejněním Boswellova životního příběhu. Právě na názory a pohled těchto členů GLS odkazují ve své analýze paratextů rámujiících Boswellův životopis jako na diskurz GLS.

Nyní nabídnu krátkou charakteristiku paratextů, jejichž analýze se budu věnovat, a vysvětlím jejich rozdělení do dvou vzájemně provázaných vrstev.

5 Společnost The Gypsy Lore Society (GLS) a její odborný časopis *Journal of the Gypsy Lore Society* (*JGLS*) byly hlavním médiem shromažďujícím informace a zvyšujícím povědomí o romských/cikánských záležitostech mezi lety 1888–1975. Tento článek odkazuje pouze na činnost GLS do roku 1970.

6 Pozn. překladatele: Termín označující tzv. toulavé boty, neodolatelnou touhu cestovat a objevovat svět „typickou pro kočovnickou krev“.

Zároveň zde předestřu dva další cíle tohoto článku.⁷ Barevný přebal pevné vazby knihy z roku 1970 je ozdoben dvěma černobílými obrázky. Jeden z nich představuje výrazně zdobenou dřevěnou maringotku taženou koněm a druhý, o dost menší, je portrétní fotografií samotného Boswella. Na přední i zadní vnitřní záložce přebalu nalezneme poměrně dlouhé popisné texty a po otevření knihy čtenáři narazí na rozsáhlý nákres rozvětveného rodokmenu Boswellovy rodiny sahajícího až do raného 19. století. Stejný rodokmen lze nalézt také na vnitřní straně zadní obálky knihy. Tyto paratexty budu dále označovat jako vstupní paratexty, protože jde o vůbec první paratexty, které čtenáři uvidí, jakmile knihu otevrou.

Hned po genealogii na začátku knihy čtenář nalistuje první část 64veršové básně s názvem „On the Road Again“ (Znovu na cestě). Její pokračování je situováno až za poslední stranu textu životního příběhu. Po první části básně následují stránky „Obsah“ a „Seznam ilustrací“. Ilustrace jsou rozmístěné prakticky rovnoměrně v celém textu Boswellova životního příběhu, a to na osmi samostatných nečíslovaných stránkách. Dalším textem je „Slovo editora“, ve kterém John Seymour sděluje čtenářům, že kniha byla zvukově zaznamenána a poté přepsána a že Boswell osobně je autorem předmluvy, části první kapitoly a několika dalších stránek (nečíslováno). Poslední paratext před začátkem textu samotného příběhu je tři a půl stránková „Předmluva“, o které Seymour tvrdí, že ji napsal sám Boswell. Po skončení druhé části básně na konci příběhu následuje sekce „Přílohy a poznámky“. Tato sekce se skládá ze čtyř příloh a šestařiceti poznámek editora (ty jsou umístěny za textem samotným). Tyto paratexty budu nazývat vnitřní, protože čtenář je nalezne, až když do knihy a příběhu vstoupí.

Vstupní paratexty, které potenciální čtenář v knize objevuje nejdříve, mají ovlivnit jeho rozhodnutí, zda bude ve čtení pokračovat, nebo knihu odloží (Genette 1991: 261). Pokračování ve čtení však neznamená pouze to, že zákazník komodifikovaný artikl na kapitalistickém knižním trhu zakoupí, zároveň totiž může sloužit také marketingové strategii. Má potenciál předem ovlivnit čtenářský zážitek z četby a možná i navést čtenáře na určitý způsob interpretace textu příběhu. V následujícím textu ukážu, že vstupní paratexty jsou ovlivněny diskurzem, který spojují se členy GLS (1888–1975) a *JGLS* jako centrem vědění týkajícího se Romů/Cikánů, respektive místa, kde se tyto informace shromažďovaly, zároveň ovšem tvrdím, že tento vliv není vůbec jednoznačný.⁸ Vnitřní paratexty jako seznam příloh a ilustrací upevňují toto výše naznačené diskurzivní sevření, což je i případ početných poznámek editora Johna Seymoura. Seymourovy poznámky

7 Gerard Genette rozděluje paratexty na epitexty, což mohou být rozhovory s autorem a další formy mediální propagace, a peritexty, mezi které řadíme předmluvu a další texty zařazené přímo do samotné knihy (1991: 262–263). Odkazují-li v tomto článku na vstupní a vnitřní paratexty, jedná se z pohledu Gerarda Genetta vždy o peritexty.

8 The Gypsy Lore Society existovala i po roce 1975, ale právě tento rok byla její existence ohrožena, poté, co v roce 1974 zemřela dlouholetá tajemnice Dora Yatesová. Období do roku 1970 je pro analýzu tohoto životního příběhu nejrelevantnější.

mají za úkol vysvětlit význam Boswellových slov neinformovanému čtenáři, avšak já ve své analýze ukazuji, že Seymour jeho texty nejen překládá dle diskurzu GLS, ale že zároveň do svých vysvětlení neváhá vnášet i jisté změny. Také Boswellem psanou předmluvu lze jasně situovat v rámci diskurzu GLS, ale zároveň chci upozornit, že i zde Boswell poukazuje na pozitivní změny ve vzájemných vztazích Romů/Cikánů a jejich britských spoluobčanů, přičemž se tento jeho optimismus zakládá na osobních zkušenostech ze zapojení do dobového politického dění, které se této menšiny týkalo.

Diskurz GLS, na který odkazují, je založený na přesvědčeních hojně prosazovaných v době vydání Boswellova životního příběhu a vycházejících také již z dřívějších, postupně se vyvíjejících názorových směrů. Mnoho členů GLS, přispěvatelů časopisu i dalších významných osobností při identifikaci Romů/Cikánů jako jednotlivců i skupin využívalo různá biologická pojetí rasy (viz Acton 2015: 1192–1197). Tento způsob identifikace a posuzování autenticity umožnil vytvářet hierarchie založené na rase, které v sobě zahrnovaly různé kombinace rasových, jazykových i behaviorálních kritérií. „Skuteční Romové“ pak byli buď označeni za rasově čisté na základě toho, že žili v relativní izolaci od většinové společnosti a udržovali akceptovatelnou míru endogamie, anebo se rasový diskurz využíval proti konstrukci interetnického mšeni jako hrozby s tím, že se smíšené sňatky vysvětlovaly jako způsob, jak získat „novou krev“ a původní rasu posílit (viz Mayall 2004: 134–35; Okely 1983: 28–37). Součástí argumentace, částečně ovlivněné i pozitivistickou představou o indickém původu, byla například i barva pleti a různé pseudovědecké argumenty (viz MacRitchie 1886: 218, Scott Macfie 1908: 10). Sociální darwinismus a také spencerismus, orientalismus, stejně jako obrazy a příběhy lidí v zámořských koloniích přispěly nemalou měrou ke spojování Romů/Cikánů s představou ušlechtilých divochů, na které bylo možné projektovat i romantické a nostalgické představy (viz Nord 2008: 150, 155, a Lee 2002 v otázce orientalismu). Skuteční Romové měli cestovat, nejlépe v dřevěném voze, žít na venkově, kde se jim mělo i nejlépe dařit, hovořit „původní romštinou“, udržovat určité tradice a odolávat probíhajícím sociálním změnám. Když rasově založený diskurz tvrdil, že skutečných Romů již nezbyvá mnoho, bylo potřeba postarat se o zaznamenání a zachování jejich jazyka, příběhů, písní a tradic, než zmizí definitivně. (The Editors 1888: 2; Scott Macfie 1908: 15; Fraser 1953: 82; Vesey-Fitzgerald 1973: 254). Ačkoliv v době vydání Boswellovy biografie (viz Acton 2016: 1197–1200) již existovaly v debatě členů GLS a přispěvatelů časopisu jak posuny v tomto uvažování (například směřování od biologického chápání rasy ke kulturnímu⁹), tak i přímé

9 Viz Shaw: 2016. V analýze několika různých životopisů popisují, jak se diskurz v čase mění od biologického přes bio-kulturní až po kulturní, ale pak přechází k bio-genetickému a končí v kombinaci bio-genetického a kulturního. V kontextu paratextuální analýzy Boswellova životního příběhu se situace jeví jako pomezí bio-kulturního diskurzu, ačkoliv Seymourovy myšlenky převážně, i když ne zcela, již spadají do diskurzu kulturního.

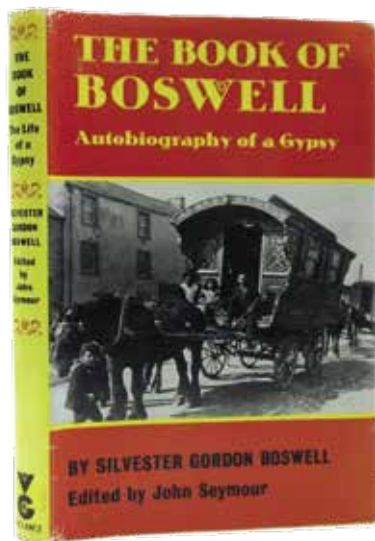
proti-diskurzy, výše popsaný diskurz v ní byl stále přítomný, v různých variantách a formách, jak vysvětlím v analýze paratextů.

Změny diskurzu pokračovaly až do pozdních šedesátých let, jak je vidět i z analýzy paratextů Boswellova kolaborativního životního příběhu z roku 1970. Konkrétně lze zmínit roli jednoho ze členů GLS, Richarda Wadea, který v době publikování životního příběhu zastával funkci čestného zástupce tajemníka GLS a zároveň byl Boswellovým známým (Dawson 2001: vii, 2004: viii). Jeho jméno je uvedeno v „Seznamu ilustrací“, protože osobně poskytl tři z fotografií publikovaných v knize, dalších pět jich dodala GLS (není ovšem známo, kdo přesně těchto pět fotografií poskytl). Další z Boswellových známých, kteří jsou v knize jmenováni, je Dora Yatesová, tajemnice společnosti GLS od roku 1935 a redaktorka odborného časopisu v letech 1955–1973, která měla na kategorizaci Romů/Cikánů podobný pohled (viz Acton 2016: 1200; Mayall 2004: 129–30, 169). Analýza paratextů se bude zabývat i dalšími významnými členy GLS, jako například výše zmíněným Scottem Macfiem. Je zřejmé, že diskurz GLS, o kterém hovořím, není možné spojovat se všemi členy GLS nebo všemi přispěvateli jejího odborného časopisu beze zbytku, ale jen se skupinkou členů GLS (a některými členy se skutečně významným vlivem) určitým způsobem spojených s paratexty Boswellovy biografie.

Vstupní paratexty

Vstupní paratexty jsou prvními paratexty, se kterými se čtenář setká, když vezme knihu do ruky a otevře ji. V této části se budu věnovat analýze obrázků, popisných textů, dalších textů na přebalu a rodokmenu, který zdobí vnitřní část předních i zadních desek knihy, přičemž budu argumentovat, že tyto paratexty jsou ovlivněny diskurzem GLS.

Přebal knihy je velmi světlý a pestrobarevný a nepochybně by vynikal ve kterékoliv výloze, u stánku či v regálu. Zároveň prezentuje zřejmou marketingovou strategii. Horní i spodní čtvrtina titulní strany mají jasně červenou (až narůžovělou) barvu a uprostřed je tenkým zářivě žlutým proužkem ohraničen prostor pro černobílý obrázek dřevěného vozu (s koly uvnitř, nebo chcete-li pod hlavní konstrukcí vozu), která je bohatě zdobená drobnými ornamenty. Vůz táhne kůň po napůl rozestavěné ulici a na kozlíku sedí tmavovlasý muž v obleku a kravatě. Vedle něj vidíme tmavovlasou dívku a ženu ve světlých šatech typu „pinafore“ podobných zástěře. Název knihy „THE BOOK OF BOSWELL: Autobiography of a Gypsy“ („Boswellova kronika: Autobiografie jednoho Cikána“) je vyvedený v zářivě žluté barvě v horní červené čtvrtině titulní stránky a text „BY SILVESTER GORDON BOSWELL / edited by John Seymour“ („Silvester Gordon Boswell / editoval John Seymour“) je vytištěný černě ve spodní červené části. Zadní strana přebalu je zářivě žlutá stejně jako hřbet, na kterém najdeme

stejný text jako na titulní straně. Ale už jen titul knihy na hřbetě jako by charakterizoval nejednoznačnost samotného obalu knihy, protože jeho znění je lehce pozměněné: *The Book of Boswell: The Life of a Gypsy* (Boswellova kronika: Život jednoho Cikána). Žlutá barva přebalu, červené části a černé tučné písmo jsou pro knihy z nakladatelství Victor Gollancz typické. Jasné barvy byly používány, aby přilákaly pozornost ke knihám a aby sloužily jako snadno rozpoznatelná charakteristika značky s cílem vybudovat loajalitu zákazníků (Dyckhoff, nečíslováno). Avšak doplnění sady barev pro přebal knihy o jasně červenou a o fotografii maringotky signalizuje určitou změnu i v designu obálek, protože pro knihy

z nakladatelství Gollancz bývaly do té doby typické žluté přebaly bez fotografií potištěné velkými písmeny.

Ve fotografii z roku 1911 umístěné na přední obálce lze najít spojení jak s opouštěním, tak s pokračováním diskurzu GLS. Andrew Scott Macfie (1868–1935), čestný tajemník společnosti Gypsy Lore Society v letech 1907–1914 a redaktor odborného časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society* v letech 1907–1914 a 1933–1935 nabídl v textu v časopisu *The Romanitshels', Didakais' and Folklore Gazette* (1912) popis cikánské rasy inspirovaný pseudovědou Eugena Pittarda (1867–1962):

„Rasa je nepatrně dolichocefalická, jinak řečeno charakterizovaná prodlouženou lebkou, a průměrná výška je 5 stop a 4,9 palců (165 cm). Typické jsou šlachovité, velmi pohyblivé končetiny a menší dlaně a chodidla. Rysy mají pravidelné a v mládí většinou neuvěřitelně pohledné, a ačkoliv ústa nepatří k nejmenším, vyznačují se kvalitním a bělostným chrupem. Nos mají rovný a často trochu zahnutý. Kůže charakterizuje výrazný pigment, u čistých Cikánů olivového nebo i tmavšího odstínu, a rovné černé vlasy mají specifický nádech, který bývá popisován jako ‚černomodrý‘. Oči mají tmavé, a to zejména ženy, s určitým druhem jiskry, které si každý ihned všimne, ale přesně popsat se ji ještě nikomu nepodařilo.“ (71–2)

Pokud byl pohled fotografa v době pořízení snímku jakýmkoliv způsobem ovlivněn Pittardovým popisem nebo nějakým podobným souborem charakteristik, pak by interpretace titulní stránky mohla být poznamenána raným diskurzem GLS (viz dále Shaw 2006: 38–39). Muž na kozlíku na titulní stránce knihy má na sobě oblek, košili a kravatu. Jeho obličej je z poloviny skrytý ve stínu, což však neplatí

pro jeho čelo. Pokud by se čtenář díval na fotografii se znalostí Pittardových nebo podobných kritérií, mohlo by ho takové nasvětlení nasměrovat k utvrzení, že mužův nos je rovný a obličej protáhlý. Také vlasy má černé a rovné. Stejná hra světla a stínu by vedla k přesvědčení, že i dívčin obličej je podlouhlý s rovným nosem. Stručně řečeno, pokud by byl seznam zmíněných kritérií obecně přijat za platný, při pohledu na fotografii by se dalo na základě zhodnocení zevnějšku rozpoznat, do jaké míry osoby na ní k určité skupině patří či nepatří. Eugene Pittard přispíval do *JGLS* od roku 1908 a funkci prezidenta GLS zastával v letech 1933–36 (viz Acton 2016: 1192–1193). Toto je příklad raného diskurzu ovlivňujícího kategorizaci a v analýze paratextů se ještě v různých jiných formách objeví.

Obrázek z titulní strany se vyskytuje také ve vlastním příběhu a nepřímě se vztahuje k rodinným jménům, která čtenáři odborného časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society (JGLS)* dobře znali. Fotografie se nachází naproti straně 120 a v popisku se uvádí: „Heronovi ze severu Anglie na cestě.“ Nelze nijak určit, kdo je autorem tohoto popisku, ale další informace spojené se stejnou fotografií sdělují například „Sdílejte staré pohlednice“, „Rodinná maringotka Heronových 1911“ a „Rodinná maringotka Heronových v Brough, 1. října 1911“.¹⁰ Rodinné jméno Heron, Herne nebo Hearne se řadí k mnoha dalším jménům, mezi jinými například Wood, Lee, Smith, Cooper, Locke, Dennard, Bedlam, Buckland, Lovell, Chilcott nebo Boswell, jejichž nositelé byli považováni za skutečné Romy. Texty publikované v *JGLS* členy těchto rodin pravidelně buď zmiňovaly, anebo byly přímo o nich. První nebo také nejstarší údaj v Boswellově genealogii se týká svatby Shadracka Boswella a Cinderelly Woodové. Dále je zde uvedena Sophie Heronová, která se na začátku 19. století provdala za Boswellova pradědečka, Tysoa Noname Boswella, a také svatba Boswellova dědečka s Florence Chilcottovou. Gordon Silvester Boswell, jeho rodina a rodinné jméno získaly na věhlasu díky některým starším i novějším členům společnosti GLS.¹¹ Tento zájem dále přetrvává, což lze dovodit z nejméně tří poměrně nedávno (po roce 2000) vydaných knih, které byly věnovány Boswellově genealogii.¹² Vypadá to, že Boswellův rodokmen byl vytvořen na základě Boswellova popisu vlastní rodiny, který je jako „Příloha 1“ součástí paratextu „Přílohy a poznámky“. Jedná se o pět stránek informujících mimo jiné také o Boswellově dědečkovi Sylvestru Boswelovi, kterému se říkalo

10 Titulek „Sdílejte staré pohlednice“ jsem našel i na stránce anglické Wikipedie „Cikánský kůň“ („Gypsy Horse“) a stejný snímek, s odkazem na letopočet a rodinné jméno Heronových naleznete i na stránce Hrady a karavany (Casles and Caravans) na adrese <http://www.foundfeatherfarm.com/CastlesandCaravans.html>. Na stejném webu naleznete text „Kontrast mezi moderními a historickými fotografiemi z Appleby a jiných trhů a mezi Cikány doby dnešní a dřívější.“ Další byla černobílá fotografie z galerie sociální sítě Pinterest.

11 Přední členové GLS Henry Croft, Dora Yatesová, John Sampson a Francis Hindes Groome podrobili zevrubnému průzkumu celé generace rodin Boswellů, Lowellů a Woodů. Jejich zájmem bylo zjistit, jak často docházelo ke sňatkům mezi členy rodiny (viz Nord 2008: 142–43).

12 Viz Dawson 2004; Edmunds 2017, 2018.

Wester a který byl pravidelně zmiňován ve člancích *JGLS*. „Příloha 2“ obsahuje kopii krátkého článku z odborného časopisu *JGLS* z roku 1890, jehož autorem je člen GLS a lingvista John Sampson. Článek je oznámením o smrti „Westera“ Boswella a Sampson v něm čtenářům připomíná, že Boswell byl „proslulý svou původní romštinou“ (nečíslováno). Odkaz na „původní romštinu“ (tedy romštinu jako ohebný jazyk) bylo jedno z kritérií, podle kterého byli romští/cikánští jednotlivci hodnoceni jako skuteční Romové, a protože takových lidí mnoho nezbyvalo, bylo potřeba jazyk zaznamenat před tím, než úplně zanikl.¹³

Obrázek z titulní strany Boswellova životního příběhu zůstává nadále hojně využívaným nástrojem propagace na mnoha webových stránkách o Romech/Cikánech a v klasických knihách spojených s ranou i pozdní činností GLS. Fotografie zdobí titulní stranu díla Raymonda Bucklanda *Gypsy Witchcraft and Magic* (Cikánská kouzla a magie) (1998). Dále je použita na webové stránce nazvané „Internet Sacred Text Archive“ („Internetový archiv posvátných textů“). Obrázek je umístěn přímo nad krátkým textem „Romský folklór“, po kterém následuje seznam odkazů na tři knihy napsané dvěma ze zakladatelů GLS. *English Gypsies and Their Language* (Cikáni z Anglie a jejich jazyk) (1874) a *Gypsy Sorcery and Fortune Telling* (Cikánské čary a předpovídání budoucnosti) (1891) od Charlese Godfreye Lelanda a *Gypsy Folk Tales* (Cikánské lidové příběhy) (1899) od Francise Hindese Grooma. Fotografie se dále objevuje na anglické stránce Wikislovníku u hesla „Gypsy“ (Cikán) a na anglické stránce Wikipedie u hesla „Gypsy Horse“ (Cikánský kůň), na DVD *Life Romany Language Gypsies Zinali Collection Vintage Books on Data Disc* (Soubor knih živá romština Cikáni a Zinali na DVD) (nedatováno), a na DVD *Gypsy Life Romany Travellers Horses Caravan Gipsies 28 Old Vintage Books* (Soubor osmadvaceti klasických děl ze života kočovných Cikánů a karavanových tábořišť) (nedatováno). Mezi širokou paletu autorů knih uvedených na těchto DVD se řadí například George Borrow, Frank Cuttriss, Konrad Bercovici, Albert Thomas Sinclair, Andrew McCormick, John Hoyland, Bath Charles Smart, Henry Thomas Crofton (prezident GLS v letech 1908–1909) a spoluzakladatelé GLS Charles Godfrey Leland (prezident GLS v letech 1888–1892) a David MacRitchie (prezident GLS v letech 1907–1908). Tyto knihy byly napsány mezi lety 1816 a 1930 a v obsahu DVD je možné objevit

13 Viz Mayall (2004: 169–170), kde se vyjadřuje k J. Sampsonovi a tématu vymírající rasy a jazyka a reverendu George Hallovi, který se podílel na záchraně toho, co Mayall nazývá jako „tradiční“ („lore“) a „původ“ („pedigree“), které je třeba zachránit, než zcela vymizí. Kompetence v ohebné romštině však vždy nebyla nutnou podmínkou pro označení osoby za skutečného Roma. Člen společnosti GLS John Myers napsal pro odborný časopis *JGLS* článek o velšském „Cikánovi“ nazývaném Lazy Smith. Myers líčí, že „jeho Cikáni z jižního Walesu“ mu vypravovali o muži, který hovořil „původní romštinou“, a Myers ho popisuje takto: „Jeho hluboké šedé oči měly divoký výraz ne zcela neobvyklý pro Cikány smíšeného původu a v tomto případě jeho výraz skutečně nijak neklamal, protože povahu měl velmi podivínskou a chvílemi značně nevyrovnanou“ (*JGLS*: 1937, 3). Znalost „původní romštiny“ tak neurčuje to, jak Myers Smithe kategorizuje, když Smithovo nevyzpytatelné chování připisuje právě rasové degeneraci.

také některá vydání odborného časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society* počínaje číslem 1 z roku 1888 a rokem 1910 konče. Ačkoliv tyto příklady se přímo netýkají diskurzu GLS, který popisují, dokazují, že právě tato fotografie má určitý kulturní kapitál, jako typické zobrazení Romů/Cikánů, nebo přesněji období dřevěných vozů.

Témata, která komunikuje text na přebalu knihy, jsem již nastínil, ovšem téma ztráty určité formy jazyka se zde rozšiřuje také na domnělou ztrátu určitého způsobu života. Boswell je zde představován jako „jeden z původních velikánů svého lidu“, který stál v čele delegace, jež se zasloužila o záchranu trhu v Appleby, kterému v roce 1965 hrozilo uzavření (viz Acton 1974: 12; Boswell, poznámka editora č. 34, 1970: 191; Dawson 1988: xiv; Acton, Gallant 1997: 10; Hollaway¹⁴). K tomuto tématu se ve svém článku ještě vrátím. Dále následuje krátký popis Boswellova mnohaletého cestování napříč Anglií a Walesem, během kterého vyzkoušel řadu různých řemesel a zužitkoval mnohé své dovednosti. Autor textu dále hovoří o několika Boswellových předcích včetně dědečka „Westera Boswella“ (Gordon Sylvester Boswell) a pradědečka Noname Boswella. Jeho rodina je označena za představitele lidí žijících způsobem života, „který již v současné době vymírá“, a jako příčina této změny se uvádí „rozvoj urbanismu a průmyslu“. Pokud bychom takový komentář měli vztáhnout k Boswellovi a jeho rodině, pak by se dalo odvodit, že se týká posunu od dřevěných vozů tažených koňmi (jak je prezentováno na titulní straně) k motorovým vozidlům, nákladním vozům, karavanům nebo obytným přívěsům. Ale kdybychom se na text podívali jako na zobecnění, odkazoval by spíše na fenomén, který Deborah Epsteinová Nordová označuje jako „fascinaci gypsistoristů autentičností, nostalgii po starých dobrých zlatých časech a úzkost z hrozícího zániku idylického preindustriálního způsobu života, jehož symbolem měli být právě Cikáni“ (Nord 2008: 150). Ačkoliv sám Boswell do jisté míry nostalgicky a romanticky vzpomíná na své mládí, nezdá se být současnými sociálními změnami nijak znepokojený. V době vydání svého životního příběhu se úspěšně živil provozováním kovošrotu, na kterém využíval nejrůznější pohyblivé lisy, mobilní jeřáb s magnetem, řezačku, podnikové dodávky (Boswell 1970: 153), motorové stroje a moderní karavan (ilustrace na str. 160–161). Možná, že Boswell k minulosti pociťuje určitou dávku nostalgie, avšak ke změně se postavil čelem. Ke změně, která se primárně neohlíží nazpátek.

Autor textu na přebalu však tyto změny prezentuje jako nenahraditelnou ztrátu romské/cikánské kultury a Boswella staví do role muže toužícího po návratu starých časů. Přebal knihy dokonce obsahuje citát Boswellova textu: „Musím cestovat,“ říká, „nedokážu si pomoci. Je to můj život. Zapřáhnu přívěs za auto, rozjedu se a nezastavím.

14 Le Bas komentuje Boswellovu roli při záchraně trhu v Appleby takto: „Sylvester Gordon Boswell, vážený předák Cikánů pocházejících z Anglie a vnuk ‚slovníkového‘ Westera Boswella, stál v čele protestů a jeho zásluhou byl místní trh obnoven skutečně velmi rychle“ (2018: 239).

Kdybyste mě uvázali na jedno místo od pondělí do soboty, byl by to pro mě ten nejhorší trest.“ Citát zachycuje částečný rozpor mezi vstupními paratexty a vlastním textem příběhu. Text na přebalu naznačuje, že Boswell trpí typickým neklidem kočovné krve zvaným „wanderlust“ a domněle tak stále prezentuje starou myšlenku, že Romové/Cikáni jsou z titulu své rasy biologicky předurčeni ke kočovnému způsobu života, a pokud se ho vzdají, nemohou se považovat za skutečné Romy/Cikány. Avšak detailnější interpretace, založená přímo na samotném textu příběhu, by spíše ukázala, že Boswell sice v minulosti hojně cestoval, avšak v poměrně nedávné minulosti se usadil a pouze se mu stýská po pocitech, které si s kočováním spojuje. Tedy že sice váhavě, avšak zásadně svůj způsob života změnil. Během svých schůzek se Seymourem Boswell vyprávěl o tom, jak v minulosti (s různými cíli) cestoval, ale že postupem času se jeho přístup změnil, smířil se s příchodem nových technologií (protože mu nic jiného nezbyvalo), založil si úspěšný podnik a sám si doplnil vzdělání. Ale celkový dojem z této citace na přebalu knihy vyznívá spíše jako nostalgie po dávných, jednodušších časech – časech dřevěných maringotek – což vytváří specifický kontext pro jiný způsob interpretace fotografie na titulní straně knihy.

Posledních několik řádků textu na přebalu je rozhodně romantických a působí jako intertextuální asociace s člověkem, který je jednak velmi známým členem GLS a zároveň viktoriánským autorem mnoha knih s romskou/cikánskou tematikou. Text je zakončen romantickou větou, která jako by symbolicky zasazovala text příběhu do prostředí, jež je hned z několika důvodů „přirozené“: „Jde samo o sobě o velmi zajímavé, poutavé vyprávění, které je tak štiplavé jako kouř od ohně a tak svěží jako vítr na vřesovištích.“ Vítr na vřesovištích je sice běžná fráze, ale jedná se také o součást názvu dobře známé a hojně citované knihy člena GLS Johna Sampsona: *The Wind on the Heath: A Gypsy Anthology* (Vítez na vřesovištích: Cikánský sborník) (1930). Stejnou frázi objevujeme také v autobiografické novele George Borrowa z roku 1851 *Lavengro: The Scholar, the Gypsy, the Priest* (Lavengro: školák, Cikán, kněz) (1851: 156): „Na vřesovištích vane vítr, bratře: kdybych už nepocítil nic jiného, můj život by byl šťastný navěky“ (viz Nord 2008: 128). David Mayall zmiňuje ve svém pojednání o gypsioristech z počátku 20. století jejich „jednotící téma“, kterým je „klíčový pojem rasy“, a ukazuje, jak je představa nebezpečí hrozícího „základu původní cikánské identity“ vedla k psaní příběhů o „lidech a jejich tradicích či umu, často idylicky zasazených do venkovského prostředí“ (2004: 174). *Skutečné* umísťování Romů/Cikánů do venkovské krajiny bývá při snaze o prezentaci této skupiny poměrně obvyklé a představuje pokračování již dříve známého romantického a rasového diskurzu.

Závěrečný vstupní paratext obsahuje černobílý portrét Gordona Silvestera Boswella, který jeho osobu umísťuje kamsi do středu mezi dva různé proudy. Na fotografii má Boswell na hlavě široký klobouk a kolem krku šátek a na pozadí za ním je vidět jeho kovošrot. Šátek kolem krku lze považovat za součást specifického způsobu oblékání Romů/Cikánů a někteří muži na obrázcích uvnitř příběhu mají také takový. David Mayall píše o zvláštním způsobu oblékání typickém pro Romy,

kteřé formuluje Frank Cuttriss (2004: 126). V textu *Romany Life. Experienced and Observed during Many Years of Friendly Intercourse with the Gypsies* (Romský způsob života: Na vlastní kůži díky mnohaletému přátelství s Cikány) (1915) Cuttriss zmiňuje barvy jako podstatu jejich historické kontinuity: „Ostatně, oblība zářivých barev mezi Romy je jen jedním z dalších typicky orientálních rysů přetrvávajících do dnešní doby“ (154). Cuttriss také zmiňuje, jak často se setkal s křiklavými barvami na „šarlatových nebo žlutých šátcích“ (118). Nicméně text na přebalu staví Boswella do pozice jednou nohou v současnosti (kovošrot na pozadí) a druhou v minulosti (široký klobouk a šátek na krku), což umocňuje dojem romantického pocitu ztráty naznačovaného v textu přebalu.

Ačkoliv analýza vstupních paratextů Boswellova životního příběhu odhalila hned několik aspektů naznačujících propojení s GLS, jeho členy a diskurzem a také v těchto aspektech identifikovala jistou kontinuitu, zůstává v nich nadále vcelku patrná i určitá míra rozpolcenosti ohledně tohoto vlivu. V další části článku se budu zabývat analýzou vnitřních paratextů, protože jsme právě dospěli do okamžiku, kdy čtenář knihu otevřel a vstupní paratexty si již přečetl. Buď ho právě díky nim kniha zaujala, nebo si jen potvrdil svůj počáteční zájem. V analýze vnitřních paratextů se zaměřím na kontinuitu a změny diskurzu GLS směrem k politickým otázkám, ale zejména vyzdvihnu posun k politické agendě u samotného Boswella.

Vnitřní paratexty

V této části se budu věnovat analýze básně, vybraných ilustrací a předmluvy a zaměřím se také na příklon k politickým otázkám a na související posun myšlenkového proudu GLS, který sice zčásti přetrvává, ale v rámci daného kurzu doznává i jistých změn.¹⁵ Tyto změny se týkají jak Boswella, tak Johna Seymoura a ještě dalšího významného přispěvatele Richarda A. R. Wadea, čestného zástupce tajemníka GLS právě v době vydání Boswellovy biografie.

Báseň

Dalším paratextem, se kterým se čtenář setkává, je báseň a její název „On the Road Again“ (Znovu na cestě) napovídá, že pojednává o kočování. Využití první osoby jednotného i množného čísla „já“ a „my“ spolu se zmínkami o některých členech rodiny může čtenáře zavádět k představě, že jejím autorem je sám Boswell, ale jakýkoliv přímý důkaz o jeho autorství chybí.¹⁶ Báseň o 64 verších se nedělí

15 Ačkoliv se mezi vnitřní paratexty také počítají „Obsah“ a „Slovo editora“ z analýzy vynechám. Oproti tomu ilustrace by se daly zahrnout i mezi vstupní paratexty, protože potenciální čtenář si může knihu prolistovat a do sekce ilustrací nahlédnout.

16 Budu-li hovořit o hlavním protagonistovi básně, použiji osobní zájmeno „on“, protože z básně lze poměrně jasně vyvodit, že jde o muže.

na žádné jasné oddíly, ale je rozdělena do dvou částí. Prvních 36 veršů nacházíme před samotným textem příběhu, ty popisují dvoudenní putování. Hrdina básně je ještě relativně mladý a cestuje se svou rodinou. Zbývajících 28 veršů básně je umístěno na konci knihy a pojednává o dospělé osobě hlavního hrdiny, který vzpomíná na to, jak v mládí kočoval. Báseň je mimořádně etnografická, protože se v ní potkávají romantické i urážlivé představy o životě Romů/Cikánů a zároveň oba dva uvedené směry kritizuje (Pratt 1992).

Kombinace popisného textu na přebalu s fotografií z období dřevěných maringotek má potenciál rozhodnout o tom, jakým způsobem bude čtenář počátečních 16 veršů, které líčí první den rodinné cesty, vnímat. Dalších dvacet řádků pak popisuje události druhého dne a směřuje čtenáře k realismu. V 16 počátečních verších se hojně objevují zmínky o kočovných cestách „křížem krážem celou zemí“ s maringotkou taženou koněm, posedávání u ohně, jezení jídla, které matka uvařila v kotlíku zavěšeném nad plameny, a ukládání se ke spánku s „oblohou místo střechy a hvězdami místo světél“ (verš 16). Prvních 7–8 veršů básně odkazuje na „wanderlust“, neklid kočovné krve, o čemž hovoří i popisný text z přebalu knihy, a tyto řádky zmiňující se o maringotkách, koních, ohni a vaření v kotlíku nás přenášejí ke stereotypní představě kočovného „cikánského“ života v dřevěných maringotkách v souladu s přírodou. Dalších 20 veršů básně se zaměřuje na druhý den cesty. Opakuje se v nich blízkost přírodě, avšak otcova promluva „wanderlust“ spíše rozptyluje: „Pojedem na sever, toť můj otec praví, / v tom ročním období toť obvyklý náš cíl. / Tam, kde obchody jdou, nás kola dovezou“ (verše 19–21). Cestování zde má jiný cíl, řídí se znalostí míst, na která se v určité konkrétní roční době jezdívalo za obchodem. Po těchto několika verších básně pak následují další, které odkazují na to, jak se každý večer komunita baví sdílením zkušeností a předváděním hudby a tance. Stručně lze říci, že romantický tón z počátku básně je negován realistickým vyzněním jejího pokračování.

Dvacet osm veršů básně pokračujících na konci příběhu naproti tomu komunikuje jiný stereotyp a zároveň politické poselství. Tato část básně začíná veršem „Moc rád bych znovu vyrazil vstříc cestám necestám, tak jako v časech, které jsou ty tam,“ (verš 37), takže lze říci, že pokračuje v romantickém až nostalgickém tónu, kterým začínala i první část básně. Hlavní protagonista zde s nostalgií vzpomíná na dobu, kdy si na živobytí vydělával jako koňský handlír, načež se báseň vrací zpět k ohništi a vaření v kotlíku. Tentokrát si uvaří rybu, kterou sám chytil. Verše básně se detailně věnují lovu pstruha v potoce a stereotyp se pak objevuje až na posledních několika řádcích: „Musím se dobře dívat napravo, nalevo / kdyby šli porybný či četník okolo. / Všude je ticho, klid, k jídlu se usadím / Bohu pak za vše dobré své díky vyjádřím.“ (62–64). Vynořuje se zde stereotyp „cikánského“ pytláka a zloděje, ale zároveň funguje metafora „Boha“ jako zpochybnění myšlenky soukromého vlastnictví. I když Bůh stvořil svět tak,

abychom se o něj všichni dělili, následky jednání hříšných lidí vedly k tomu, že společná země a vše, co na ní lze najít, se stává soukromým vlastnictvím.

Zmíněné části básně poukazují na sociální změnu, která se dotýká myšlenek romantismu, realismu i modernismu, kdy v prvních verších je vyličen jednoduchý a prostý způsob života a touha znovu ho prožít, ta je však doprovázená vědomím, že taková svoboda pohybu, jaká bývala kdysi, už se nevrátí. Místa, kdy jsou v básni vyslovována a zároveň korigována stereotypy, působí nekonzistentně a odhalují, že nejvýraznějším problémem, který básně řeší, je politická agenda týkající se veřejného prostoru, která byla v době vydání životního příběhu velmi aktuální. V „Příloze IV“ je uveden článek Richarda A. R. Wadea z odborného časopisu *JGLS* z roku 1968 s názvem „Cech kočovného obchodníka“. Wade v něm cituje z projevu, který Boswell přednesl na trhu v Appleby v roce 1967 ohledně zákona o karavanových tábořištích z roku 1968. Podle Wadea hovořil Boswell o třech typech tábořišť: „o generačním tábořišti, kam mohou bez obav z konfliktu volně přicházet, zůstat i odcházet staří lidé, o tranzitním tábořišti, na kterém můžete zastavit na cestě od města k městu, za jeho využití zaplatit a pokud si to přejete, klidně takhle projet celou zemi od severu k jihu, a nakonec o sezónním tábořišti, kde můžete žít během zimních měsíců v poměrně pohodlných podmínkách“ (Wade 1968a: 30; Boswell 1970: 179). Boswell se aktivně angažoval v politice týkající se Romů/Cikánů a promluvil také na trhu v Appleby, tedy na místě pro Romy/Cikány zvláště významném, jež pomáhal v roce 1965 zachránit, kde hovořil o svém optimistickém pohledu na možnost, že by zákon o karavanových tábořištích z roku 1968 mohl nabídnout tolik potřebná a důležitá prostranství vyčleněná pro potřeby těchto komunit. Boswell si přál, aby tábořiště byla dělena na sezónní, generační a tranzitní a pokrývala potřeby různých romských/cikánských rodin. Podobné optimisticky vyznívající sdělení týkající se jednání mezi jednotlivými komunitami lze vyčíst také v následujícím vnitřním paratextu na konci vlastnoručně psané Boswellovy „Předmluvy“.

Předmluva

Jak uvádí Seymour, autorem této části knihy, která přidává doplňující informace o Boswellově předcích v mužské linii a zejména o jeho otci, dědečkovi a pradědečkovi, je samotný Boswell. Ovšem jeho předmluva končí již známým příběhem, který je upraven tak, aby tlumočil konkrétní politické poselství. V prvních řádcích předmluvy se Boswell představuje čtenáři a uvádí svůj věk. Pak začíná třístránkové pojednání o mužské linii jeho rodiny, jehož detaily již mnozí členové GLS dobře znali. O všech zmíněných Boswellových se totiž už dříve psalo v odborném časopisu *JGLS* a to včetně Gordona Silvestra Boswella samotného. Ačkoliv na zmíněných třech stránkách lze nalézt zajímavá místa, zdaleka nejzajímavější je poslední odstavec celého úvodu. Na první pohled by

se mohlo zdát, že Boswellova verze legendy o hřebech nemá jiný cíl než ladit se zálibou GLS ve folkloru (viz Groome 1899: xxvii-xxxi; Picket, Agogino 1960). Tento příběh, chcete-li legenda, pojednává o ukřižování Ježíše Krista. Boswellova verze zmiňuje Cikána, kterého požádali, aby vyrobil čtyři hřeby, ale když Cikáni zjistí, na co mají být hřeby použity, jeden z nich s jedním hřebem uprchne. V Boswellově verzi se praví, že „gójové od té doby po hřebu pátrají“ a že „právě toto pátrání má za následek perzekuci Cikánů“ (14). Tento příběh má mnoho verzí, ale právě ta Boswellova mu dodává politický podtext: „A já věřím, že se blíží doba, kdy ztracený hřeb naleznou a zjistí, že Cikáni udělali *dobry skutek* tím, že ho odnesli, místo aby ho přidali k předchozím třem“ (14, kurzíva použita v původním textu). Konec příběhu předpovídá ve vztahu mezi Romy/Cikány a těmi, kdo je perzekují, změnu k lepšímu.

Interetnické vztahy v době, kdy byl Boswellův životní příběh publikován, ovlivnily dvě důležité události: přijetí zákona o karavanových tábořištích v roce 1968 a záchrana trhu v Appleby. Boswell se angažoval v obojím a ohledně budoucích vztahů byl velmi optimistický. Ve svém článku z roku 1966 v odborném časopisu *JGLS* „The Saving of Appleby Fair“ (Záchrana trhu v Appleby) zmiňuje Wade Boswellovy aktivity týkající se hrozícího uzavření tohoto koňského trhu. Wade se odvolává na to, že čtenáři odborného časopisu *JGLS* již Boswella znají z jeho dřívějších článků o něm (a přidává odkazy na příslušná čísla *JGLS*), ale pak informuje o předpokládaném překvapení městské rady v Appleby ohledně setkání s tím, co sám popisuje jako „výřečnost, přesvědčivou argumentaci a důstojnost tohoto aristokrata romské rasy“ (32). Po takovém úvodu, odkazujícím prakticky na koncept vznešeného divocha, označuje Wade Boswella za jednoho z mužů hrajících klíčovou roli při záchraně místního výročního trhu. Podle Wadea Boswell poděkoval všem zúčastněným slovy: „Toto je vůbec poprvé v historii, kdy bylo Cikánovi umožněno bojovat za svůj lid [...]. Trh v Appleby bude, jak doufám, pokračovat a stane se památkou práce, kterou jsem měl vždy v úmyslu věnovat svému lidu“ (38). Podle Wadeova záznamu o Boswellově projevu Boswell sám sebe pasuje do role prvního z celé řady pozdějších politických vyjednávačů mezi Romy/Cikány a dalšími britskými občany. Toto je to sdělení, ke kterému Boswell odkazuje na konci své verze legendy o hřebech.

Ilustrace, GLS a Richard Wade

Když čtenář opouští „Proslov“ a otáčí na další stránku, nachází seznam hned 28 ilustrací. Tyto ilustrace jsou rovnoměrně rozložené, na osmi samostatných neočíslovaných stránkách, do celého Boswellova životního příběhu. Nejenže právě ony dále podporují určitou dominanci diskurzu GLS, jak se projevuje skrze „Předmluvu“ silně orientovanou na téma rodiny, stejně jako „Přílohu 1“ a dva rodokmeny zdobící vnitřní strany knižních desek, ale zároveň podtrhují propojení mezi některými členy

GLS, Boswellem a politickými otázkami. Jen několik posledních fotografií čtenáře navrací do reality a odhaluje mu skutečnou situaci Boswella a jeho rodiny.

Velká část těchto fotografií potvrzuje specifické zájmy členů GLS a odkazuje ke staršímu diskurzu, na němž staví i specifický diskurz společnosti GLS, který Boswellův životopis tak, jak je v knize představen, rámuje. Několik posledních fotografií ale také pomáhá čtenáři získat lepší vhled do reality rodinné situace Boswellových. Podle popisků jednotlivých ilustrací poskytl tři z uveřejněných fotografií Richard A. R. Wade, dalších pět bylo doplněno členy GLS. Devět fotografií vyobrazuje samotného Boswella, členy jeho rodiny a příbuzenstvo a dalších šestnáct ženy nebo muže z romských rodin nesoucích jména jako Heronovi, Herneovi, Woodovi, Leeovi, Smithovi, Cooperovi, Lockeovi, Dennardovi, Thorpeovi a Bedlamovi. Jedna fotografie také zachycuje skupinu členů GLS před postaveným stanem. Tuto poskytla také GLS. Na fotografii vidíme Reverenda George Halla, který je autorem díla *The Gypsy's Parson: His Experiences and Adventures* (Cikánský pastor: Vlastní dobrodružství) (1915), Williama Fergusona, prezidenta GLS v letech 1922–27, Olivera Leea, Roma z Walesu (hrajícího na housle) (viz Keet-Black 2013: 35) a Freda Shawa, čestného pokladníka společnosti GLS (1922–28), který se intenzivně věnoval fotografování Romů/Cikánů. Shawovy fotografie jsou uloženy ve sbírce Gypsy Lore society v archivu v Liverpoolu, který nese i jméno Roberta Andrewa Scotta Macfie (1868–1935), který byl čestným předsedou Gypsy Lore Society v letech 1907–1914 a zároveň redaktorem odborného časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society* v letech 1907–1914 a 1933–1935. Další fotografie ze stejné lokality napovídají, že Macfie bude zřejmě také jejich autorem (viz Shaw 2006: 88, n. 162). Tyto fotografie jsou do textu vloženy v pravidelných intervalech, příběhem doslova prostupují, a mají tak potenciál podsouvat čtenáři způsob, jakým text interpretovat, a to směrem k vyznění předjímanému v paratextech obklopujících samotný příběh. Až poslední série fotografií na stranách 160 a 161 z celkem 165stránkového textu příběhu zobrazuje dva z Boswellových synů (Gordona a Donalda) obsluhující lis v rodinném kovošrotu v roce 1960, dále Boswella samotného a Boswella s manželkou Mabel, jak stojí před jejich moderním karavanem. Tyto fotografie ukazují novodobou realitu této rodiny, jejíž součástí byla i adaptace na změnu, a to včetně té technologické. Tyto fotografie tak problematizují romantický a do minulosti zahleděný diskurz mnoha členů GLS reprodukováný v paratextech, protože ukazují, že Boswell a jeho rodina se do soudobé společnosti úspěšně adaptovali a jsou její součástí.

Ještě blíže k politické agendě

Ačkoliv moje analýza paratextů poukázala na fakt, že dominantní postavení diskurzu GLS v podání životního příběhu Boswella tak, jak je představen v analyzované publikaci, není vůbec jednoznačné, i na nevyhraněnost pozice

samotného Boswella (na jednu stranu ukotvenou v diskurzu GLS, ale zároveň jej také částečně zpochybňující), je nesporné, že mezi Boswellem a GLS, některými jeho členy a odborným časopisem *JGLS* existovala silná vazba. Jak už jsem zmínil dříve, byl Boswell klíčovou postavou v procesu záchrany trhu v Appleby před uzavřením v roce 1965 a také přispěl (což je doloženo i v dokumentech) k debatě týkající se přijetí zákona o karavanových tábořištích v roce 1968.

Do odborného časopisu *JGLS* Boswell přispíval před i po vydání svého životopisu a v článcích vydávaných v *JGLS* také figurovali někteří členové jeho rodiny. Sám Boswell psal o svém dědečkovi Sylvesterovi „Westerovi“ Boswellovi (1812–1890) v „Medailonku Westera Boswella“ v *JGLS* v roce 1953 a několik výňatků z Boswellova životopisu zde publikoval i Wade (Wade 1970). Boswell také napsal autobiografický text o době, kdy sloužil v armádě v roce 1973 („Cikánský chlapec na západní frontě“). Sylvester „Wester“ Boswell byl dobře známou osobou pro mnoho starších členů GLS a jak jsem již zmínil dříve, jeho nekrolog – který lze najít v „Příloze 2“ Boswellova životopisu (s. 175) – napsal dokonce John Sampson. Gordon „Wester“ Boswell byl ale jako autor známý ještě dříve, než vůbec k založení GLS došlo, protože několik jeho překladů biblických veršů do „původní romštiny“, stejně jako další texty, jejichž byl autorem, byly otištěny v knize Batha C. Smarta a Thomase Henryho Croftona *The Dialect of the English Gypsies* (Dialekt anglických Cikánů) (1875: 225–35). Tato kniha je také zmíněna v dalším textu Johna Sampsona, který v něm cituje i výňatky ze zápisníků „Westera“ Boswella (*JGLS* 1892), přičemž i tento text v analyzované Boswellově knize najdeme, jako „Přílohu 3“ (176–177). Gordon Silvester Boswell sám také některá čísla odborného časopisu *JGLS* vlastnil, neboť v dopise z 19. července 1965 adresovaném Doře Yatesové, tajemnici GLS od roku 1935 a redaktorce odborného časopisu v letech 1955–1973, sděluje: „Svá dvě poslední čísla GLS jsem zapůjčil k přečtení [...]“ (Boswell 1965).

K posunu směrem k politické agendě ve vnitřních paratextech Boswellova životního příběhu nicméně dochází právě i s přímým podílem Richarda A. R. Wadea. Robert Dawson popisuje Wadeův vztah k Boswellovi ve své předmluvě ke knize *Henry Dry-Bread: The Richard Wade Papers* (Henry Dry-Bread: Spisy Richarda Wadea) takto: „Setkal se a spřátelil se Silvesterem Gordonem Boswellem, slavným romským autorem [...], a jak se důvěra mezi oběma muži prohlubovala, stal se prakticky čestným členem Boswellovy rodiny, na což byl později náležitě hrdý“ (2004: viii). Ve svém životním příběhu Boswell Richarda Wadea zmiňuje (v rozhovoru s Johnem Seymourem, redaktorem a mužem, který jeho příběh přepsal), když vtipkuje o jezcích: „Letos v zimě jsem si opravdu přál nějakého najít, opéct a donést Dicku Wadeovi k večeři“ (46). Boswell zjevně Wadea znal (stejně jako Seymour). V článku z *JGLS* z roku 1968, jehož autorem je Wade a jehož kopii lze nalézt v knize v „Příloze 4“, Wade cituje výňatek z Boswellova projevu proneseného na trhu Appleby Fair, konkrétně část týkající se Cechu kočovného

obchodníka (170–180). Jak Wade uvádí, v roce 1965 v Appleby v době konání trhu sám tábořil nedaleko Boswella (Wade 1966: 32), v roce 1968 se s ním zúčastnil konference Inspektorátu veřejného zdraví (Wade 1968b) a podle Dawsonova líčení také Boswell nechával některé své koně pást na pozemku vlastněném právě Wadem (2001: vii).

Jak již bylo zmíněno dříve, Boswell a Wade se oba zapojili do aktivit za záchranu trhu v Appleby v roce 1965, ale Boswell také mnohdy diskurz GLS, který byl považován za pevně daný, zpochybňoval. V rukou psaném dopise Doře Yatesové z roku 1965 navrhuje Boswell nominovat za člena GLS další osobu, která mu při záchraně Appleby Fair pomáhala, a zmiňuje při té příležitosti také Wadea: „Mluvil jsem o Vás a Dicku Wadeovi i o G.L.S. a on by se skutečně rád stal členem, a proto mě napadlo, že Vaším prostřednictvím navrhuju jeho nominaci“ (Gordon 1965). Boswell na GLS a některé jeho členy nahlížel veskrze pozitivně, protože mu pomáhali při prosazování politických zájmů komunity, kterou se rozhodl hájit. Od GLS se Boswellovi skutečně dostalo nemalé pomoci, a zejména pak od Wadea, což ovšem neznamená, že s nimi vždy bezvýhradně souhlasil. Ilustruje to například jeho náhled na George Borrowa. Dora Yatesová shrnuje vliv George Borrowa na svůj vlastní život takto (1953): „První otázkou každého romského muže (*romano raj*) či romské ženy (*romaňi raňi*) bývá, jak se daný člověk vůbec začal o Cikány zajímat. A v pěti ze šesti případů zní odpověď naprosto totožně: ‚Díky četbě díla George Borrowa‘“ (Yates 1953: 11). V článku v *JGLS* „Medailon Westera Boswella“ (1953) Boswell píše, co mu o Borrowovi řekl jeho otec, Trafalgar Boswell. Ten mu Borrowa popsal jako podvodníka, který mánil informace z „Romů nějakým způsobem napojených na nebo spřízněných s lidmi okolo ‚Westera Boswella‘ z doby předtím, než se proslavil.“ Boswell pak shrnuje vlastní pohled na Borrowa citací slov svého otce: „Mrzačil ruce, které ho krmily“ (129–30). Boswell také prohlašoval, že podle informací předávaných v jeho rodině z generace na generaci pochází jeho rodina z Egypta (Boswell 1970: 171, „Příloha 1“). Tímto způsobem pak přímo rozporuje pozitivistický přístup k tématu indického původu u členů GLS, jako byli Yatesová a Wade.

Boswell jen nečinně nepřihlížel, pokud se jednalo o politické záležitosti komunity, ze které pocházel, a také ho nelze zredukovat na pouhou romantickou figurku v rámci dominantního a suverénního diskurzu GLS, stejně jako se nikdy nepřiklonil k rasovými kategoriemi podmíněným náhledům hlásaným některými členy GLS. Aktivně se podílel na změnách ve vnímání Romů/Cikánů v šedesátých letech, a pro to vše potřeboval veškerou pomoc, kterou mohl získat. Ztělesňoval optimistický pohled na sociální vztahy mezi skupinami obyvatelstva a řešení politických otázek. Důkaz o tomto optimismu lze nalézt i ve vstupních paratextech, ačkoliv nejpatrnější je to v paratextech vnitřních.

John Seymour, Romové/Cikáni a Gypsy Lore Society

John Seymour přepsal a editoval Boswellův životní příběh a také určitým způsobem zasahoval do mnoha vstupních i vnitřních paratextů. Svou spoluprací s Boswellem na jeho životním příběhu zmiňuje v díle *I'm a Stranger Here Myself: The Story of a Welsh Farm* (I já jsem tady cizí: Příběh velšské farmy) (1978). Prohlašuje, že Boswellova slova si „tři týdny nahrával na kazetovém přehrávači, a když vyprávění přepsal“, vytvořil tak „jak se zdá, tu největší a nejlepší knihu o cikánském lidu“ (115). Anna Searsová, Seymourova dcera, mi v jedné odpovědi na můj e-mail ohledně vzniku textu příběhu napsala toto: „Strávil dlouhou dobu editací, organizováním a skládáním příběhu do správného sledu – byla to těžká práce dát tomu nějaký tvar“ (29. 10. 2003). Ačkoliv tento komentář přichází zhruba po 33 letech od vlastní editace, lze z něj odvodit, že Seymour měl na celkové podobě textu nemalý podíl, stejně jako na obsahu a umístění velkého množství paratextů.

Seymour také velmi dobře věděl o GLS i o odborném časopisu *JGLS* a zapojil se do některých politických záležitostí, které rovněž zajímaly Boswella. V díle *I'm a Stranger* (I já jsem tady cizí) Seymour uvádí, že trávil „stále více a více času ve společnosti Cikánů“, když „se potloukal po Anglii a Walesu, připravoval programy pro BBC a sbíral materiál pro turistické průvodce,“ a svůj vztah k „Cikánům“ popisuje jako „přirozenou přitažlivost“ (1978: 115). Při zmínkách o Boswellovi se tato „přitažlivost“ stává osobnější: „Poznal jsem jednu jejich rodinu, Boswellovy – Gordona Silvestera Boswella, jeho ženu Mabel, jejich děti i další příbuzné – tak dobře, že Gordona [...] dodnes považuji za jednoho ze svých nejbližších přátel“ (115). To naznačuje, že při pořizování nahrávek, ze kterých postupně vznikl text celé životopisné knihy, mezi oběma muži panovala poměrně velká důvěra. Seymour se ale setkával i s dalšími lidmi z romské komunity. Uvedl, že byl požádán o sestavení „detailní studie o Cikánech pro sérii rozhlasových pořadů“ a že „musel přechíst snad veškerou anglicky psanou literaturu týkající se Cikánů a setkal se také se členy unikátní společnosti The Gypsy Lore Society“ (1978: 115). Podle Anne Searsové, která mi zprostředkovávala odpovědi Johna Seymoura na moje e-mailem zaslané otázky, byl Seymour ve skutečnosti „po nějakou dobu členem GLS a dokonce velmi dobrým přítelem Dory Yatesové“ (29. 10. 2003). Stručně řečeno je zřejmé, že mezi Seymourem, Romy/Cikány, Boswellem a jeho rodinou, GLS a dlouholetou tajemnicí GLS Dorou Yatesovou existují jasné vazby.

Seymour se také podílel na produkci filmů o Romech/Cikánech a jeho komentář k jednomu z Boswellových vyjádření v jeho životopise, uvedený ve vysvětlivkách, dobře reflektuje změnu diskurzu, na rozdíl od pohledu Richarda A. R. Wadea. Seymour ve filmu pro BBC v rámci osvětově-kulturního programu s názvem „Midwinter“ („Slunovrat“) v roce 1962 (East Anglian Film Archive) vedl rozhovor s několika Romy a zároveň komentoval film od Philipa Donnellana na stejné téma s názvem *Where do we go from here?* (Kam dál?), který vysílal program

BBC 1 v roce 1969 (Genome BETA Radio Times 1923–2009). Komentář Johna Seymoura v tomto filmu se týkal zejména zákona o karavanových tábořištích z roku 1968 a soustředil se v první řadě na jeho možné negativní dopady na možnosti Romů/Cikánů cestovat. Boswell ve svém životopise při líčení zastávky jeho rodiny ve Shrewsbury na přelomu 20. století zmínil i jména některých romských/cikánských rodin: „Byli tam nějací Lockovi a také Loveridgesovi a Lovellsovi, pak také nějací Cikáni z Walesu, někteří zámožnější než ostatní, jiní zase velmi chudí, a pomíchaní s různými třídami lidí“ (32). Seymourova vysvětlivka komentující tuto větu je odrazem diskurzu GLS a opakuje myšlenky Richarda Wadea: „Výrazem ‚jiná třída lidí‘ má Boswell na mysli lidi žijící kočovným životem, kteří však nejsou Cikáni: nemají žádnou romskou krev, nebo jen velmi málo. Cikáni se na takové lidi dívají spatra“ (183–184). Ve své zprávě o konferenci Inspektorátu veřejného zdraví v roce 1968, které se zúčastnil i Boswell, Wade uvedl, že byl „potěšen“ tím, že jeden z řečníků, pan David Smith (redaktor 4. řady odborného časopisu *JGLS* [Acton 2016: 1198], vycházejícího od roku 1974), rozdělil „kočovníky“ na:

„Romy, čistokrevné Cikány představující zřejmě méně než jednu třetinu‘ kočovné populace, Didikoje (míšence),¹⁷ které definoval jako potomky smíšených manželství mezi Cikány a Necikány, a tuláky (‚Švorcáky‘)¹⁸, rodiny bez romských kořenů‘ nebo s jen velmi vzdáleným spřízněním, které se ‚vydaly na cesty‘, protože to pro ně představovalo snadný způsob, jak uniknout nezbytnému sociálnímu přizpůsobení.“ (Wade 1968b: 117)

Ve své zprávě se Wade pasoval do pozice strážce, který velmi horlivě prosazuje, že by tato rasově podmíněná rétorika měla být dominantním úhlem pohledu všech účastníků konference a také by se měla stát základem pro jakákoliv rozhodnutí přijatá ohledně zákona o karavanových tábořištích z roku 1968. Ačkoliv je v základu Wadeův pohled na kategorie „kočovníků“ podobný jako v minulosti, na rozdíl od dřívějšího úhlu pohledu, kdy se mělo za to, že „čistokrevných Cikánů“ je jen velmi málo, Wade nyní do této skupiny řadil „méně než třetinu“ současné kočovné populace.

Seymourova vysvětlivka inklinuje k Wadeovu pohledu, ale zčásti se od zavedeného diskurzu odchyľuje, zároveň však neodráží Boswellův pohled na třídní rozdělení tak, jak ho on sám prezentuje ve svém příběhu. Seymour uvádí, že:

„běžně slychané hrubé zobecnění ‚Dnes už ale stejně žádní čistokrevní Cikáni nezbyvají, že?‘ má k realitě daleko: dnes je možná v zemi daleko více pravých Cikánů, než kdy bývalo. Mnoho z nich žije v domech a často se fakt, že jsou Cikáni, snaží zatajit, ale ve skutečnosti jsou na svou rasu nesmírně pyšní“ (1978: 184).

17 V originále „*Didicoys*“.

18 V originále „*Mumpers*“.

Dřívější diskurz o Romech/Cikánech kladl důraz na kočovný způsob života, blízkost přírodě a jejich situování do prostředí venkova, zároveň upozorňoval na neustále se zmenšující počet „skutečných Cikánů“, zatímco Seymour zde zmiňuje „mnoho“ lidí usazených v domech, což ještě rozšiřuje odhad počtu „čistokrevných Cikánů“, který sdíleli Wade a Smith. Nicméně Seymour také využívá konceptu „rasy“ a nedokáže se ani oprostít od představy její čistoty: „Skuteční Cikáni jen zřídka uzavírali sňatky mimo svou komunitu a rodiny jako Leeovi a Boswellovi vždy velmi dbaly na udržování své rasové čistoty“ (1978: 184). Seymour tedy sice dřívější diskurz modifikuje, stejně jako Wade, ale stále pracuje s konceptem rasové čistoty, a dokonce hovoří i o „irských tinkerech“¹⁹ jako o „specifické rase“ (1978: 184). Seymourův vlastní životopis dokonce odráží Wadeovu oblíbenou hierarchii: „Po cestě přijel starý nákladák a vystoupili čtyři moji cikánští přátelé (a myslím tím Cikáni s velkým C, žádní Didikojové, žebráčtí tuláci a v první řadě rozhodně ne tinkerři)“ (1978: 75, původní závorky). Diskurz „pravých Cikánů“ je zde uplatněn, aby zůstali jasně odlišeni od osob pomyslně rasově neodpovídajících, sociálně slabých a zejména pak od irských potulných kočovníků (takzvaných tinkerů).

Boswell naproti tomu pro označení rozdílů mezi lidmi, které sám ve svém příběhu popisoval, využíval slovo třída a ekonomický status, což poukazuje spíše na ekonomické pojetí kategorizace.²⁰ Podle Anne Searsové, která v roce 2004 komunikovala jménem Seymoura, byla Boswellova manželka Mabel „gádži“ (2. 10. 2004). Mabel Boswellová je v Boswellově životopisu zachycena na fotografii reprodukované vedle strany 129, jak sedí na prahu malé chaloupky. Popisek zní: „Madam Boswellová, věštkyně z ruky a jasnovidka.“ Možná právě proto, že si Boswell uvědomuje, že příslušnost k Romům/Cikánům nelze vnímat jen z pohledu biologického diskurzu, přiklání se raději k diskurzu třídnímu. Člověka napadne otázka, jak by asi Richard Wade a John Seymour klasifikovali Boswellovy děti. Pokud se totiž jejich hodnocení zakládá na rasově podmíněné kategorizaci, museli by je označit za poloviční míšence, tedy Didikoje. Mohl by snad jejich pohled na tento konkrétní příklad zkomplikovat, nebo dokonce úplně anulovat rasově podmíněný diskurz GLS? Byly by za rozhodující faktor stále považovány kultura a/nebo geny, podle toho, zda by převážil buď kulturní, nebo biologický pohled (viz Arnold: 1961; Shaw 2016: 139–141, 145–146), anebo by novou „krev“ považovali za žádoucí oživení již vyčerpaného „cikánského“ rodu? (viz Mayall 2004: 134–35).

19 Tinker lze přeložit jako přístipkář, dráteník, kovoobráběč. Tímto termínem bývají označeni především příslušníci irských kočujících skupin zabývajících se kovozpracujícími profesemi, kteří nemají romský původ (pozn. red.).

20 Myšlenka třídy a ekonomického rozdělení do kategorií nezbytně neznamená absolutní odklon od pohledů Wadea nebo Seymoura, protože to může také předesílat, že „skuteční Cikáni“, kteří jsou ekonomicky dobře situovaní, se lépe přizpůsobili novému prostředí (více Shaw 2016: 139–40).

Členové GLS jako Wade a Seymour byli Boswellovi velmi užiteční v jeho politických aktivitách týkajících se trhu v Appleby v roce 1965 i v jeho zřejmé podpoře zákona o karavanových tábořištích z roku 1968, ale zdá se, že Boswell se na svět díval jiným pohledem. Sám se totiž již sociálním a technologickým změnám přizpůsobil. Ve svém příběhu se sice o starých časech vyjadřuje nostalgicky, ale je oprávněné mu vyčítat romantizování minulosti? Nebo se mu spíše záměrně vyhýbá, protože si je romantických stereotypů týkajících se „Cikánů“ dobře vědom? Boswellův pozitivní postoj k možnostem interakce a vzájemného porozumění mezi Romy/Cikány a jejich britskými spoluobčany neignoruje různé stupně odlišnosti, tyto odlišnosti ale zároveň neformuluje na základě pseudovědy nebo pseudokategorizací vycházejících ze zastaralých představ o rasové čistotě a její měřitelnosti. Boswell se možná ve svém životním příběhu ohlížel zpět a vzpomínal na staré časy, ale také ho zajímala budoucnost a pozitivní politické vztahy mezi Romy/Cikány a ostatními britskými občany.

Závěr

Životní příběh Gordona Silvestera Boswella je překvapivě komplexní text, a ačkoliv v něm lze najít zjevné i méně nápadné prvky napojení na společnost GLS a mnoho jejích členů, Boswell v něm zpochybňuje některé hluboce zakořeněné názory a přidává jasná gesta směřující k politické agendě. To neznamená, že předloženou analýzou identifikovaný vliv diskurzu GLS na jeho text Boswell úplně rozbíjí a namísto něj předkládá zcela jiný soubor názorů. Některé představy přebírá, jiné však jemně, ale zároveň rozhodně mění. Ve svojí analýze vstupních a vnitřních paratextů jeho životopisu jsem poukázal na rozdílné stupně zachovávání diskurzu GLS, ale také na ambivalenci a proměny, které ve vztahu k tomuto diskurzu tyto texty naznačují. Boswell i Seymour byli oba s GLS ve velmi živém kontaktu a/nebo o jejich aktivitách dobře věděli. Wade byl dokonce integrální součástí její přetrvávající existence. Ale každý z těchto tří mužů byl v politické agendě týkající se Romů/Cikánů zapojen svým vlastním způsobem, ať už se jednalo o záchranu trhu Appleby v roce 1965, nebo o přijetí zákona o karavanových tábořištích v roce 1968. Boswell dokonce své politické zájmy prezentoval i ve svém převyprávění legendy o hřebech, kde symbolicky propojil rovinu současnou a minulou.

Vstupní paratexty Boswellova životopisu, které mají čtenáře navnadit k přečtení knihy, jsou rozhodně o dost méně rozporuplné a více zapadají do diskurzu GLS, než je tomu u paratextů vnitřních. Ty nesou jasné známky změn, což je patrné zejména u básně a Boswellem psané předmluvy, a moje analýza ukazuje, že každý z nich se více a více přibližuje politickému vyznění. Z předmluvy potom přímo číší naděje na budoucí pozitivní změny ve vztazích Romů/Cikánů a jiných členů britské společnosti.

Přeložila Petra Krámková

Literatura

- Acton, T. 1974. *Gypsy Politics and Social Change: The Development of Ethnic Ideology and Pressure Politics Among British Gypsies from Victorian Reformism to Romany Nationalism*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Acton, T., Gallant, D. 1997. *Romanichal Gypsies*. Hove: Wayland Publishers.
- Acton, T. 2016. Scientific Racism, Popular Racism and the Discourse of the Gypsy Lore Society. *Ethnic and Racial Studies* 39 (7): 1187–1204. DOI: 10.1080/01419870.2015.1105988.
- Arnold, H. 1961. The Gypsy Gene. *The Journal of the Gypsy Lore Society*. 40 (1–2): 53–56.
- Bancroft, A. 2000. 'No Interest in Land': Legal and Spatial Enclosure of Gypsy-Travellers in Britain. *Space & Polity* 4 (1): 41–56.
- Borrow, G. 1969 (1851). *Lavengro: The Scholar, the Gypsy, the Priest*. London: Heron Books.
- Boswell, G. S. 1953. Wester Boswell's Medal. *The Journal of the Gypsy Lore Society* 34: 129–33.
- Boswell, G. S. 1965. Letter to Dora Yates. 29 July 1965. *The Gypsy Collections: The Gypsy Lore Society Archive and Scott Macfie Gypsy Collection*. University of Liverpool.
- Boswell, G. S. 1970. *The Book of Boswell: Autobiography of a Gypsy*. Ed. John Seymour. London: Victor Gollancz.
- Boswell, S. G. 1973. Gypsy Boy on the Western Front. *Journal of the Gypsy Lore Society*. 52(1–2): 35–44.
- Connell, A. 2015. *Appleby Gypsy Horse Fair: Mythology, Origins, Evolution and Evaluation*. Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Society, Extra Series number 44.
- Cuttriss, F. 1915. *Romany Life. Experienced and Observed during Many Years of Friendly Intercourse with the Gypsies*. London: Mills and Boon Limited.
- Dawson, R. M. (ed.) 2001. Introduction. *Henry Dry-Bread: The Richard Wade Papers*. Alfreton: Derbyshire Gypsy Liaison group, vi–xvi.
- Dawson, R. M. 2004. *The Genealogy of the Romany Boswells. Vol. 1: The Pedigrees*. Oxford: Romany and Traveller History Society.
- Dodds, N. N. 1966. *Gypsies, Didikois and other Travellers*. London: Johnson Publications.
- Drakakis-Smith, A. 2007. Nomadism a Moving Myth? Policies of Exclusion and the Gypsy/Traveller Response. *Mobilities* 2 (3): 463–487. DOI: 10.1080/17450100701587467
- Dyckhoff, T. They've got it covered. *The Guardian*, 15 Sept 2010. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/books/2001/sep/15/historybooks.features> [cit. 2018–12–14].

- East Anglian Film Archive. 1962. Outlook: Gypsy Interviews. 1962 Emneth, Norfolk. The East Anglia Film Archive of the University of East Anglia. Dostupné z: <http://www.eafa.org.uk/catalogue/224> [cit. 2018–12–14].
- Edmunds, R. 2017. *The Early Romany Boswells: A Family History 1650–1810. Part I – The Early Boswells and Famous Boswells*. Oxford: Romany and Traveller History Society.
- Edmunds, R. 2018. *The Early Romany Boswells: A Family History 1650–1810. Part 2 – Boswells in Parish Records & The Blewitts, Scamps and Lovells*. Oxford: Romany and Traveller History Society.
- Fraser, A. M. 1953. The Gypsy Problem: A Survey of Post-War Developments. *Journal of the Gypsy Lore Society* 3 (3–4): 82–100.
- Genette, G. 1991. Introduction to the Paratext. Trans. Marie Maclean. *New Literary History* 22 (2): 261–272.
- Genome BETA Radio Times 1923–2009. “WHERE DO WE GO FROM HERE?” BBC. Dostupné z: <https://genome.ch.bbc.co.uk/>
- Greenfields, M. 2006. *Here to Stay: The Gypsies and Travellers of Britain*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Groome, F. H. 1899. *Gypsy Folk Tales*. London: Hurst and Blackett.
- Hawes, D. , Perez, B. 1996. *The Gypsy and the State: The Ethnic Cleansing of British Society*. Bristol: The Policy Press.
- Keet-Black, J. 2013. *Gypsies of Britain*. Shire Publications.
- Holloway, S. L. 2004. Rural Roots, Rural Routes: Discourses of Rural self and Travelling Other in Debates about the Future of Appleby New Fair, 1945–1969. *Journal of Rural Studies* 20 (2): 143–156.
- Internet Sacred Texts*. Roma Folklore. Dostupné z: <http://www.sacred-texts.com/neu/roma/index.htm> [cit. 2018–12–14].
- Le Bas, D. 2018. *The Stopping Places: A Journey Through Gypsy Britain*. London: Chatto & Windus.
- Lee, K. W. 2002. Orientalism and Gypsylorism. *Social Analysis* 44 (2): 122–156.
- Mayall, D. 2004. *Gypsy Identities 1500–2000: From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany*. London: Routledge.
- Macfie, R. A. S. 1908. *Gypsy Lore*. London: Sherratt & Hughes.
- Macfie, R. A. S. 1912. The Gypsies: An Outline Sketch. *The Romanitsbels', Didakais' And Folk-Lore Gazette: Reflecting also the opinions of TINKERS, TRAVELLERS, GAWJOS, SHOW-FOLKI and POSH-RATS*. Old ser. 1 (3), 712.
- MacRitchie, D. (ed.) 1886. *Accounts of the Gypsies of India*. London: Kegan, Paul, trench and Co.
- Matras, Y. 2005. Who are the ‘Gypsylorists’? *Annual Meeting of the Gypsy Lore Society*, September 2005, University of Granada. Dostupné z: <http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/YM/downloads/whoarethegypsylorists.pdf>. [cit. 2020–01–31].

- Nord Epstein, D. 2008. *Gypsies and the British Imagination 1807–1930*. New York: Columbia University Press.
- Niner, P. 2002. *The Provision of Local Authority Gypsy/Traveller Sites in England*. London: Office of the Deputy Prime Minister.
- Niner, P. 2003. *Local Authority Gypsy/Traveller Sites in England*. London: Office of the Deputy Prime Minister.
- Okely, J. 1983. *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pickett, D. W., Agogino, G. 1968. Two Legends of the Nails of the Cross. *Journal of the Gypsy Lore Society*. 47 (3–4): 73–77.
- Pratt, M. L. 1992. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London: Routledge.
- Sears, A. 2003. Re: Gordon Boswell John Seymour. “E-mail to Author of the article. 29. října 2003.
- Sears, A. 2004. Re: Gordon Boswell John Seymour. “E-mail to Author of the article. 10. února 2004.
- Seymour, J. 1978. *I'm a Stranger Here Myself: The Story of a Welsh Farm*. London: Faber and Faber.
- Shaw, M. 2006. *Narrating Gypsies, Telling Travellers: A Study of the Relational Self in Four Life Stories*. Disertační práce. Umeå University
- Shaw, M. 2016. Authentic Violence: The Changing Sameness of ‘real’ Romani Discourse in Dominic Reeve’s Life Story. *Romani Studies* 26 (2): 129–149. DOI: [org/10.3828/rs.2016.8](https://doi.org/10.3828/rs.2016.8)
- Siobhan, D., 2001. *Romani Writers, ‘G/gypsy’ Stereotypes, and the Forging of Romani Identity*, Diplomová práce. Greenwich University.
- Smart, B. C., Crofton, T. H. 1875. *The Dialect of the English Gypsies*. London: Asher and Co.
- The Editors. 1888. Preface. *Journal of the Gypsy Lore Society* 1 (1): 2–3.
- Vesey-Fitzgerald, B. 1973. *Gypsies of Britain*. Newton Abbot: David and Charles.
- Wade, R. A. R. 1966. The Saving of Appleby Fair. *The Journal of the Gypsy Lore Society* 45 (1–2): 29–29.
- Wade, R. A. R. 1968a. A Travelling Traders’ Guild? *The Journal of the Gypsy Lore Society* 47 (1–2): 29–31.
- Wade, R. A. R. 1968b. A Conference of Public Health Inspectors on Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society*. 47 (3–4): 116–133.
- Wade, R. A. R. 1970. The Book of Boswell. By Gordon Silvester Boswell. *Journal of the Gypsy Lore Society* 49: 3–24.
- Wikipedia. “Gypsy Horse.” Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Gypsy_horse [cit. 2018–12–14].
- Wiktionary. “Gypsy.” Dostupné z: <https://simple.wiktionary.org/wiki/Gypsy> [cit. 2018–12–14].
- Yates, D. E. 1953. *My Gypsy Days: Recollections of a Romany Rawnie*. London: Phoenix House.

Recenzní článek

Hra o romství: Divadlo Romen a jeho role při konstrukci romské identity v Sovětském svazu ve dvacátých a třicátých letech 20. století²

Performing Romaniness: The Romen Theatre and Its Role in Romani Identity-Construction in 1920s and 30s Soviet Union

Lemon, Alaina. 2000. Between two Fires: Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Postsocialism. Durham: Duke University Press, 320 s.

O'Keeffe, Brigid. 2013. New Soviet Gypsies: Nationality, Performance, and Selfhood in the Early Soviet Union. Toronto: University of Toronto Press, 328 s.

Historický úvod: Budování nové společnosti v Sovětském svazu

První světová válka byla katalyzátorem mnoha hlubokých politických změn a transformací v Evropě i mimo ni. Po válce byly redefinovány koncepty státnosti a národnosti a společnosti byly budovány znovu a na nových základech: v Evropě to byl jejich národnostní nebo etnický charakter, zatímco sovětská národnost měla být postavena na ideologickém základu marxismu-leninismu. Namísto toho, aby – podobně jak tomu bylo v Evropě – rozdělil veskrze různorodou zemi na jednotlivé národní státy, vyzval revoluční režim V. I. Lenina různé národnosti, aby přispěly ke společnému cíli budování komunistické společnosti:

„Konečným cílem bylo vytvoření komunistické společnosti, tedy socio-ekonomického řádu strukturovaného na základě společného vlastnictví výrobních prostředků a absence sociálních tříd. Marxistická ideologie předpokládala vytvoření beztřídních politických společenství založených na etice práce a marxistickém přesvědčení spíše než nacionalismu nebo rase. Národy se měly stát minulostí a nejvyšší identitou měla být třídní identita.“ (Dunajeva a Dunaev 2019: 3)

1 Jekatyerina Dunajeva, Ph.D. je odbornou asistentkou na Ústavu mezinárodních studií a politologie při Katolické univerzitě Petra Pázmánye (Budapešť, Maďarsko). E-mail: katyadunajeva@gmail.com

2 Jak citovat: Dunajeva, J. 2019. Hra o romství: Divadlo Romen a jeho role při konstrukci romské identity v Sovětském svazu ve dvacátých a třicátých letech 20. století. *Romano džaniben* 26 (1): 95–109.

Jinými slovy, úsilí o budování národů v raném SSSR mělo výrazně ideologický charakter, protože to bylo přímo spojeno s ambiciózními plány na vytvoření nového společenského řádu nebo „jedinečné socialistické civilizace“ (Johnston 2006).

Etnické identity, a tedy i národní kultury, byly klíčem k novému uchopení představy o sovětské společnosti po zhroucení carismu (Wojnowski 2015: 2). V souladu s tím byl na 10. sjezdu Komunistické strany Ruska (bolševiků) [KSR(b)] v dubnu 1923 vyhlášen nový přístup k národnostním skupinám nového sovětského státu a zpráva J. V. Stalina s názvem „Význam národnosti při budování strany a státu“ nastínila hlavní směry národnostní politiky (Dunajeva a Dunaev 2019). Nová národnostní politika nativizace nebo *korenizace* usilovala o začlenění různých etnických skupin do struktury sovětské společnosti a o očištění jejich kultury od neprogresivních prvků, které považovala za pozůstatky carských dob. „Nativizace státního aparátu“ předpokládala zavedení místních jazyků do oficiálních struktur, a tedy institucionalizaci národnostních kultur. Nejprve však musely být tyto kultury přebudovány. Tato národnostní politika byla koncem dvacátých let na ústupu a ve 30. letech byly některé její aspekty přehodnoceny (například jazyková politika). Dopady nativizace z ní však činí klíčové období pro pochopení národnostní politiky v SSSR.

Kulturní a ideologický život sovětské společnosti prošel během dvacátých let 20. století zásadními změnami. Toto období, také označované jako kulturní revoluce, si vytyčilo důležitý úkol zvýšit obecnou kulturní úroveň, zejména prostřednictvím vzdělávacích a kulturních institucí. Konečným cílem bylo podle V. I. Lenina vytvoření nové „proletářské inteligence“, která byla zase nezbytná pro racionalizaci společnosti, industrializaci a šíření socialistické ideologie (Fitzpatrick 1978). V roce 1923 Lenin uvedl:

„Naši odpůrci nám opakovaně říkali, že jsme se ukvapili ve snaze implantovat socialismus do nedostatečně kultivované země. Nechali se však uvést v omyl tím, že jsme začali od opačného konce, než jaký udává teorie..., protože v naší zemi předcházela politická a sociální revoluce revoluci kulturní, té samé kulturní revoluci, které se přesto nemůžeme vyhnout... Aby bylo možné dosáhnout [socialismu], musí proběhnout skutečná revoluce – celý lid musí projít obdobím kulturního rozvoje... Tato kulturní revoluce by nyní sama o sobě stačila k tomu, aby z naší země učinila zcela socialistickou zemi; ale zároveň ukazuje na nesmírné obtíže čistě kulturního (protože jsme negramotní) a materiálního charakteru (abychom mohli projít kulturním přerodem, musíme dosáhnout určitého rozvoje hmotných výrobních prostředků, musíme mít určitou materiální základnu).“ (Lenin in Žižek 2017: 134–135)

Konečnou vizí byl nový světový řád, který měl být nejprve zřízen v Sovětském svazu a poté se šířit a replikovat po celém světě. Cílem byla postetnická komunistická

společnost; a k jejímu dosažení byly mobilizovány národní kultury jako politické nástroje, které měly revolucionizovat populaci.

Romové a sovětská kulturní revoluce

Kulturní zaostalost s sebou nesla zásadní politické nedostatky. Když budeme dále citovat Lenina, „pouze prostřednictvím přesné znalosti kultury, utvářené během celého vývoje lidstva, můžeme vybudovat proletářskou kulturu“ (Lenin, citováno v O’Keeffe 2013: 225). S touto základní logikou se Lenin pustil do jednoho z nejvýznamnějších experimentů v oblasti sociálního inženýrství: transformace národních kultur. Leninova národnostní politika v raném období Sovětského svazu pronikla do všech aspektů života včetně literatury, umění, kultury, vzdělávání a dalších. Jádrem státní národnostní politiky bylo prosazování rovných práv pro neruské národnosti. Někteří vědci naznačují, že to bylo nezbytné pro upevnění raného sovětského státu (například Olivier 1990), jiní tvrdí, že skutečným cílem bylo legitimizovat „převážně ruskou revoluci, která byla většinou záležitostí měst, ve státě, který byl typicky zemědělský a multietnický“ (Liber 2010) nebo získat podporu pro revoluci ze strany národních hnutí a umožnit tak straně, aby „reprezentovala všechny složky dělnické třídy mnohonárodnostního státu“ (Tarr 1999), ale jsou i tací, kteří to vidí jako „upřímný pokus o posílení postavení menšinových kultur a jejich rozvoj v rámci sovětské ideologie“ (Sundstrom 2015). Jisté je, že všechny aspekty života měly být proletarizovány, všechny národy měly být civilizovány a každý člověk se měl stát sovětským mužem nebo ženou.

Dopady politiky *korenizace* na Romy v Sovětském svazu zkoumala jen hrstka akademiků. Cikáni – také známí jako Romové – jsou názorným příkladem toho, jak Sovětský svaz ve své rané fázi mobilizoval národní kultury a etnicity. Romové byli pro státy vždy výzvou. Jako neteritoriální, vysoce heterogenní skupina, která byla vnímaná a zobrazovaná jako exotická, byli v mnoha částech světa, včetně Ruska,³ po staletí trvalými outsidersy. Jak raný sovětský režim zvládal aplikovat svou národnostní politiku na Romy? Nejdůkladnější analýzu tohoto období podávají Alaina Lemon ve své knize *Between Two Fires: Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Postsocialism* (2000; Mezi dvěma ohni: Cikánská performance a romská paměť od Puškina k postsocialismu) a Brigid O’Keeffe v knize *New Soviet Gypsies: Nationality, Performance, and Selfhood in the Early Soviet Union* (2013; Noví sověští Cikáni: Národnost, performance a identita v raném Sovětském svazu). Jádrem obou studií je snaha porozumět 1) jak jsou

3 Abychom se vyhnuli generalizaci spojené s označováním Romů jako neteritoriálních, autorka by ráda uvedla, že samozřejmě existovaly i usazené komunity. Kromě toho byl obraz Romů jako kočovníků v té době často používán jako stereotyp a forma exotizace.

národní identity budovány v průběhu času; 2) čím je utvářeno členství v dané etnické komunitě; a 3) jak jsou národnostní identity ztvárněny.

Alaina Lemon se ve své knize zabývá rozpoznáváním „inscenovaných“ a „skutečných“ rasových odlišností a ukazuje, že „průsečíky mezi performancí a sociálními kategoriemi“ jsou při definování romské kultury klíčové (2000: 2). Lemon podává popis kulturního zobrazování Romů v průběhu éry Sovětského svazu, počínaje Puškinovou slavnou básní „Cikáni“ až po dosahy do doby postsovětského Ruska. Čerpá přitom ze své tříleté zkušenosti terénního výzkumu a potvrzuje své detailní a komplexní porozumění romské a ruské/sovětské kultuře. Autorka zaměřuje většinu své pozornosti na analýzu rolí, jaké divadlo Romen a divadelnost hrály v (re)konstrukci romské identity, kultury a vztahu ke státu. Lemon ukazuje, že divadelní představení posilovala dlouhodobé stereotypy, které zobrazovaly Cikány jako vzpurné, tajemné a necivilizované. Romové se do vyjednávání svých kulturních zobrazení sami zapojovali a někteří členové se aktivně angažovali v politice kulturní reprezentace.

O'Keefe se zaměřuje na různá místa, v rámci kterých se definovala sounáležitost a která byla mobilizována jako „platformy“ pro zapojení do struktur sovětského státu a pomoc lidem na cestě k tomu stát se užitečnými sovětskými občany. Ve své knize O'Keefe také tvrdí, že Romové aktivně participovali na procesu, ve kterém se z nich stávali sovětské občany. Autorka tento proces, který zahrnoval i překonávání zaostalosti, nazývá „sebe-sověťizaci“. Osvojování sovětské ideologie, jako postoj vždy dávaný do protikladu s necivilizovaným cikánským životním stylem, a přijímání morálních hodnot práce a sebekázně se dělo prostřednictvím „cikánských“ škol, divadel, svazů nebo zemědělských družstev. Každá kapitola knihy O'Keefe pojednává o místech, která umožňovala sovětským Romům „participovat na sověťství“ – a jedním z takových příkladů je i divadlo Romen.

Účelem tohoto článku je recenze těchto dvou knih se zaměřením na performativitu identity a národní příslušnosti, se zvláštním zřetelem na roli, kterou hrálo divadlo Romen poskytováním jeviště pro zobrazování sovětské cikánské identity. Jinými slovy je mimo rozsah tohoto článku se plně věnovat široké škále témat, která jsou zahrnuta v obou monografiích. Ty pokrývají celou řadu oblastí týkajících se sovětských Cikánů a jejich institucí během období politiky *korenizace* i po něm. Tento článek, který v úvodu nastínil stručný historický základ národnostní politiky v raném Sovětském svazu, si klade za cíl shrnout poznatky o divadle Romen jako o jedinečné kulturní instituci představující romskou kulturu a její roli při budování a rekonstrukci romské identity.

Ve snaze reflektovat dobové historické a etnografické realie používám v tomto článku termín „Cikán“ – politiky byly formulovány ve vztahu k sovětským Cikánům a jazyk této doby používal k označení skupiny název Cikáni, nikoliv Romové. Do dnešního dne není termín Romové v ruském jazyce běžný. Když ale formuluji svoje hodnocení a komentáře, používám označení „Romové“, v souladu s novějším,

akademicky a politicky korektním způsobem nazývání této skupiny. Žádný z názvů skupiny použitý v tomto článku samozřejmě nenese jakýkoliv pejorativní význam.

Abychom plně porozuměli, co jsou performativní aspekty národních identit, musíme vzít v úvahu Judith Butler a její teorii performativní konstrukce identity, kterou rozšiřují z performance genderových rolí i na performanci etnické/národní příslušnosti. Butler, která se původně zaměřovala na genderové normy, tvrdila, že genderové identity, formy subjektivit a sociální normy jsou vytvářeny v performanci a jejím prostřednictvím. Butler píše: „Performativita tedy není singulárním ‚aktem‘, protože je vždy opakováním normy nebo souboru norem“ (Butler 1993: 12). Identity se tak stanou normativními a aktérství spočívá v rekonstitučním potenciálu jedince. Toto ontologické stanovisko pomáhá vyhnout se deterministickému pohledu na jednotlivce zcela určené jejich sociálními nebo politickými strukturami. Performativita tedy otevírá prostor pro lidské jednání, zatímco zdůrazňuje, že identity jsou sociálně konstruovány, nebo performovány. Jak Lemon, tak O’Keeffe se zaměřují na jeden konkrétní příklad toho, jak jednání produkuje určité konstruované kategorie – v tomto případě divadelní představení produkující cikánskou identitu – a vedle dalších způsobů ukazují, jak byly cikánské identity utvářeny a rekonstituovány právě prostřednictvím uměleckého představování kultury. Jinými slovy, představení se tak samy o sobě stávají aktem performativní konstrukce etnické identity.

Politika afirmativní akce založená na národnosti a prosazovaná Sovětským svazem dvacátých a třicátých let neměla ve světě obdoby. Spočívala v národně budovatelských projektech zaměřených na různé etnické skupiny včetně Romů. Pro rozvoj těchto národností byly poskytnuty všechny potřebné ingredience: území, písmo, školy a řada dalších národních institucí. Ty se ve skutečnosti měly stát metodou vedoucí k socialistické indoktrinaci a asimilaci do integrované sovětské společnosti s jednotnou kulturou. Stalin v roce 1925 popsal účel politiky *korenizace* takto: „Proletářská svým obsahem, národní svou formou – taková bude všelidská kultura, k níž kráčí socialismus“ (Stalin 1925.). Slogan „národní formou, socialistická obsahem“ také předpokládal, že „menšiny se v socialismu měly stát politicky gramotnými prostřednictvím svého mateřského jazyka“ (Lemon 2000: 134). Jinými slovy se očekávalo, že „univerzální a sjednocující hodnoty sovětsství“ nakonec překonají význam národnosti jako základu sounáležitosti (O’Keeffe 2013: 13).

Historie Romů v raném Sovětském svazu je definována vyjednáváním jejich kulturní identity v kontextu sovětského socialismu, často popisovaného jako totalizující ideologie. Sovětský stát je obecně označován za „vysoce modernistický“ stát, který se snažil proměnit nejen materiální svět, ale také vytvořit nový lid (například Scott 1998). O’Keeffe však upozorňuje, že předpokladem bylo i vlastní jednání jednotlivců: „Sovětská civilizační mise rezolutně vyžadovala, aby se jednotlivci stali oddanými aktéry své vlastní sovětizace“ (2013: 9). Zda při tom

Sovětský stát uplatňoval absolutní moc, nebo zda Romové disponovali vlastními nástroji „sebe-sovětizace“, je otázkou, která vyžaduje další diskusi.

Vzhledem k tomu, že Romové byli státem považováni za tradičně zaostalé kočovníky, nezapadali do ideálního konceptu uvědomělých občanů moderního státu. O’Keeffe ukazuje, že to byla právě „zaostalost“, kterou sovětské Romové chytře používali jako nástroj, díky kterému se do sovětského režimu a jeho národnostních politik zapojovali svým vlastním způsobem. Při tom Romové „performovali sovětskou identitu“ (O’Keeffe 2013: 8). O’Keeffe naznačuje, že Romové – a další menšiny, které těžily z rané sovětské národnostní politiky – se zapojovali do „sebe-sovětizace“ a performovali svou sounáležitost se státem, čímž současně definovali svou romskou a sovětskou identitu. To se různými formami „participace na sovětskosti“ projevovalo v jejich „vrstvené performanci národnostní identity“ (O’Keeffe 2013: 11). Taková participace zahrnovala oslavování sovětské pracovní morálky, osvobozujícího a modernizačního potenciálu sovětského socialismu pro Romy, zlepšování životní úrovně v důsledku sovětské národnostní politiky a dalších.

Přesto by bylo mylné srovnávat veřejné zobrazování kultury s kulturou nebo kulturami žitými. V Rusku i mimo něj žilo – a stále žije – mnoho různých skupin Romů, a je tedy obtížné hovořit o jednotné cikánské identitě a jejich projevech. Navzdory rozličným státem vedeným pokusům o vytvoření společné cikánské identity a sjednocení cikánských mas, sovětská politika namísto toho postavila různé cikánské skupiny proti sobě (Lemon 2000: 179, 193). Co je zřejmé, je vzestup vzdělané městské elity, který je výsledkem tehdejší národnostní politiky. Tato elita byla tvořena především (divadelními) umělci, což výrazně formovalo to, jak v této době byli Cikáni vnímáni (tamtéž: 132–33). To také přispělo k vytváření hierarchií uvnitř sovětských cikánských skupin: většina umělců pocházela ze skupiny *Ruska Roma* nebo *Servi*, v divadle Romen převažoval ruský dialekt skupiny *Ruska Roma* a „herci ze skupiny *Ruska Roma* [...] ve dvacátých a třicátých letech 20. století tvořili jádro intelektuálů, kteří zakládali romské školy, časopisy a moskevské romské divadlo“ (tamtéž: 95).

Do jaké míry byla v tomto ohledu zkušenost Romů v Sovětském svazu jedinečná? Na tomto místě stojí za to načrtnout stručné srovnání s Romy v jiných socialistických zemích. Celia Donert například tvrdí, že českoslovenští Romové se po staletích pronásledování a kriminalizace ve svém úsilí o dosažení sociálního občanství během socialismu – tedy po druhé světové válce, nikoli ve dvacátých a třicátých letech 20. století, jako v případě Sovětského svazu – „stali ideálními stalinskými občany poválečné východní Evropy, připravenými na emancipaci od třídního a rasového útlaku minulosti“ (2017: 12). I zde Romové díky tomu, že demonstrovali svou pevnou podporu a oddanost socialistické ideologii, získali ve společnosti socialistického Československa svůj prostor. Také v Rumunsku Romové prosadili svá kolektivní práva, když koncem dvacátých let založili dva

národní občanské svazy, prostřednictvím kterých „požadovali plná občanská práva“ (tamtéž: 20). Ve všech těchto případech je bezpochyby patrná vize společnosti, ve které by Romové byli přijati jako rovnocenní partneři v budování socialistické utopie.

Klíčové zde byly dva faktory: vztah, jaký měli Romové se svými státy, a jejich schopnost se státem vyjednávat. V Sovětském svazu bylo takovým „místem pro vyjednávání, místem, ve kterém [...] se pohybovali Romové, kteří působili jako prostředníci [...] mezi státem,“ právě divadlo Romen (Lemon 2000: 139). Na základě sovětských národnostních politik měly „zaostalé“ skupiny navíc nárok na „státní pomoc a podporu“, aby dosáhly „sovětského vysvobození.“ To pravděpodobně vytvořilo situaci, ve které se „zaostalost“ stala základnou pro pokrok, a Romové „rychle zjistili [že] neruská národnost potenciálně přináší písmo, školy, peníze, daňové úlevy, pozemky, nakladatelství, divadla“ a další nároky (O’Keeffe 2013: 13). Pokud tomu tak skutečně bylo, pak vyvstává otázka, zda Romové jednali čistě instrumentálně a za účelem dosažení vlastního prospěchu, aby od státu získali co nejvíce výhod. Nabízí se i doplňující otázka: pokud Romové využívali svou sovětskou identitu jako nástroj, věřili i v principy komunismu? Možná. Zdá se, že národnostní politika přinášela krátkodobé výhody (materiální a kulturní) i dlouhodobé přísliby integrace a občanství. Leninův režim se nakonec zřejmě dostal do povědomí ruské romské komunity jako „počátek občanských práv pro Romy v SSSR“ (Crowe 1994: 174, citováno v Dunajeva 2014).

Performance „cikánství“

V jistém smyslu stoupenci socialismu v této době viděli svou roli v oživování autentického umění a poskytování nástrojů pro budování romského národa. Performance etnicit plnila účel při vzdělávání a revolucionizaci. Umění, kultura a vzdělávání – vše bylo podřízeno úsilí o budování socialismu. Divadlo Romen v Moskvě nebo Etnografické divadlo v Petrohradě jsou pozůstatky této doby, kdy romští herci znovuobjevovali a ztvárňovali romskou kulturu pro široké sovětské publikum.⁴ První z nich zůstává v provozu dodnes, ale druhé bylo rozpuštěno v roce 1932, po čtyřech letech účinkování, protože zklamalo veřejnost a kritiky,

⁴ Chtěla bych poznamenat, že v SSSR existovala řada dalších sborů, (kočovných) hereckých společností a souborů, často rodinných, které prezentovaly romskou kulturu. Oksana Marafioti ve své knize *American Gypsy: A Memoir*, 2012 (v českém překladu *Žij tam, kde jsou písně*, 2019) podává fascinující popis takového rodinného souboru. „V SSSR patřilo umění masám. Proto se našemu souboru úředně říkalo družstvo nebo herecká společnost. Členové pracovali pro vládu a jejich oficiální práce byla bavit veřejnost.“ (str. 49 originálu). O’Keeffe také popisuje četné příklady romských sborů (například Kruchinin a Poliakov) (O’Keeffe 2013: 195). Celkově se však počet romských umělců po říjnové revoluci v roce 1917 snížil, protože se nyní museli přizpůsobit „bolševické vizi nové socialistické kultury“ a zbavit se „buržoazních prvků“ (O’Keeffe 2013: 194–195). Vystupující skupiny měly ve dvacátých a třicátých letech v SSSR jedno společné: všechny musely vyvinout různé taktiky, aby zlegitimizovaly cikánskou hudbu, umění a tanec v souladu s novou socialistickou vizí a vydobýly si místo na sovětské umělecké scéně.

když se mu nepodařilo představit sovětské Cikány v socialistické realitě, a nedokázalo si tak získat publikum (O’Keeffe 2013). Samotná existence divadla Romen je výsledkem kulturní adaptace na převládající systém a schopnosti hrát (o) „cikánství“ v doslovném i přeneseném smyslu. Jen tak bylo možné zajistit existenci této kulturní instituce a zároveň udržet určité kulturní charakteristiky. Divadlo Romen bylo schopné přilákat širší publikum a zároveň si přiznat, že selhává ve snaze oslovit samotné Romy. To se projevilo také ve výběru jazyka, ve kterém svá představení uvádělo. Zatímco v prvních třech letech byly divadelní hry uváděny v dialektu *Ruska Roma*, od roku 1934 začala převládat ruština, „protože se divadlu nedařilo dostat se k těm Romům, kteří potřebovali politické vzdělávání, a takto mohlo bavit alespoň ostatní sovětské občany“ (Lemon 2000: 144). První hra, kterou divadlo uvedlo v roce 1931, byla určena pro „zaostalé Cikány,“ ale „nepřišli na ni žádní Romové, kteří by porozuměli romským slovům, jež zaznívala na jevišti“ (O’Keeffe 2013: 219).

Divadlo Romen bylo iniciováno romskými aktivisty s cílem dodat romské kultuře sovětský obsah (O’Keeffe 2013: 217). Teprve od roku 1937, pod vedením Michaila Michajloviče Janšina začala být představení divadla Romen konečně považována za autentická a skutečně umělecká, i když za vysokou cenu – romský jazyk téměř přestal být používán, a pokud vůbec, byl mu obvykle vyhrazen prostor v úvodních scénách, divadlo vedle romských her uvádělo i světová literární díla. Divadlo skutečně slibovalo, že bude hrát přesně tu roli, kterou měly naplňovat všechny kulturní instituce: „zvyšovat kulturní úroveň Cikánů, uvést cikánské masy do základů, na nichž byla budována socialistická společnost, napomáhat při sedentarizaci cikánských nomádů a jejich zapojování do kolektivizace a seznamovat cikánský lid v Sovětském svazu s novým sovětským způsobem života“ (O’Keeffe 2013: 217). Přestože byli vedeni Neromy, podíleli se romští herci na utváření „národní formy“ divadla.

Toto vyjednávání „cikánské autenticity“ v prostředí divadla Romen svědčilo o rozporech zakotvených v tehdejší národnostní politice. V první řadě byla myšlenka romského národního divadla iniciována skupinou romských aktivistů v SSSR (považovaných za asimilovanou a dobře etablovanou skupinu elit), kteří se v chodu divadla i později nadále angažovali, například prostřednictvím psaní etnografických a ideologicky přijatelných her nebo při výběru účinkujících do souboru. Formálně bylo divadlo vedeno Neromy:

„Narkompros [Lidový komisariát osvěty – sovětská agentura odpovědná za vzdělávání] pozval M. I. Goldblata z Moskevského státního židovského divadla, aby působil jako umělecký ředitel a S. M. Bugajevského z Velkého divadla jako hudebního režiséra. Ke Goldblatovi a Bugajevskému se brzy připojili další neromští zaměstnanci, aby se ujali scénografie, choreografie a správy divadla. Přestože si sami sebe představovali jako správce divadla a jeho umělecké ředitele,

neměli přední moskevští romští aktivisté jinou možnost, než se podřídít vedení svých zkušenějších a údajně kultivovanějších soudruhů.“ (O’Keeffe 2013: 219)

Účinkující však museli být „autentičtí“, aby zajistili „národní charakter“ divadelních představení: na konkurzy k rolím byla zvána kočovná, „zaostalá“ a „necivilizovaná“ romská mládež. Vlastnosti, kterými měli disponovat skuteční sovětští Romové, se museli herci nejdříve naučit, aby je mohli realizovat a veřejně předvádět a samotní herci v tomto směru potřebovali správnou indoktrinaci. Herci museli jít příkladem. Předtím, než se z nich stali herci, museli podstoupit stejnou „civilizační“ misi, jakou měl stát připravenou pro romské masy:

„Počínaje lednem 1931 začala hercům divadla Romen výuka, která zahrnovala vše od praktických lekcí čištění zubů, přes politická školení o leninismu až po profesionální hodiny tance a hlasová cvičení. Herci studovali ruský a romský jazyk, historii hudby a divadla a základy sovětské politické gramotnosti. Tyto kurzy byly navrženy s cílem ‚zvýšit obecnou kulturní úroveň divadelního souboru‘. Zvýšení kulturní úrovně současně znamenalo také ovládnutí vlastního těla a osvojení přípustných pohybových a tanečních technik.“ (tamtéž)

Jak výstižně uvedla Alaina Lemon: „Moskevské romské divadlo mělo přeměnit Cikány z divokých parazitů na civilizované pracovníky, a romští herci tyto cíle aktivně přijímali za své“ (2000: 130). Za tímto účelem, pokračuje Lemon, „bylo vytvořeno romské divadlo, aby na jedné straně podporovalo ‚zachování národní kultury‘ a na druhé přispívalo k ‚asimilaci, sedentarizaci a vzdělávání kočovných národů“ (2000: 131–2).

Sovětský přístup skutečně povzbudil i ostatní Romy: „Na základě leninistické představy národního sebeurčení se sovětský model později stal zdrojem inspirace pro romské aktivisty v socialistickém Československu“ (Donert 2017: 20). Abychom se vrátili k příkladu Československa, ve kterém se vytvořila podobná skupina romských intelektuálů, zde byl v roce 1969 založen Svaz Cikánů-Romů (Donert 2017). Ustanovení a role svazu nesou podobnosti s divadlem Romen: iniciativa romských intelektuálů vedená zdola, která sloužila jako platforma pro podporu kulturního aktivismu a ekonomické svépomoci, a zároveň byla využita jako nástroj socialistického státu za účelem ideologické indoktrinace, proletarizace, podpory loajality ke státu a nakonec i asimilace. Ačkoli byl svaz na jaře 1973 zrušen, a tudíž vydržel méně než čtyři roky, přesto silně ovlivnil postavení Romů v zemi.

Účelem divadla Romen bylo „institucionálně předávat sovětské hodnoty“ (O’Keeffe 2013: 13). Tato sovětizační mise ale byla úzce propojena s romskými kulturními prvky. Divadlo mělo zpočátku „agitovat mezi kočovnými Romy“ (Lemon 2000: 132). Představení často vedle sebe kladla dobrou a špatnou romskou kulturu, žádoucí a nežádoucí chování, nebo zkrátka líčila, jaké vlastnosti a kvality

by měli mít sovětští Romové. Repertoár divadla „vyzýval [naivní] Romy, aby se stali gramotnými, vzdělávali se o socialismu, usadili se a připojili se ke kolektivním družstvům“ (tamtéž). Nebylo vhodnějšího místa k performanci „správného druhu“ romské kultury než na pódiu, kde „romští herci sami sebe přetvářeli ve společensky prospěšné a kultivované občany“ (O’Keeffe 2013: 192). Tato představení zároveň svědčila o přízpusobivosti a síle romské kultury.

Na pódiu byly ukazovány příklady špatného jednání a vlastností, od kterých bylo třeba Romy osvobodit – byli zobrazováni jako negramotní, kočovní, promiskuitní nebo vyhýbající se práci – a herci na jevišti mohli demonstrovat způsob, jakým „mají být zaostalí Cikáni přeměnění v ikony sovětského pokrokářství“ (O’Keeffe 2013: 193). Vzhledem k tomu, že „Cikáni [...] byli] označováni jako tradičně antimoderní a bránící se ze své podstaty racionálnímu právu a pořádku“, ohrožovala modernita cikánské umění, literaturu nebo divadlo jejich znehodnocením (Lemon 2000: 80, 125). Poliakov, umělecký vedoucí jednoho z nejoslavovanějších romských sborů v Moskvě, trval na tom, že „špatná“ romská kultura („cigančina“ – obrat používaný jako zkratka pro dekadentní romskou kulturu a spojovaný také s pornografií a prostitucí) a dekadentní Romové byli produkty starých, vykořisťovatelských carských režimů nebo „opilých kapitalistů“, pro které Romové vystupovali. Tyto kulturní rysy představovaly velké ohrožení revolučního vědomí sovětských mužů a žen, „riziko pro zdraví raně sovětské společnosti“ (O’Keeffe 2013: 202).

Když divadlo ve třicátých letech 20. století otevřelo své dveře, byly „hry navrženy tak, aby vzdělávaly, spíše než aby bavily publikum, a za svou misi si stanovilo, že chce obnovit starou a... autentickou (pravou, skutečnou) cikánskou hudební uměleckou formu a osvobodit ji od všeho, co je cizí a nežádoucí“; divadlo mělo také formovat „romské dělníky, kolchozníky a kočovníky“, „etablovat romštinu jako literární jazyk a udržovat romsky psané scénáře jako jeden z národních prvků svého umění“ (O’Keeffe 2013: 195, 235). „Autentické“ umění a „opravdoví“ Romové byli pak ztotožňováni se socialistickými ideály. Performance etnické autenticity s sebou nesla mnohé výzvy, protože „rasa není vždy jasně ohraničená“ a „její znaky jsou těžko přesně uchopitelné, a jen zdánlivě esenciální“ (Lemon 2000: 69).

Tehdejší populární představa „dozrávání“ národů sestávala z předrevoluční fáze vykořisťování a útlatku, fáze osvobození a konečně plného zapojení do sovětské socialistické společnosti. Kultivace národní identity, doprovázená politickými, vzdělávacími a kulturními institucemi, byla nezbytná, protože ruské vykořisťování menšin během carských dob bylo možné „odčinit“ pouze „nasměrováním paprsku osvětlení na temné masy“ (Slezkine 1994: 136). Divadlo Romen na jevišti úspěšně ukazovalo tento přechod od předrevolučního života Romů, který se vyznačoval deviací, deprivací a vykořisťováním, k proměně v nové osvobozené a osvětlené sovětské Romy. Stát, nebo sovětská moc, se zde tak implicitně stala jejich osvoboditelem, a úkolem divadla Romen bylo vylíčit proměnu předrevolučních

hadačů osudu z ruky ve slušné sovětské občany. Představení nepochybně utvářela rasové a sociální kategorie, ale netřeba při tom podceňovat sílu internalizace – ať už šlo o vnitřní ztotožnění se stereotypním zobrazováním nebo samotným sovětským charakterem Romů (Lemon 2000).

Relevance pro dnešní dobu

Analýza snah raného Sovětského svazu o budování národa a jeho experimentální národnostní politiky přináší cenné poznatky, významné i pro současnost. To, co definovalo Romy v raném Sovětském svazu, a co dnes i nadále určuje romskou identitu, je kombinace politické ideologie a státních politik. Co bylo na rané sovětské národnostní politice opravdu pozoruhodné, je vzniklá debata o národním sebeurčení – debata, která je i jádrem současného (politického) romského hnutí – a její aplikace na romské komunity žijící v SSSR. Dalším pozoruhodným rysem rané sovětské společnosti je její inkluзивita – možná utopický mýtus, vytvořený k udržení heterogenní konstrukce Sovětského svazu, ale možná ne utopičtější než současné mýty o národní příslušnosti. Sjednocující identita „sovětského lidu“ předpokládala, že kulturní vývoj povede k vymýcení kulturních rozdílů, a všichni lidé se budou rozvíjet do sovětské totality.

Příklad divadla Romen neodhaluje jen zjevné rozpory této národnostní politiky – například to, že toto divadlo mělo zachovávat romskou kulturu ve jménu asimilace – ale také její úspěchy: „[Divadlo] Romen přetrvávalo jako spolehlivá, státem podporovaná instituce, kde se uváděla představení zobrazující Cikány jako ohnivé, vzrušující, nedostupné milovníky svobody – poetické, zvláštní, *ale přesto* schopné pojmout sovětskou civilizaci“ (O’Keeffe 2013, 238; zvýrazněno autorkou). Příběh z raného Sovětského svazu také poskytuje vzácný příklad toho, kdy stát skutečně vytvářel kulturní prostor pro Romy v kontextu širšího projektu budování státu. Podle slov sovětského aktivisty a spisovatele⁵ A. V. Germana byla národnostní politika jedinečným pokusem o integraci tím, že vyzývala všechny, aby se stali občany; instituce jako divadlo Romen umožnily Romům aktivně „přispívat k budování socialismu a kulturního rozvoje své národnosti, ale také ke svému vlastnímu individuálnímu rozvoji jako sovětských občanů“ (O’Keeffe 2013: 251).

Je také důležité zdůraznit, že se Romové cítili být zakořenění ve svých zemích, širších společenstvích a regionech. Lemon správně poukazuje na to, že romská kultura je stále běžně definována pomocí rysů a postupů, které zdůrazňují jejich izolaci (Lemon 2000: 3). Analýzy obou autorek, Lemon i O’Keeffe, však ukazují, že Romové v raném SSSR skutečně cítili, že patří do širší sovětské společnosti.

⁵ Existuje určitá neshoda o tom, zda byl A. V. Germano Rom nebo ne; chtěla bych poznamenat, že jak Lemon, tak O’Keeffe ho popisují jako Roma, ale O’Keeffe popisuje jeho národnost podrobněji a po prozkoumání jeho autobiografie shrnuje, že „někdy byl Germano Cikán. Jindy to byl Rus“ (2013: 249).

„Tvrdohlavě trvali na příslušnosti k sovětské komunitě občanů,“ a „mnozí Romové zdůrazňují svůj pocit sounáležitosti s Ruskem, znají a věří v mezníky sovětské historie a společnosti, mluví o vlastenectví, citují Puškina (a někteří dokonce Stalina)“ (Lemon 2000: 23, 30; viz také Lemon 1998).

Romové se v Rusku cítí zakořenění i dnes. Můj vlastní terénní výzkum z Ruska, který jsem prováděla v letech 2012–2013 v osadách kalderašských Romů, odhalil stejný pocit sounáležitosti: zjistila jsem, že kalderašští Romové mají optimistický postoj ke své budoucnosti a cítí se zakořenění v ruské společnosti (Dunajeva 2014). Podle mých zjištění jsou si Romové v Rusku vědomi vlastní kultury a jsou na ni hrdí. Z jejich pohledu se romská a ruská kultura navzájem nevylučují. Počátky romské kulturní hrdosti, která jde ruku v ruce s pocitem sounáležitosti k ruské společnosti, jsem identifikovala ve „vícevrstevné identitě (*nested identity*)“, rozvíjené v dobách Sovětského svazu. Nenaznačuji, že současní Romové v Rusku disponují kolektivní pamětí vztahující se k období politiky *korenizace*. Navrhuji spíše, že členění identit do „vrstev“ (které mnozí popisují jako identity uspořádané do struktury matřjošky, tedy jako jednu identitu v druhé), které nebylo charakteristické pro evropské národní státy, umožnilo Romům sít se s ruskou společností.

Etnicity jsou konstruovány v průběhu času a kategorie příslušnosti jsou dynamické, nestabilní a flexibilní: performance romství dále v SSSR probíhala ve stejné míře jako performance sovětsství, každá ze specifických důvodů a v reakci na specifické podněty. Inovativní a živá romská kultura, jak argumentují i jiní vědci, se v průběhu času vyvíjí a mění. „Kulturní změna je strategie adaptace na nová prostředí – jak strategie zacházení s novými situacemi, tak kreativní reakce na ně“ (Silverman 1988: 262). V procesu změny nejsou *metis*⁶ – nebo lokální, praktické dovednosti — zcela odstraněny; místo toho došlo k jejich využití při ulehčení nové reality v konsolidující se nové sovětské společnosti.

Dalším zajímavým aspektem obou knih je popis „občanů v procesu jejich formování“ – pokud to pro „nové sovětské Cikány“ znamenalo, že se stávali „společensky užitečnými dělníky, kteří usilovali o plnou integraci do sovětského života“ (O’Keeffe 2013: 5), pak dnes zůstávají „občany v procesu“ ve svých vlastních zemích po celém světě. Stejně jako Romové ohrožovali ideální vizi nových sovětských občanů, zdá se, že dnes představují výzvu pro relativně homogenní národní státy Evropy. Analýza situace sovětských Romů skutečně vyvolává otázky relevantní i pro naše vlastní chápání Romů v Evropě: Je participace v jakékoliv společnosti performativní? Je pocit sounáležitosti založený na performanci? Dostávají Romové příležitost performovat svou příslušnost a loajalitu ke svým zemím? Za jakých podmínek se romská a jiná národní identita vzájemně nevylučují?

6 Termín „*metis*“ si vypůjčuji od Jamese Scotta (1998), který jej popsal jako znalost, která se adaptuje na neustále se proměňující prostředí (313), nebo „znalost, která vyrůstá z místní zkušenosti“ (311), a kterou dává do kontrastu ke zjednodušené, zobecněné a abstraktní znalosti státu.

Lemon i O'Keeffe zkoumají romskou autenticitu – kdo je „autentický Rom“; jak je „autentičnost“ vytvářena a performována; jaká je role Romů při vytváření nebo udržování určitého dojmu „autentičnosti“? Obě knihy představují omezení kulturního projevu uplatňovaná sovětským státem, ale analýza O'Keeffe přisuzuje Romům více vlastního jednání. Lemon ve své interpretaci vidí Romy jako více omezované politikami státu, zatímco O'Keeffe tvrdí, že performance „cikánství“ byla ve skutečnosti prostředkem sociálního, kulturního a ekonomického rozvoje Romů jako sovětských občanů. Tvrdím, že role divadla Romen – nebo míst, ve kterých k performanci romské identity docházelo – je pak v kontextu obou interpretací nutné chápat odlišně. Lemon i O'Keeffe nepochybně zdůrazňují potenciál vlastního aktérství Romů, když tvrdí, že divadelní a hudební představení mohou Romy zplnomocňovat. Lemon nicméně zdůrazňuje, že to ovšem přece jenom posílilo i sociální stereotypy, a ještě více podtrhlo jejich rasový charakter, a ve výsledku vyloučilo Romy z politických a ekonomických příležitostí. Jinými slovy, Romové byli zaškatulkováni jako „přirození umělci“.

Obě studie jsou důležitou připomínkou toho, jak komplexní politické, kulturní a sociální vazby se svými státy a majoritní společností Romové mají a nadále rozvíjejí a upevňují. Obě zprávy se jasně rozcházejí s romantizovaným obrazem Romů jako apolitických tuláků. Romové, stejně jako jiné skupiny, performují svůj vztah ke státu – specifičnost tohoto performativního vztahování se do značné míry závisí na postavení Romů ve společnosti, jakož i na jednání, které Romové uplatňují při vymezování podmínek své vlastní příslušnosti.

Politika a ideologie *korenizace* ztrácely již koncem dvacátých let na popularitě. Rozhodnutím Politického výboru Ústředního výboru Vsesvazové komunistické strany (bolševiků) ze dne 14. prosince 1932 došlo k obratu v národnostní politice. Tento obrat vedl ke snížení počtu nezávislých národních teritorií (autonomních regionů), odmítnutí „nebezpečí velkoruského nacionalismu“ a odsouzení chyb ukrajinizace, které byly považovány za důsledek politiky nativizace. Rusové se v rodině sovětských národů stali „prvními mezi rovnými,“ a vedle místních jazyků byl (jako oficiální) zaveden i ruský jazyk (Dunajeva a Dunaev 2019).

Status národnostní menšiny byl v roce 1936 Romům v SSSR odebrán (spolu s národnostními školami, novinami a dalšími) a „divadlo [Romen] se jednoduše stalo jen malým pozůstatkem bolševického odkazu“ (Stewart 2001: 74). V roce 1938 bylo tajným usnesením zrušeno (menšinové) národnostní vzdělávání, a tedy i kurzy pro Romy (Demeter et al. 2000: 207). Všeruský svaz Cikánů působil jen do roku 1928. Většinu „cikánských zemědělských družstev“, založených do roku 1938 (Demeter et al. 2000: 203), jejich členové do začátku druhé světové války opustili (Kalinin a Kalinina 2001).

Přeložila Eva Nováková

Literatura

- Butler, J. 1993. *Bodies that matter*. London: Routledge.
- Crowe, D. 1994. *A history of the gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York: St. Martin's Press.
- Demeter, N., Bessonov, N., Kutenkov, V. 2000. *Istorija cygan: novyy vzgljad*. [История цыган: новый взгляд]. Voronež: Rossijskaja Akademija Nauk.
- Donert, C. 2017. *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dunajeva, J. 2014. *'Bad Gypsies' and 'Good Roma': Constructing Ethnic and Political Identities through Education in Russia and Hungary*. Eugene, OR: University of Oregon.
- Dunajeva, J., Dunaev, D. 2019. The Question of National Self-Determination after World War I: *Nation and State Building Efforts in the Soviet Union*. Warsaw, May 2019. [Nepublikovaný konferenční příspěvek.]
- Fitzpatrick, Sh. 1978. *Cultural revolution in Russia 1928-1931*. Bloomington: Indiana University Press.
- Johnston, T. 2006. Subversive Tales? War Rumours in the Soviet Union, 1945-47. In: Furst, J. (ed.) *Late Stalinist Russia: Society Between Reconstruction and Reinvention*. London: Routledge, 62-78.
- Kalinin, V., Kalinina, C. 2001. The Baltics, Belarus, Ukraine and Moldova: Reflections on life in the former USSR. In: W. Guy, W. (ed.). *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 242-251.
- Lemon, A. 2000. *Between Two Fires: Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Postsocialism*. Durham: Duke University Press.
- Lemon, A. 1998. Roma (Gypsies) in the Soviet Union and Moscow: Teatr ,Romen'. In: Tong, D. (ed.). *Gypsies: An Interdisciplinary Reader*. New York: Routledge, 147-166.
- Lenin, V. I. 2017. On cooperation. In: Žižek, S. (ed.). *Lenin: The Day After the Revolution*. New York: Verso, 127-137.
- Liber, G. 2010. Korenizatsiia: Restructuring Soviet nationality policy in the 1920s. *Ethnic and Racial Studies* 14 (1): 15-23.
- Marafioti, O. 2012. *American Gypsy: A Memoir*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- O'Keeffe, B. 2013. *New Soviet Gypsies: Nationality, Performance, and Selfhood in the Early Soviet Union*. Toronto: University of Toronto Press.
- Olivier, B. V. 1990. Korenizatsiia. *Central Asian Survey* 9 (3): 77-98.
- Scott, J. 1998. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press.

- Silverman, C. 1988. Negotiating „Gypsiness“: Strategy in Context. *American Folklore Society* 101 (401): 261–275.
- Slezkine, Y. 1994. *Arctic Mirrors: Russia and the Sami Peoples of the North*. Ithaca: Cornell University Press.
- Sundstrom, O. 2015. Shamanism, Politics and Ethnic-Building in Russia. In: Simons, G., Westerlund, G. (eds.). *Religion, Politics and Nation-Building in Post-Communist Countries*. Burlington: Ashgate, 75–98.
- Stalin, J. V. 1925. *Works*, Volume 7: 135–154. Dostupné z: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1925/05/18.htm> [2020-03-07].
- Stewart, M. 2001. Communist Roma Policy, 1945–89 as Seen through a Hungarian Case. In: Guy, W. (ed.). *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 71–92.
- Tarr, Z. 1999. Ethnicity, Nationality, and Nationalism in Early Austrian-Hungarian Social Science. In: Marcus, J. (ed.). *Surviving the Twentieth Century: Social Philosophy from the Frankfurt School to the Columbia Faculty Seminars*. Transaction Publishers, 97–106.
- Wojnowski, Z. 2015. The Soviet people: national and supranational identities in the USSR after 1945. *Nationalities Papers* 43 (1): 1–7.
- Žižek, S. (ed.). 2017. *Lenin: The Day After the Revolution*. New York: Verso.

Nerecenzovaná část

Čerstvý vítr v romské literatuře¹

Časopis Romano džaniben vždy důsledně mapoval novinky ve světě romského psaní a nejednou stál u počátku slibně se rozjíždějící literární kariéry. Aktuální literární příloha sice nepřekvapí svou směsí již dobře zavedených autorek (Eva Danišová, Ilona Ferková) a autorek nových, nikoliv však začínajících (Stanislava Miková, Věra Horváthová, Květoslava Podhradská), vyniká však velmi moderním pojetím a nezvykle současnou látkou. V tomto ohledu tvoří k romské literatuře, kterou jsme zvyklí na stránkách Romano džaniben čítat, inspirativní juxtapozici, a je důkazem organického přerodu tradičního vypravěčství v moderní prózu, navíc začasté v romštině.

Všechny texty této přílohy nějakým způsobem reflektují současnost Romů a tvoří silný blok myšlenek a motivů, které jsou mezi Romy živé. To, že se některé z nich, jako například opojná naděje roku 1989, a naopak rozčarování způsobené prudkým nárůstem rasismu po něm, opakují ve vícero textech, je částečně způsobeno jejich zadáním. Současně to však dokazuje, že menšinové dějiny, probíhající paralelně s těmi „velkými“, se odehrávají v jiném rytmu a na pozadí odlišně interpretovaných osudových milníků. Ať už je výchozím bodem vzpomínka na přelomový rok 1989 nebo reflexe poválečné migrace ze Slovenska do Čech, respektive porevoluční migrace z Čech do západních zemí, z textů vyplývá jednoznačné vědomí sounáležitosti s československým národem, a současně pocit křivdy, když v některých dějinných okamžicích majorita tuto sounáležitost zpochybňuje.

Křest knihy *O mulo!*, Praha, 13. 12. 2019 | Foto: Petr Zewlakk Vrabec

¹ Jak citovat: Ryvolová, K. 2019. Čerstvý vítr v romské literatuře. *Romano džaniben* 26 (1): 113–115.

Křest knihy *Ještě jedno, Lido*, autorka Ilona Ferková se svou knihou, 4. 12. 2018 v Knihovně Václava Havla | Foto: Lukáš Houdek, Kher

V prvním souboru čtenář najde tři eseje, které vznikly pro romský literární klub Paramisara (projekt Slova 21) v romštině na jaře roku 2019, na téma „Romové v 21. století“. Na malé ploše a na pozadí dřívějších zvyků a pořádků výstižně komentují některé sociální změny a současné fenomény. Jejich řazení je do jisté míry arbitrární. Byť Eva Danišová vychází z domovské slovenské osady, Ilona Ferková se vyjadřuje k poválečné migraci do Čech a Stanislava Miková využívá dávné legendy o tom, jak Bůh dělal člověka, ke komentáři o různém přístupu Romů k současnému životu, všechny se

propracují k podobným umírněně optimistickým závěrům. Texty Danišové a Ferkové vykazují značnou autorskou zkušenost a jistotu, texty Danišové a Mikové zase poji promyšlená struktura. Všechny autorky jsou suverénní vypravěčky. Ve Stanislavě Mikové, která mj. publikovala v tomto časopise (2/2016: 182–191), ve sbírce romských hororek O mulo! (Ryvolová 2019: 33–51) nebo ve vánoční příloze Respektu 2019 (povídka „1989“), se romská literatura dočkala velmi talentované a slibné posily.

Dvě povídky Věry Horváthové, rodačky z Loun, psané výrazným autorským rukopisem plným suchého uštěpačného humoru, jsou časově rozkročené mezi osmdesátá léta 20. století a život dnešních dnů. Její úvodní povídku „Sametovou naději vystřídal strach o život“ uveřejnila jako první Romea.cz na sklonku roku 2019 (Horváthová 2019), autorka ji však pro Romano džaniben upravila a rozšířila. Povídka „Angel“ má v tomto čísle premiéru. Hrdinova tušená, ale netematizovaná etnicita v prestižním prostředí Evropské komise ilustruje další fázi vývoje romského písemnictví, kdy romská identita postav přestává být obrozeneckým imperativem. Věra Horváthová, která prošla několika uměleckými vysokými školami (FAMO, FAMU, AVU) a v současnosti se žije jako umělkyně na volné noze, píše výhradně česky, aniž by však slevovala ze svého romství. Ostatně že to se svou identitou myslí vážně, potvrzuje i její členství v aktivistické umělecké skupině Romane kale panthera. Doposud publikovala spíš občasně (ještě pod dívčím jménem Duždová – „Má sametová“ v knížce Moji milí, sbírka romské narativní prózy, viz Berkyová, Houdek, Patočková 2014: 54), pro romskou literaturu je však rovněž nadějným přírůstkem.

Poslední část je věnovaná Květoslavě Podhradské, původem ostravské autorce, toho času žijící ve Svitávce u moravských Boskovic, která získala ostruhy v literární soutěži Romano suno, načež se nadlouho odmlčela, protože se připojila ke své rodině v anglické emigraci. Přinášíme rozhovor o její britské zkušenosti, který s ní v roce 2018 uskutečnila Barbora Šebová, a velmi živou a podnětnou povídku o tomtéž – „Miri britsko odiseja“ / „Moje britská odysea“. Květoslava Podhradská se po návratu

Křest knihy *Ještě jedno, Lído*, autorka knihy Ilona Ferková s editorkou a moderátorkou Karolínou Ryvolovou, 4. 12. 2018, Knihovna Václava Havla v Praze | Foto: Lukáš Houdek, Kher

z emigrace aktivně zapojila do místních romských literárních kruhů, mj. vystoupila v pořadu Artcafé stanice Vltava věnovanému romským duchům zemřelých (30. 10. 2019) a rovněž publikovala ve sbírce O mulo! (Ryvolová 2019: 161–171).

Pozorný čtenář si nemohl ne všimnout, že v této příloze jsou zastoupeny pouze ženy. V současné romské literatuře jsou aktivnější, produktivnější a jsou tedy vidět mnohem více než romští mužští autoři. Nepátřejme nyní po příčinách tohoto fenoménu, který neunikl zájmu odborné veřejnosti a zaslouží si hlubší a soustředěnější vhled, a ponořme se do současnosti tak, jak ji vidí tyto Romky.

Literatura

- Berkyová, R., Houdek, L., Patočková, R. (eds.) 2014. *Moji milí, sbírka romské narativní prózy*. Praha: Kher. Dostupné na: http://www.kher.cz/Eknihy/Nase/Moji_Mili_pdf.pdf [20. 12. 2019].
- Horváthová, V. 2019. Sametovou naději vystřídal strach o život. Dostupné na: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/vera-horvathova-sametovou-nadeji-vystridal-strach-o-zivot> [1. 12. 2019].
- Miková, S. 2019. 1989. *Respekt*, Literární příloha, 15. 12. 2019. (Dvojjazyčně zveřejněno na romea.cz / *Romano vodi*, 12/2019, <http://www.romea.cz/cz/kultura/literatura/silvestrovska-povidka-stanislay-mikove-1989> [31. 12. 2019].)
- Ryvolová, K. (ed.) 2019. *O mulo! Povídky o duchách zemřelých*. Praha: Kher. Dostupné na: http://www.kher.cz/Eknihy/Nase/O_mulo_pdf.pdf [20. 12. 2019].

E eseja kijo tematos „Sar dživen o Roma andro bišujekhto šelberš“, Paramisara

Varekana has andre sako romano gav avri o pľacos, kaj o Roma phirenas. Vakerenas pal savoro, so pes ačhila – kaske ulila čhavoro, kas hin savi bibacht, ko marel peskera romňa, kaj baron nekbareder gruli the but aver. Leperav, sar avlōm mira babaha andre amaro romano gav pre Slovensko, ta samas avri pro pľacos vaj duj ori, kim amen mukhle pal la babakeri daj. O romňija la baba khatar o pľacos na mukhenas sigeder, kim lenge na phenelas savoro, so hin pro Čechi nevo, pal lengere fameliji, abo pal o manuša, save prindžarenas.

„Haño, džanes, hoj muľa e Katrina, so bešelas Olomuciste, le Jojeskeri čhaj?“ Varekana džanenas mek buter sar miri baba, savi pro Čechi dživelas, no andre amaro foros amen famelija na has. E baba phirelas pro štacijonos te bešel pre lavkica the dikhelas pro manuša, so odoj phirenas. Te dikhlľa romaňa famelija, maj ke lende denašelas the phučelas lendar, khatar hine. Sar vakerenas, ta avle pre oda, hoj džanen varesave manušes jon the e baba. Phenenas la babake, so kamelas te džanel. Me laha tiš varekana phiravas the palis šunavas pal o manuša, saven šoha našti dikhlōm, hoj chudlla o nasvalipen, abo les phandle andre bertena, či ko lelas e vera the aver. „Oda has o Roma khatar amende,“ phenelas e baba, the te has avre koterestar. Perdal e baba has khatar amende calo Slovensko.

Mek mange na has dešupandž berš, no imar odoj pro pľacos vakerenas o romňija, ko man lela romňake. „Jaj, ajsi šukar čhaj, ta Haño, našti la des ča avka varekaske!“ Kidle mange avri le Dežis, ta kampelas leske pal mande calo dīves te bajinel. Andro gav has o kolotoča, ta manca calo dīves o Dežis phirelas pre ajse bare hombački, kaj samas tele le šereha. Na rado pre kada leperav! Kajso mangavipen mange na has pre dzeka.

Andro romane gava penge o Roma sa maškar pende korkore phenenas andro jakha. Te o Roma andro pandžvardešte berša chudle te phirel pro Čechi the chudle te kerel pro roli andro JZD, pro stavbi abo andro tovarni, imar kaja tradicija na džalas te likerel. Dživenas andro bare fori dur jekh avrestar andre calo republika. Palis has o pľacos e kuchňa odoj, kaj bešenas. Odoj pes vakerelas pal oda, sar e famelija dživelas, no sar avenas te dikhel o manuša khatar e famelija, ta palis imar has pal soste te vakerel dži tosara.

Aver kajso pľacos has o lavkici pro foros, kaj o Roma, nekbuter o Romňija, andro fori phirenas sako dīves. Tosara ile le cikne čhavoren, o koči, o taški the džalas pes „pro foros“. Andro leketi, o phure Romňija o khosne pro šero. So buter lavkici, ta buter nevipena, hiri. Varesave džuvľija denašenas khere sig te tavel, te pratinel čeporo, the aver, sar džanas andal e buti, ta prosto džanas

Eva Danišová Romský rynek

Esej na téma „Život Romů v 21. století“ pro romský literární klub *Paramisara*

Dříve bylo v každé romské osadě místo, kde se Romové scházeli. Probíralo se tam všechno, co se v osadě dělo – komu se narodilo dítě, koho co trápí, kdo bije svou ženu, kde rostou největší brambory a mnoho dalšího. Pamatuju si, že když jsem jako mladá přijela s babičkou do naší osady na Slovensku, trvalo asi dvě hodiny, než jsme se dostaly do domku prababičky. Romky babičku z „přlacu“ nepustily, dokud jim nesdělila všechno, co se v Čechách dozvěděla o jejich rodinách a známých.

„Haňo, a znaš, že zomrela Katarína, čo bývala v Olomúci, od Jojeho dcera?“ Někdy věděly víc než babička, která v těch Čechách žila, ale v našem městě jsme žádnou rodinu neměli. Babička to řešila tak, že chodívala sedávat do nádražní haly a sledovala cestující, kteří halou procházeli. Když uviděla romskou rodinu, hned k nim běžela a ptala se, odkud jsou. Vždycky našli nějakého společného známého a babička se tak dozvíдалa spoustu věcí. Já si někdy chodila a potom jsem poslouchala, jak někdo, koho jsem v životě neviděla, onemocněl, nebo ho zavřeli do vězení, nebo se vdával a podobně. „To byli Romové od nás,“ říkávala babička, i když byli třeba z úplně jiného kraje. Pro babičku byli prostě všichni Romové ze Slovenska od nás.

Ještě mi nebylo patnáct, a už se přímo tam na „přlác“ řešilo, kdo by si mě mohl vzít za ženu. „Joj, taka šumna dzivka, ta Haňo, šak ju nemožeš nechac ľem tak dakemu!“ Vybrali mi tenkrát Dežiho, a tak se mi musel celý den věnovat. Náhodou byla v obci zrovna pouť a já celé odpoledne strávila s Dežou na přehupovačkách. Každou půlminutu být hlavou dolů, strašná vzpomínka! Takové zasnuby mi nebyly po chuti.

V osadách si Romové všechno vyřizovali rovnou z očí do očí. Když se v padesátých letech začali stěhovat do Čech a pracovat v zemědělství, na stavbách nebo v továrnách, už tuhle tradici nemohli dál udržovat. Bydleli roztroušení daleko od sebe po různých městech po celé republice, a tak se tím „přlácem“ stávala často jejich kuchyň. Řešily se jen rodinné záležitosti, ale když přijeli na návštěvu příbuzní, bylo o čem rokovat až do rána.

Dalším takovým místem byly městské lavičky, kde se Romové, nebo spíš Romky, scházely každý den. Ráno vzaly malé děti, kočárky, tašky a vyrazily „na město“. V zástěrách, starší ženské se šátky na hlavě. Čím víc laviček, tím víc novinek. Jedny běžely domů něco ukuchtit a trochu poklidit a jiné přicházely po práci. Potom spěchaly domů, rychle dát chlapům najíst, a navečer se zase vracely na náměstí. V našem městě jsme si my mladí nesměli sednout na lavičku, kde sedávaly starší Romky, ty by nás hnaly. Náměstím se nedalo projít, aniž by se člověk zastavil a podělil se o novinky.

pro foros. Palis džanas khere, te del le romenge te chal, the kijaraťate džanas pale pro foros pro lavkici. Andre amaro foros našťi bešahas pro lavki, kaj has than le phure romňijen, tradlehas amen odarig het. Pal o foros ňiko našťi džalas ća avka, hoj na terďilahas, abo na phenelas, so nevo.

„Kaj džas, džas tuke te cinel o topanki? Ta av pale te sikhavel, save cindľal.“ Te džalas varesavi džuvľi andre masňa, ta palis la šunenav avri o romňija sar žandara: „Hin o pašvare u o kľončki the pindrore.“ – „The so o bućkos? The na dikľľal, ći len hin o papiňa pre zumin?“ O foros has than, kaj tuke aver manuša phenenas sa, so kampelas, avka sar pro plľacos šunehas, sar ko dživel. Andre eňavardešte berša mek na has o mobila the so hin angluno, na has o Fejsbukos. O fenomenos, savestar hin nevo, moderno romano plľacos, kaj šaj dikhas, sar o Roma dživen andro bišthejekhto šelberš, na ća pro Čechi the pre Slovensko, aľe pre savore kotera andre luma. Sako đives šaj dikhas pre pengere jakha, sar o Roma dživen, ko the sar peskero profilos pro Fejsbukos sikhavel.

Hin odoj o manuša, save džanen, hoj kada plľacos šaj anel e chasna, te kamen te del varesavi godľi, sar hine o avrikidipena andro voľbi, pal romane akciji save bajinen pal o sikhľuvipen andro školi, kaj len andre butľi the o nevipena andre kultura. Hin odoj tiš romane manuša bijal e godľi. Ajse manuša keren ladž na ća penge, aľe tiš avre Romenge, amenge savorenge.

Andre ala đivesa pen pro Fejsbukos den anglal o manuša, save kiden pre varekaste upre o love. Keren oda o Roma, save dživen andre aver thema. Kala Roma chasňaren avri le ćore Romen, save mek na bisterde peskero romipen the pre lengeri paťiv penge jon kerde o biznisos. Ladžav man vaš kajse manuša. Ladžav man the vaš ajse, so keren o lajf pro Fejsbukos the vakeren diliňipena. Kajse odoj hin tiš dosta.

Som barikaňi pre sako Rom the Romňi, save sikhaven, so džanen. Nekbuter oda hin o muzikanta, o umelca the o manuša, save dživen pengero paťivalo dživipen. Kampel mange te phirel pre kada plľacos the te dikhel, sar aver Roma the o gadže radisaľon ća olestar, hoj mišto dživen, u kada hin angluno andre amare dživipena.

Pro lavkici pro fori amen na mukhen te bešel, ta bešas paš o PC the dureder ľikeras amaro romano plľacos. Kamľomas sako đives te genel ća but laće hiri, no džanav, hoj oda mek ća avka na avela. Te pes kada aćhola, avava perši, ko oleha denašela pro Fejsbukos... Fejskos, Fejsos, Facebookos.

„Kam jdeš, jdeš si koupit boty? Tak přijď ukázat, jaký sis koupila.“ Když šla některá Romka do masny, tak to byl potom přímo výsledek: „Mají žebírka a kolínka, a nožičky taky.“ – „A co bůček? A nevšimla sis, jestli mají slepice na polívku?“ Náměstí bylo prostě informační místo, kde se zrovna tak jako na romském „přáči“ odehrávaly příběhy Romů. V devadesátých letech ještě nebyly mobilní telefony, a hlavně nebyl Facebook. Fenomén, který se stal moderním romským „přáčem“, kde můžeme vidět, jak žijí Romové v jedenadvacátém století nejen v Čechách a na Slovensku, ale i v jiných částech světa. V každodenním živém přenosu můžeme sledovat, jak se Romům daří a kdo a jak svůj profil na Facebooku používá.

Jsou tam Romové, kteří pochopili, že to může být příležitost pro sdílení důležitých informací, jako jsou různé kampaně k volbám, romské akce na podporu vzdělávání, nabídky pracovních pozic a zajímavosti ze světa kultury. Ale najdou se i lidé, kteří nemají rozum a dělají ostudu nejen sami sobě, ale všem Romům obecně.

V poslední době se na Facebooku šíří mnoho takzvaně dobročinných akcí, které pořádají Romové žijící v zahraničí. Tihle Romové využívají chudých Romů, kteří ještě neztratili svoje romství, a na jejich důvěřivosti si postavili svou živnost. Stydím se za takové lidi. Stydím se i za ty, kteří dělají na Facebooku živé vysílání a plácají hlouposti. A že jich tam je.

Ale jsem pyšná na každého Roma a Romku, kteří ukáží, co umí. Jsou to hlavně muzikanti, umělci a lidé, kteří žijí své obyčejné slušné životy. Mám potřebu tohle společné místo, tenhle náš „přáči“, navštěvovat a radovat se s ostatními Romy i Neromy z obyčejných věcí, které jsou tak důležité pro náš život.

Na lavičkách nám na mnoha místech zakazují sedět, tak sedíme u PC a dál udržujeme ten náš „romano přáči“. Moc ráda bych každý den četla jen samé dobré zprávy, ale vím, že to není možné a asi ještě dlouho nebude. Až se to stane, budu první, kdo s tím poběží na Facebook... *Fejskos, Fejsos, Fejsbukos.*

Překlad Karolína Ryvolová

E eseja kijo tematos „Sar dživen o Roma andro bišujekhtho šelberš“, Paramisara

Me duminavas, so irinava, sar o Roma hine andro bišujekhtho šelberš, a naši avlŕom upre! Na na, oda me musaj ke kada šelberš te dodžal. Sar? Andre amaro foros dživen o Roma, so avle takoj pal o mariben. O phure Roma imar mule, ačhile adaj lengre čhave the le čhavengre čhave. Imar adaj dživel trito generacija. Na džanav, soske amare phure avle pal o Slovensko adej andre ada forocis. Hino cikno a nič adej nane. Te les predenašeha, ta tel o deš minuti, a te džaha polokes, jepaš ora. Maškar o foros jekh buchlo drom pes cirdel telal dži upre. Pal e čačuŕi sera jekh paš aver hin o magazini. Pre bałoga nane nič akana. Odej bikenel jekh Vietnamcos o topanki. Maškaral o pľacos hin baruno čaro the o Santo Janus. A trin lavkici pro forocis. Akana terđuvav maškar o foros u rozdikhav man. Hin kijo pandž ori pal o dilos a džidi vodi na dikheha. O foros vižuzardo avri. Phenav peske, ta kaj savore manuša? Korkori som adej!

Phandav o jakha a gondolĭnav, sar oda sas, sar somas cikŕi. Dikhav le Romen, sar bešen pro lavki a o Romŕija le kočikenca a cikne čhavore prastan upre tele. Paš o Santo Janus samas amen o bareder čhaja the o čhave. Vakerás pal o gĭla, so geła avri le Fečovcen andre platŕa. E Anička andal e grupa Roma štar gĭlavel nevi gĭli a ča duje Romen adej hin gramoradios, le Šandoris a le Karolis. Akana pes čudaĭnav, sar oda, kaj ča dujen famelĭjen sas gramoradios, te phirnas savore Roma andre buti u zarodenas love. Sar džava ke miri nena, phučava latar, oj džanela. No jo, aľe te džava ke late a phučava latar, vakerla mange deš berš, sar sas mištes paš o komunisti. Počinlas čino o kher, e eletrika, plinos na, bo la na sas. Angara peske cinlas duj trin gone u ľikerlas lake the calo čhon, kašta sas všadzi pal o burački. „Po duj furikos hordinás peske khere. A so o chaben? Mas sas, tuno. Akor has mištes le Romenge.“ Kada mange mindik vakerel, te džav pal late.

Phundravav o jakha. Nič. Džav dureder u bešav mange pre lavkica. Čačes, soha hin akana le Romenge feder? Leperav, sar kadej pre kada than terđuvavas u le klejenca tiš čerkinavas vaš kadi demokracija, so hin akana. Džandľam, kaj avaha bare gadže. Na ľikerđa but a pele amenge savore Romenge o sanki tele. Amen calkom bisterďam pre jekh interestno veka, hoj sam Roma, kaj amendar gadže ŕigda na ena, choc te o bala keraha šarge the thovaha andro jakha belave lenči.

Andro bišto šelberš avľa pre amende bari bibacht. Varekhatar pes avri viklubinde o nange šere the mukle dar pro Roma a džanas pal amende sar rikone. Aľe pre odi bacht sas maškar amende tiš godaver Roma, so džanas pal

Ilona Ferková Romové taky zvonili klíči

Esej na téma „Život Romů v 21. století“ pro romský literární klub *Paramisara*

Přemýšlela jsem, co budu psát o Romech v jedenadvacátém století, a nemohla jsem na to přijít. Kdepak, budu k tomu století muset dojít postupně. Ale jak? V našem městě žijí Romové, kteří přišli hned po válce. Staří už zemřeli, zůstaly tu jejich děti a děti jejich dětí. Žije tu už třetí generace. Nevím, proč se naši předkové přestěhovali ze Slovenska zrovna sem, do tohoto městečka. Je maličké a nic tu není. Když člověk utíká, přeběhne ho za deset minut, a když jde pomalu, trvá to půl hodiny. Ve středu města se odzdola nahoru táhne jedna široká třída. Po pravé straně jsou jeden vedle druhého krámký. Na levé straně teď není nic. Jeden Vietnamec tam prodává boty. Uprostřed náměstí je kamenná kašna a sloup se svatým Janem Nepomuckým. A pak jsou v centru tři lavičky. Stojím uprostřed náměstí a rozhlížím se. Je kolem páté odpoledne a nikde neuvidíš živou duši. Město je úplně vydlidněné. Říkám si: „Tak kde jsou všichni? Vždyť jsem tady sama!“

Zavírám oči a vzpomínám, jaké to bylo, když jsem byla malá. V duchu vidím Romy, jak posedávají na lavičkách, Romky s kočárky a malé děti, jak pobíhají kolem. My starší holky a kluci jsme měli svoje místo u sochy sv. Jana. Povídali jsme si o písničkách, co vyšly Fečovcům na desce. Anička z kapely *Roma star* zpívá novou písničku a jen dva Romové ve městě mají gramorádio – Šándor a Karol. Zarazilo mě, že je měly jenom dvě rodiny, když všichni Romové tenkrát chodili do práce a vydělávali peníze. Až půjdu za tetou, tak se jí zeptám, ona to bude vědět. No jo, ale když se jí zeptám, bude mi do zblbnutí vykládat, jak bylo za komunistů dobře. Za byt a elektřinu platila pár korun. Za plyn nic, ten neměla. Koupila si dva tři pytle uhlí a vydrželo jí to klidně měsíc, a dřeva bylo všude v sutinách spousta. „Vozila jsem si ho domů po dvou kolečkách. A co jídlo? Maso bylo, a levný. Tenkrát se Romové měli dobře.“ To mi vždycky vypráví, když za ní jdu.

Otvírám oči. Nic. Jdu dál a sednu si na lavičku. Je to fakt, v čem je vlastně dneska Romům líp? Vzpomínám, jak jsem tady na tomhle místě stála a taky jsem zvonila klíči za tu demokracii, co ji teď máme. Mysleli jsme si, že se z nás stanou velcí gádžové. Netrvalo dlouho a všem Romům spadla čelist. Úplně jsme zapomněli na jednu důležitou věc, že jsme totiž Romové a že z nás gádžové nikdy nebudou, i kdybychom si obarvili vlasy na blond a do očí si dali modré kontaktní čočky.

Ve dvacátém století na nás přišla velká pohroma. Odněkud se vyrojily holé lebky a děsily Romy a šly po nás jako psi. Naštěstí ale mezi námi byli taky moudří Romové, kteří šli za poslanci parlamentu, a jeli i do zahraničí, a našli tam lidi, kteří bojují za lidská práva. Společně to zlo tihle lidé zastavili. Hodně Romů uteklo ze země. Rozutíkali se po cizích státech a žijí tam dodnes. Romové, kteří tam chtějí

o bičhade andal o parlamentos the andre aver phuva džanas u rodenas ajzen manušen, so pes maren vaš o čačipen. Savore kajse manuša zaačhade kada nalačhipen. But Roma denašle andal e phuv het. Rozčhide pes andro aver phuva u dživen odej dži akana. Te kamen odej mištes te dživel o Roma, musaj te phirel andro buta a o čhave te phirel andro školi. Kajse famelijenge odej mištes. But čhave, so ufile andre Anglija, phirde avri o školi a gele dureder. Akana hine pro univerziti.

Ale oda šaj phenas the adej, na? Kole, so keren buti a kamen, kaj lengre čhavendar vareso te el, ta bajinen vaš o čhave. The adej o romane čhave imar pro univerziti u sikhlon. Te peske lava, ta hin amen akana feder dživipen, niž sas amare phuren. Andre varesoste he. O Romnija pes na daran imar avke peskre romendar he džan te sikhlon! Džanen imar, sar kamen te vakerel, na savore, ale buter hine, so pes adaptinde. Nane lenge jekh, so akana pes lidžal, na daran te džan te demonštrinel (varekana ani te šunel na kamlehas). Kala tranda berš pes but vazdle o Roma, polokes pes ispiden vžadzi. Danderav andre mri čhib! Mi del amenge amaro gulo Devloro zor the lachi godi, kaj pes upre buter te vazdas.

Stanislava Miková

Nane Rom sar Rom – sako sam aver

E eseja kijo tematos „Sar dživen o Roma andro bišujekh to šelberš“, Paramisara

Sar peske o Roma terdon andre kala berša? So duminen? Namištes; sar the andre aver berša. Maj sako dives šaj genen pro facebookos, andro hiri abo avrether šunen, sar o gadže le Romen na kamen. Sar len tele čhiven, so pale kaj kerde, so čorde, kas marde. Nane ko len te zaačholas. O politika na kamen kaleha nič te kerel, u kada o baro šero kerel nekbareder bida. Ale so o Roma, sar jon pes šunen? So jon keren, save hine? So len chal? Savo len hin suno? Sakoneske jekh.

Sar šaj elas le Romen varesavo suno?!

Te pre ada duminav, ta mange avel andro šero jekh paramisi. Pal oda, sar o Del kerlas manušen. Na džanen la? Ta šunen!

O Del na kamla te jel korkoro u e phuv has bari, ta ila e čik u kerda manušen. Thođa les andro bov te pekel. Daralas, ta les ila sigo avri. Na has avka, sar kamelas, has ajso „nadokerdo“. „Oda jekh“, phenda. „Sal miro čhavo, ta dža u le tuke jepaš them.“ Kerda mek jekhes, bisterda pre leste u ila les nasig avri. „Ta kada imar but peko“, kerelas le šereha. „Sal tiš miro čhavo u tut dava aver jepaš them.“ Na diňa leske, u mek jekhes thođa andro bov. Merkinelas pre leste u delas pozoris, kaj te na el but parno the but kalo. Sar les cirdelas avri, ta lošaľolas. „Kajse manušen

žít dobře, musí mít zaměstnání a děti musí chodit do školy. Takovým rodinám se tam daří. Hodně dětí, které se narodily v Anglii, dokončilo základní školy a pokračovaly dál. Dnes jsou na univerzitách.

Ale to platí i u nás, ne? Romové, kteří pracují a přejí si, aby z jejich dětí něco bylo, se dětem věnují. I tady už jsou mladí Romové na univerzitách a studují. Když se nad tím zamyslím, tak je náš současný život lepší, než ho měli naši předkové. V něčem určitě. Romky se už nebojí svých manželů a studují! Už se naučily říct vlastní názor. Ne všechny, ale je víc takových, které se přizpůsobily. Není jim jedno, co se dneska děje, nebojí se jít demonstrovat (dřív by o tom nechtěly ani slyšet). Za těch třicet let se Romové hodně pozvedli, pomalu se dostávají do všech oblastí. Abych to nezakřikla! Kéž nám dá Pámbíček sílu a zdravý rozum, abychom se dostali ještě dál.

Překlad Karolína Ryvolová

Stanislava Miková

Není Rom jako Rom – každý jsme jiný

Esej na téma „Život Romů v 21. století“ pro romský literární klub *Paramisara*

Jak si Romové v dnešní době stojí? Co myslíte? Nic moc; stejně jako v dřívějších letech. Skoro každý den můžete na Facebooku, ve zprávách nebo i jinde slyšet, jak gádžové nemají Romy rádi. Jak je shazují: co zase kde provedli, co ukradli, koho zbili. Není, kdo by se jich zastal. Politikům se s tím nechce nic dělat, a ten největší pán ze všech škodí úplně nejvíc. Ale co Romové, jak se cítí oni? Co dělají a jací jsou? Co je trápí? Jaký mají sen? To je každému jedno. Jak by Romové mohli mít nějaký sen?!

Když nad tím tak přemýšlím, tak mě napadá jedna legenda. O tom, jak Pán Bůh dělal člověka. Neznáte ji? Tak poslouchejte!

Bůh nechtěl být sám a země byla veliká, tak vzal hlínu a uplácal z ní člověka. Dal ho péct do pece. Nemohl se dočkat, a tak ho brzy vytáhl ven. Nebyl podle jeho představ, byl jakýsi nedopečený. „To nevadí,“ řekl si. „Jsi můj syn, tak běž a vezmi si půlku země.“ Uplácal ještě jednoho, zapomněl na něj a vytáhl ho pozdě. „Tak tenhle už je upečený moc,“ kroutil nad ním hlavou. „I ty jsi můj syn a tobě dám tu druhou půlku země.“ Nedalo mu to, a strčil do pece ještě jednoho. Hlídal ho a dával pozor, aby nebyl ani moc bledý, ani moc upražený. Když ho vytáhl ven, zaradoval se. „Takového člověka jsem

kamavas, kaj te el sar me, kalosegno manuŝ. Jááááj, u tut so dava? Tu dža, “phenel tritone manuŝeske, „tiri ela cali luma.“

Andre kadi paramisi dikhav amen, le Romen, adadives. Na sar diĥon avri, aŭ save hine andre. Perŝo Rom hino „parno“, leskero vođi hiđi parđi. Kamel avka te el sar o Ĉeĥi, te perel miŝto andro gadđikano dživipen, hoj chudel te vakerel pal o Roma avka sar o gadđe. Na sikhavel peskere ĉhaven romanes, cirdel pes het le Romendar, rakinel pro Roma avka sar o gore. Ladđal pes vaŝ oda, ko hino. Džanav kajse Romen u gondoliNAV pre oda, sar oda pharo lenca te vakerel pal o romipen. E diskusija phareder niđ sar le gadđenca.

Paŝis ade aver Rom, kajso igen „kalo“ andre. Ov nekfeder sa džanel. „No, me som Rom, ko buter?“ Igen chal choŝi pro gadđe. Dživel andre peskeri grupa, daral, na paťal niĥaske u niĥda ŝoha le goren na lela. The kajsen prindžarav.

Naŝti bisterav pro agorutno. Andre mire jakha oda Rom, sar kamel te el. Godaver manuŝ; avka sar o Del kamelas. Hino Rom cale jileha. Na ladđal pes vaŝ peskeri ĉhib, hordinel peskeri cipa baripnaha. Džanel peskeri historija, aŭ na dživel andre. Džanel, hoj kampil te hazdel pes phuvatar u džal dureder. Phirel le gadđenca andre sikŭarđi, andre buťi, u te del o Del, phiren ke peste khere sar amala.

GondoliNAV, hoj kole agorutnes hin nekphareder dživipen. But berŝa ŭikerel, niđ peske arakhel oda peskero zoralo than andro dživipen. Kampil te el feder andre peskeri buťi sar savore. Kampil te el žužeder, feder urdo, pozitivno. Te perel, ta pale pes hazdel. GondoliNEL pal oda, so ela dureder. O gore leske kaŝta tel o pindre ĉhivkeren. Aŭ te ada sa ŭikerla avri, ta le goren phagela. GondoliNAV pal oda u mangav Devles, kaj oda te el ĉaĉipen! Avka o gore ŝaj aĉaŭon, hoj sa nane avka, „sar pes vakerel“.

Igen naŝti vakerav pal oda, sar has le Romenge paŝ o komunisti. Somas cikđi ĉhajori, sar gele het. Ĉeporo leperav. O dživipen džalas lokeder. Le Romen na has ajsio pharo ŝero pal e buťi the pal o ŝkoli sar adadives. Ko miŝtes kerlas, ta phirlas pro rekreacijo abo vileti. Phiravas avka la babaha. O Roma has, del pes te phenel, miŝtes le gadđenca. Na has andre ajsi izolacija sar adadives. O terne phirenas pro ĉaje, plesi the aver kulturna akcijo. Ŝunenar ĉeĉhika giŭa. Phiren the adadives o Roma le gadđenca pro plesi?

Pre aver sera, o gore na kamenas, kaj amendar vareso te el. Kamenas, kaj te bisteras amari ĉhib. Ŝukares amen ŭikernas tele; pre kole phare buťa lenge has o Roma laĉhe! Romane zabavi has jekhvar tel o berŝ. Pal kada mange vakerlas miro papus.

Sar o komunisti gele, but Roma, na savore, na džanenas, so peha. Jekhvaresto pre amende na has than andre buťi. O Roma aĉhile bijo love, bijo khera. Thode amen pre jekh kopa. Koda, so o gadđe poĉoral pal o Roma vakernas, lenge jekhvar chudle te ĉhivkerel pro jakha: Me som goro, u tu sal melalo, dilino Rom! Avle ajse seri, sar thođa o Sladkus. O Landas le Mataskuha kerde Orŭik.

chtěl, aby byl snědý jako já! Co dám ale tobě? Ty běž,“ řekl třetímu člověku, „tvůj bude celý svět.“

Já v té legendě vidím nás Romy v současnosti. Ne to, jak vypadají navenek, ale jací jsou uvnitř. První Rom je „bílý“, má bílou duši. Tolik si přeje být jako gádžové a dobře mezi ně zapadnout, že o Romech začíná mluvit stejně jako oni. Neučí svoje děti romsky, s ostatními Romy se nestýká a na Romy nadává stejně jako bílí. Stydí se za to, kým je. Zná takové Romy a myslím na to, jak je s nimi těžké mluvit o identitě. Diskuse je s nimi ještě těžší než s gádži.

Pak je tu další Rom, který je uvnitř hodně „černý“. Ten ví všechno nejlíp. „Já jsem Rom, a kdo je víc?“ Na gádže má pořádnou pifku. Žije si ve své komunitě, je bázlivý, nedůvěřivý a Čechy vůbec nebere. Zná i takové.

Nesmím zapomenout na posledního. V mých očích to je Rom, jak má být. Je to moudrý člověk; tak jak si Pán Bůh přál. Je Romem celou svou duší. Nestydí se za svůj jazyk a svou kůži nosí s hrdostí. Zná své dějiny, ale nežije minulostí. Ví, že je potřeba zvednout se ze země a jít dál. Chodí s gádži do školy, do práce, a v lepším případě se i vzájemně navštěvují jako přátelé.

Ten poslední má podle mě nejtěžší život. Dlouho trvá, než si na světě najde svoje pevné místo. Musí být ve všem lepší než ostatní. Musí být čistší, lépe oblečený, veselý. Když upadne, zase se zvedne. Myslí na budoucnost. Gádžové mu občas házejí klacky pod nohy. Když to ale všechno vydrží, tak Neromy přesvědčí. Přemýšlím o tom a prosím Pána Boha, aby to tak bylo. Tak i Češi můžou pochopit, že všechno není tak, jak se povídá.

Nemůžu moc mluvit o tom, jak se Romům dařilo za komunistů. Když jejich vláda skončila, byla jsem ještě malá holka. Pamatuju si toho jen málo. Život byl snazší. Romové neměli tak těžké hlavy se školou a se zaměstnáním jako dneska. Kdo dobře pracoval, jezdil na rekreace anebo na zájezdy. Jezdila jsem takhle s babičkou. Dá se říct, že Romové s gádži vycházeli. Nebyli v takové izolaci, jako jsou dnes. Mládež chodila na čaje, plesy a další kulturní akce. Poslouchala české písničky. Jestlipak i dneska chodí Romové s Neromy na plesy?

Na druhou stranu si Češi nepřáli, aby z nás něco bylo. Chtěli, abychom zapomněli svůj jazyk. Drželi nás pěkně při zemi; na těžkou práci jim byli Romové dobří! Romské zábavy bývaly jednou do roka. O tom mi vyprávěl dědeček.

Když se změnil režim, někteří Romové nevěděli, co se sebou. Zničehonic pro nás nebylo v práci místo. Romové zůstali bez peněz a bez střechy nad hlavou. Naházeli nás všechny na jednu hromadu. To, co dřív gádžové o Romech říkali za jejich zády, jim teď začali říkat do očí: Já jsem pán a ty jsi špinavej a hloupej cikán! Vznikly politické strany jako ta, kterou založil Sládek. Landa s Matáskem dali dohromady Orlík. Skinheadská mládež vraždila Romy. Jen tak! Dostali podmínku, a ti nahoře tím každému ukázali, jaké mají s Romy úmysly.

Hodně Romů ztratilo ke gádžům úctu, přestali jim věřit. Už s nimi nechodili na společné taneční zábavy. Romy přestali pouštět do restaurací a na diskotéky.

Stanislava Miková (v pozadí Květoslava Podhradská) na křtu knihy *O mulo!*, Praha
13. 12. 2019 | Foto: Václav Lomič

O terne bibalengere murdarkernas le Romen. Ča avka! Chudenas podminka, u o šerale sakoneske avka sikhade, sar kamen te kerel le Romenca.

But Roma našade paťiv kijo gadže, preačhile te paťal. Imar na phirenas le gadženca pre jekh zabava. Preačhile le Romen te mukel andro restauraciji, diskoteki. Bariľa avri našaďi, choľamen generacija. Na dikhle peskere dajen daden te kerel buťi. Na džanen s'oda diskoteka. O terne gadže andre khelen, o Roma pro lavkici čhide tele. So lendar ačhila? „Romská otázka“. Na keren, nič na kamen, nič len na cirdel.

Me som optimistas. Hin but manuša, so kerde bare školi; študenta, so kamen, kaj o Roma te džan durededer. Arakhle peske lachi buťi u keren

mištes le Romenge, šegitinen jekh avreske. Som rado, hoj ade hin orgaňizaciji, so šegitinen le terne Romenge te sikhľol u so achaľile, hoj avres niš sikhľibnaha na džala.

Te džava pale andre paramisi: savo dživipen hin adaďives? Sam rozčhivkerde pal e luma sar kole trin manuša, so hine jekhe chumerestar. Na čudaľinav man peršeske. Hino choľamen, ladžal pes u kamel te dživel sar manuš, ta predanderla sa, kaj les te jel smirom, kaj pre leste ňiko te na rakinel. Gondolľinav, sar kajseske phenen o gore, „Ten je náš, cikán, ale jinej!“ Dujto choľamen avka sar peršo, aľe imar na kamel le gadženca nič. O gadže bi phehenas „nepřízřusobivý“. U koda trito? Oda sam savore amen, so achaľilam, hoj te vareso kamas, ta mušinas igen phares te kerel buťi. Dikhav, sar baruvas, keci imar hin študenta, so kamen te aven sikhade, doktora, uradňika, bankera the aver, u na mukhen peha te kerel sar le šmecoha. E vodi amen hin nasvali, mard'i, dukhaďi. Mek amare čhavage kampela te marel pes vaš peskero lacho dživipen. Ela pharo, aľe del pes. Igen oleske kamav te paťal!

Vyrostla ztracená a našťvaná generace. Nikdy neviděli svoje rodiče chodit do práce. Nevědí, co je to diskotéka. Češi uvnitř tancují, a Romové venku trčí na lavičkách. Co z nich bude? „Romská otázka.“ Nepracují, po ničem netouží, nic je nezajímá.

Já jsem optimistka. Je hodně Romů, kteří vystudovali vysoké školy; studentů, kteří se snaží, aby Romové došli dál. Tihle Romové si našli dobrá zaměstnání a pracují pro ostatní Romy, vzájemně si pomáhají. Jsem ráda, že existují organizace, které mladým Romům pomáhají se učit, a které pochopily, že bez vzdělání to nepůjde.

Když se vrátím k té legendě: jaký je život dnes? Jsme roztroušení po celém světě jako ti tři lidé z jednoho těsta. Tomu prvnímu se nedivím. Je našťvaný, stydí se a chce žít jako člověk, tak ledacos překousne, aby mu dali pokoj a nenadávali mu. Podle mě tomuhle Romovi bílí říkají, „Ten je náš, cikán, ale jinej!“ I ten druhý se zlobí, ale už nechce s gádži mít nic společného. Toho by gádžové pojmenovali „nepřízřůsobivý“. A ten třetí? To jsme my všichni, kteří jsme pochopili, že když něco chceme, tak pro to musíme hodně udělat. Vidím, jak se zlepšujeme, kolik už máme studentů, kteří se chtějí stát vědci, lékaři, úředníky, bankéři a podobně, a už se sebou nechtějí nechat orat. Duši máme nemocnou, zbitou a bolavou. Ještě naše děti se budou muset o slušný život rvát. Bude to těžké, ale půjde to. Moc tomu chci věřit!

Překlad Karolína Ryvolová

Věra Horváthová Sametovou nadějí vystřídal strach o život

K nám domů vždycky chodilo hodně návštěv. Teta tety, babiččin bratranec z druhého kolene, anebo rodina z toho či jiného města to při cestě kdovíkam vzala nejdřív přes nás. Bylo to moc fajn – tak moc, že se táta jednou rozhodl připevnit na vchodové dveře ceduli, kterou si přinesl ze stavebních prací, že „z důvodu nakažlivé nemoci je zde až do odvolání nařízena karanténa“.

A takhle jednou vidím stát před naším domem strýce Bandyho, jak ji čte a už už otáčí nožku k odchodu. Rychle jsem mu běžela otevřít a vysvětlila mu, že je to tátův fór a všichni jsme zdraví. Měl radost, ale přesto si nás s mámou nenápadně prohlížel.

Ježíš, jak on byl nadšený! Mohlo se zdát, že z našeho zdraví, ale přinesl mámě velkou novinu: „Věruško, tak konečně můžeme!“ vykřiknul radostí. „Konečně můžeme my Romové zase něco dokázat!“ dodal, sotva se nadechl.

Vypadalo to, jako by nám přišel říct, že našel zlato.

Byla jsem v té době dítě. Sametová revoluce přišla, když jsem byla v první třídě. Jak dlouho po listopadové revoluci k nám tenkrát Bandy přišel, už nevím, ale byla už svoboda.

„Zakládá se romská občanská iniciativa a my tady v Lenešicích můžeme taky!“ dodal Bandy. Ti dva na mě v tu chvíli působili jak vycházející slunce – tak krásní, živoucí, vstupující do nového dne a nového života. Máminy ruce upatlané od těsta na nudle objímaly strýcovy mohutné paže a stihly mu i setřít slzu radosti.

A začalo to.

Máma zasedla za psací stroj a cvakala a cvakala. Zanedlouho byla schůze, kde se sešli snad všichni Romové z celého okresu. Jak to můžu vědět, i když jsem tam nebyla? No přeci jsme měli doma přihlašovací lístky a legitimace s fotkami. Všichni byli nadšení, šťastní a všichni prostě chtěli. Strejda Pepa byl zvolen za předsedu, máma místopředsedkyni a táta měl na starosti finance organizace. Někdo si může říct, že to byl šikovný rodinný podnik, ale byli řádně zvoleni.

Dodnes vzpomínám na jejich cesty na schůze do Prahy, jak mi máma vyprávěla o Emilovi Ščukovi, že je to inteligentní pán, myslí to dobře a snad mu to vydrží. O panu Holomkovi a panu Giňovi a dalších. Taky jak jsme měli doma pořád zahuleno, protože ROI Lenešice prostě sídlila u nás v kuchyni.

Škoda, že jsem si neschovala alespoň jeden z plakátů, které jsme doma psali ručně. Dostala jsem prostor se výtvarně realizovat a dnes se divím, že mé kreativní nápady bez problémů procházely výstupní kontrolou. Představte si děcko, které píše a malůvkami zkrášluje oznámení:

*MO ROI Lenešice pořádá
ROMSKOU ZÁBAVU
K tanci a poslechu hraje RYTMUS 84.*

V té době byla tahle kapela neuvěřitelná pecka a vlastně je dodnes. A taky jsem musela čokolády ZORA ovazovat mašlí, protože si máma se strejdou Pepou usmysleli, že až se na zábavě vyhlásí dámská volenka, tak si pánové zakoupí tu nazdobenou čokoládu a zamíří s ní k ženě, kterou tak vyzvou k tanci. Dnes bych řekla, že to byl skvělý nápad.

Další peckou bylo, když ROI Lenešice přijela ze schůze v Praze s romskou gramofonovou deskou. Její písně se každému dostaly pod kůži. Dodnes, když zaslechnu některou z těch známých melodií, jako bych se ocitla doma. Nikdo neumřel, nikdo není nemocný. Starosti sice byly, protože se zdražilo všechno, co mohlo, a dospělí přicházeli o práci. A pociťovaly jsme to i my, děti. I přesto byli všichni Romové hrdí. „Ano, tu krásnou hudbu děláme my a teď si ji můžete poslechnout.“

Za čas se prostřednictvím místního rozhlasu nesl k lidem ve vesnici mámin hlas. Měla projev po zabítí jednadvacetiletého Roma Emila Bendíka, kterého v únoru 1991 ubili k smrti v Lipkově u Klatov. V srpnu téhož roku do klubu královéhradecké ROIky vhodila skupina „mladíků“ cihlu a smrtelně zranila Josefa Sztojku.

Skinheads.

To byla další daň za svobodu, kterou platil každý z nás.

Moji spolužáci se stali skinheady. Škola, do které jsme chodili, byla jednou pomalovaná svastikami a nápisy, že máme jít my, Romové, do plynu. Na školních lavicích se objevovala vyrytá jména jako Dan Landa a Orlík. V té době bylo normální, že skinheadi útočili na obydlí Romů. Skupina Orlík měla hrát i v našem kulturním domě. Všichni jsme se báli. Zaslechla jsem tenkrát i slovo domobrana. Tenkrát poprvé. ROI Lenešice v čele s mámou se vypravila na městský výbor a na policii a požadovala policejní ochranu před každý romský dům.

Koncert se nekonal.

Se svobodou přišel strach. Jsem ze severních Čech a tam bylo opravdu mnoho příznivců holých lebek. Praha byla taky krutá. Můj bratranec Marek dostával natlučeno o sto šest. Stačilo, že šel po ulici, a bylo. Někdo může namítnout, že to nebyli skinheadi. Sami si tak v té době říkali, protože nevěděli nic o původním antirasistickém významu tohoto hnutí a jeho znacích – proč si holí hlavu a obouvají těžké boty. Takže ano, v devadesátkách to byli skinheads. Dnes to jsou neonacisté – už se prostě dočetli co a jak. Tehdy ještě měli zkreslené informace, internet začínal.

Ale já jsem to měla ve škole z první ruky, a dokonce jsem měla na toto téma referát. „Jakmile má bílý tkačičky v gládách, tak běžte daleko od něj,“ poučovala jsem. V televizi ukazovali demonstraci a kdosi šel proti bílým tkačičkám. „To jsou anarchisté, oni jsou s námi!“ upřesnila jsem svůj výklad.

Na druhou stranu, člověk dříve alespoň jasně věděl, kdo ho nenávidí. To, že nás mohou zabíjet, a prezident udělá jen to, že přinese věnec na pohřeb, jsem tenkrát nedokázala pochopit, jakkoli mám Václava Havla ráda a vážím si ho.

Když mě v dospělosti osud zavedl na filmovou školu do Písku, stála jsem u Otavy a myslela na utonulého osmnáctiletého Tibora Danihela, kterého přívrženci skinheads zahnali do řeky a bránili mu z ní vylézt. A na mladou mámu čtyř dětí, Helenu Biháriovou, kterou parta vrchlabských skinů zahнала do ledového rozvodněného Labe a nechala ji v něm utopit.

Ze schůzí z Prahy už máma se strejdou Pepou nejezdili nadšení. Celá tahle věc s neonacisty a zabitím vícera Romů jako by všem vzala dech. Snažíte se, chcete žít v souladu s ostatními, a ono to zkrátka nejde. Jste automaticky vinni.

Ale čím jsme se provinili?

„Ona nemůže za to, že se narodila jako cikánka!“

Takhle mě bránila kamarádka, když mě spolužák častoval nadávkami. Jako dítě jsem se bránit neuměla. V pubertě to byl osobní boj, protože jsem šla na internátní školu a partička „příznivců“ bydlela o patro níž. Takže jsem si to vynahradila po svém tím, že jsem přestoupila na školu v Mostě, kde jich bylo ještě mnohem víc. Ale školu navštěvovalo i hodně Romů a síly byly vyrovnané. V dospělosti jsem začala chodit na demonstrace a aktivně pomáhat pravdě. A to dělám dodnes, protože je to pořád potřeba.

Byla to doba velkých extrémů. Mé vzpomínky jsou poznamenány smrtí nevinných. Přesto dodnes pociťuji vděčnost, že jsem mohla být u zrodu zrovna téhle kapitoly dějin.

Vyšlo 16. 11. 2019 na serveru Romea, otiskujeme autorkou mírně přepracované.

Věra Horváthová Angel

Můj dlouholetý kamarád Angel je zajímavý člověk. Chcete vědět proč?

Nejen že je inteligentní, ale umí se i zasmát sám sobě – přitom je mucholapkou na komické historky. Tohle je pro mě měřítko fajn lidí, kterými se ráda obklopuju. Jednu z těch historek si dovolím vám vyprávět.

V devadesátých letech, když byl pubescent, se zdálo, že z Angela bude švihák a svou ladnou postavou bude zkrášlovat náš svět. Dnes však jeho tělo připomíná tak trochu sulc. Pracuje pro Evropskou komisi a jeho mohutná persona se pohybuje po ulicích Bruselu, ale vrací se i zpět za svou rodinou do Brna. Jak určitě všichni víte, v úřadech Evropské unie a dalších jejích orgánů se denně zasedá, pořádají se konference a volí se pro i proti.

A takhle Angel jednou ráno vstal s příjemnou náladou, oblékl si svůj nově zakoupený oblek v odstínu „Chtěl bych vypadat sexy a šik,“ tedy námořnické modři, nazul světle hnědé polobotky a u zrcadla si promnul mírně řidnoucí vlasové

soustředění na hlavě. Víc neuvádím, přijde mi to samozřejmé. O krémové košili a zlatých hodinkách ani není potřeba hovořit. V dnešní době je toto spojení časté.

No, a jak tak došel do úřadu, a po cestě si nemohl koupit kávu, protože si doma zapomněl peněženku, byl trochu nespůj. Což neměl rád. Často nám říká, že v úřadě nikdy nevíte, koho potkáte, a první dojem přeci jen člověk udělá jenom jednou.

V budově si našel místnost, kde se dnes mělo projednávat „České školství a zapojování rodin do vzdělávání“. Novátorské téma roku to nevyhraje, ale výsledek je důležitější.

V místnosti si pohledem okamžitě vyhledal pult s občerstvením a rychlým krokem k němu zamířil. Přitom potkával nové tváře, které s grácií zdravil.

Jak je všem jasné, dal si kávu.

Předseda diskuze vyzval všechny, ať se posadí k velkému kulatému stolu. Angel tedy dopil, a předsedající jako král Artuš počkal, až se všichni usadí, a začal: „Vážení kolegové, dámy a pánové, jsem velice rád, že vás mohu přivítat u dnešní debaty s názvem Inovace jaderné energetiky.“

Angelovi se zastavilo srdce.

Rytíři kulatého stolu byli všichni europoslanci zapálení do jaderné problematiky a postupně si brali slovo.

Angel seděl na opačném konci stolu než první řečník, a než si všichni europoslanci předali mikrofon a slovo, vypotil litry. Jeho nový oblek procházel zátěžovou zkouškou.

Angel vyprávěl: „Naproti mně seděl chlap, kterej to téma úplně žral, a když mluvil, tak živě gestikuloval a obracel se přímo na mě s tím, jak je ta nukleární politika špatná, a já prostě kýval a dělal, že mě to taky mrzí.“

A zase přišel konec a zase přišlo předání a před Angelem byl už jen jeden europoslanec.

Jeho oblek to už nezvládal, nohy se mu třásly, v duchu se zmítal mezi představami trapasu a možnostmi úniku. Taký přemýšlel, jestli by přece jen k tématu nemohl něco říct.

Ne, nemohl.

Zase konec, zase předání.

Pomóóó!

Vtom vešel do místnosti číšník. Konečně někdo další, kdo o Inovaci jaderné energetiky neměl ani tušení. Číšník přišel doplnit koutek s občerstvením.

Angel vycítil narušení atmosféry, což potřeboval. Chytil se toho a opět se nonšalantně zvedl a omluvil se s tím, že si musí odskočit.

Jak jednoduché.

Ale to se nestalo. Angelovi vypadla i anglická slova. Nic se nekonalo, vše zůstalo při starém.

Číšník odešel.

Místností prolétla věta „Děkuji za pozornost a velice rád předávám slovo svému kolegovi.“ Angelovi.

Naučený úsměv, ruka sama převzala mikrofon.

Najednou si Angel vzpomněl, že při příchodu sem si všiml, že v druhé místnosti je konference postižených.

Angel spustil. Začal něco koktat, k tomu přidal neovladatelnou gestikulaci a trochu slin v koutku.

Všichni se na sebe zděšeně podívali. Artuš vstal a s úctou se sklonil až k zemi. Omlouval se, jak jen mohl. Vstal, pomohl Angelovi ze židle a vyprovodil ho až před dveře do druhé místnosti.

Angel snad tenkrát usiloval o Oskara v kategorii Postižený roku.

Dveře se zavřely a Angel utíkal, jak jen mohl.

Podobných historek má Angel víc. Příště vám budu vyprávět, jak je možné, že umí perfektně hrát postiženého, a jak přišel ke svému jménu.

Akana irinav savoro romanes, bo pes mange lačhes irinel / Ted' už píšu všechno romsky, protože tak se mi píše dobře. Rozhovor s K. Podhradskou¹

Rozhovor s paní Květoslavou Podhradskou byl veden na dálku přes aplikaci Messenger v roce 2018, kdy ještě pobývala v Anglii. Paní Podhradská na sebe upozornila svými texty, které ještě jako studentka SŠ prof. Zdeňka Matějčka posílala do soutěže Romano suno. Vysly jí i ve výběrovém sborníku O bare vakeren. Její text publikovaný v Romano suno 2019 se zabýval migrací do Anglie (oba sborníky viz <http://www.novaskolaops.cz/>). Povídka „Miri britsko odiseja“, kterou paní Podhradská napsala přímo pro Romano džaniben a která následuje po tomto rozhovoru, hodnotí britskou zkušenost již s odstupem poté, co se autorka po několika letech v zahraničí vrátila s rodinou zpět. Text konzultovala a dopracovávala ve spolupráci s hostující editorkou tohoto čísla Karolínou Ryvolovou.

Paní Podhradská žila do svých šesti let s rodiči a deseti sourozenci v osadě v Ostrovanech, poté se přestěhovali za prarodiči z matčiny strany do Ostravy–Poruby. V životě vystřídala celou řadu zaměstnání a při jednom z nich si již jako dospělá dodělala středoškolské vzdělání. Právě tehdy začala psát romsky. Má dvě děti a čtyři vnoučata. Po návratu z Anglie žije ve Svitávce nedaleko Boskovic a dále se věnuje své literární tvorbě. Rozhovor s Květoslavou Podhradskou pro Romano džaniben vedla a zpracovala Barbora Šebová.

Květoslava Podhradská (uprostřed), Eva Kropiwnická (nalevo) a Karolína Ryvolová (napravo) při veřejném čtení v ostravské knihovně, Ostrava 2019 | Foto: Zuzana Šrámková

¹ Jak citovat: Podhradská, K., Šebová, B. 2019. Akana irinav savoro romanes, bo pes mange lačhes irinel / Ted' už píšu všechno romsky, protože tak se mi píše dobře. Rozhovor s K. Podhradskou. *Romano džaniben* 26 (1): 133–151.

Ta aven ajsi lači, phenen mange, kana chudľan te irinel romanes u soske?

Sar chudľom te phirel andre stredno škola, varekaj man dogendom, duminav, kaj oda has andro novinki *Romano hangos*, ko kamel te irinel romanes. Ta me mange dumindom u chudľom te irinel pal peste, sar po perše gejľom andre peršo trjeda. Pačinelas pes mange, kaj oda šaj irinav romanes, bo pes andre škola sikhľuvavas te irinel the te genel romanes. Irindom „E cikni čhajori pal e Slovensko“.

Ale tumen romanes imar džanenas, na? Šaj mange phenen čepo pal tumari famelija? Khatar san? So kerenas tumari daj the dad? Sar vakerenas khere?

Ta sar, romanes džanav ciknevarbatar. Khere vakerahas ča romanes, me aver duma aňi na džanavas. Me man uliľom Perještiste, aľe bešahas andre osada Ostrovjaňate nadur Sibiňistar. Miri daj, e Margita Duždovo, the o dad, o Gabriel Dužda, has mire sovnakune manuša. E daj has khere, bo samas but čhave, dešujekh čhave samas. Aľe andro gav pomožinelas le učiteliske le čhaven te sikhavel, ta varekana avenas ke amende andro kher pes te sikhľol, bo perelas ajso baro jiv, ta o čhave našti džanas odoj. O dad has baro muraris, phirelas pal o stavbi, u leperav mange, kaj džanelas te kerel o koški igen šukar. Kerelas bare, cikne, pro gruli, pro phaba...Miri daj phirelas andre škola, vigejľas štarto trjeda. O dad na džanelas te irinel te genel, aľe džanelas savoro aver te kerel. Les has sovnakune vasta.

U soske avilán te bešel pro Čechi?

Ta la dakeri famelija, e daj o dad, o phrala o pheňa, bešenas Ostravate-Porubate. Hjaba kaj miro dad thođa amaro kher, vičinenas amen, kaj te avas te bešel kodoj, ta jekhvar doaviľam savore ke baba ko papus te bešel. Cindam cikno kheroro vaš o 25 000 koruni. Palis, sar phenav, o dad mire phraleha, le nebožko Feriha, thode kher baro, pandž khera. Ile požička 60 000 koruni, aľe samas jekhetane, u kavka šaj prindžardom la baba le papus pal o Čechi. Oda has andro berš 1968, sar avile o Rusi andre Čechiko. Mange has eľta berš. Te vakerel na džanavas u kampla te džal andre škola...

Ta tumen avilán pro Čechi u mindar chudľan adaj te phirel andre škola. Has oda pharo perdal tumende? Save has tumen znamki? Sar pes šundán andre škola?

Ojoj, oda has trestos predal mande. Nič na achaľuvavas. E daj man sikhadä te phenel slovenski „Možem isť na záchod?“. Peršo trjeda phiravas duj berš, dujto trjeda mek na džanavas savoro, ta pale prepejľom. Až palis pes docirdľom u imar pes sikhľuvavas lačhes. Ta jisto, kaj he rusiko čhib sikhľuvavas. Me man šunavas palis mištes, bo jekh giľadi mange pomožinelas... Kerde mandar le predsedas trjedi andre pandžto šovto trjeda. Znamki man has lačhe, varekana trin, varekana duj. Savore phrala pheňa odoj phirahas – andre škola Matrosovova Ostravate pro Hulvaki. Rado phiravas andre škola. Calo miro dživipen pes bondaľol

Budte tak moc hodná a řekněte mi, jak se stalo, že jste začala psát romsky?

Když jsem začala chodit na střední školu, dočetla jsem se někde, myslím, že to bylo v novinách *Romano hangos*, že se vyhlašuje literární soutěž v romštině. Přemýšlela jsem nad tím a napsala jsem o sobě, jak jsem šla poprvé do školy. Líbilo se mi, že to mohu napsat romsky, protože na té střední škole jsme se učili romsky psát i číst. Tak jsem napsala svou první povídku „E cikni čhajori pal e Slovensko“.

Ale Vy už jste romsky uměla, že ano? Můžete mi říct něco o své rodině? Odkud jste? Co dělali rodiče? Jak jste mluvili doma?

No jak by ne, romsky umím odmalička. Doma jsme mluvili jenom romsky, jiný jazyk jsem ani neznala. Já jsem se narodila v Prešově, ale bydleli jsme v osadě v Ostrovanech nedaleko Sabinova. Moje maminka, Margita Duždová, a můj tatínek, Gabriel Dužda, byli moje poklady. Maminka byla doma, protože nás bylo 11 dětí. Ale ve vesnici pomáhala učitelce s výukou romských dětí. Někdy se učilo i u nás doma, a sice když napadlo tolik sněhu, že děti nemohly jít do školy. Tatínek byl výborný zedník, jezdil po stavbách a pamatuji si, že uměl dělat moc krásné košíky – velké i malé, na jablka, na brambory... Moje maminka vychodila čtyři třídy základní školy, tatínek neuměl číst ani psát, ale uměl všechno ostatní. On měl zlaté ruce.

A proč jste se přestěhovali do Čech?

Maminčina rodina – rodiče a sourozenci – bydleli v Ostravě-Porubě. A i když tatínek u nás v osadě postavil dům, přestěhovali jsme se za babičkou a dědou do Čech. Nejdřív jsme koupili malý domek za 25 tisíc korun a pak se můj táta s bratrem Ferim, dnes už bohužel nebožtíkem, pustili do stavby velkého rodinného domu, pětipokojového. Vzali si na to půjčku 60 000, no ale byli jsme všichni pohromadě a mohla jsem poznat babičku s dědou z Čech. Bylo to v roce 1968, kdy přijeli do Čech Rusové. Mně bylo sedm let. Česky jsem neuměla a bylo potřeba jít do školy...

Takže Vy jste přijela do Čech a hned jste tady začala chodit do školy. Bylo to pro Vás těžké? Jaké jste měla známky? Jak jste se ve škole cítila?

Ojoj, to bylo pro mě za trest. Nerozuměla jsem ničemu. Maminka mě naučila říct slovensky „Môžem ísť na záchod?“ Do první třídy jsem chodila dva roky. Ani ve druhé třídě jsem ještě všechno neuměla, a tak jsem znovu propadla a až potom jsem to dotáhla a už jsem se učila dobře. Musela jsem se kromě češtiny učit ještě rusky. Pak už jsem se ale cítila dobře, pomohla mi jedna učitelka... V páté a šesté třídě jsem byla předsedou třídy. Známkami jsem měla dobré – někdy trojky, někdy dvojky. Chodili jsme tam všichni sourozenci. Byla to škola Matrosova v Ostravě-Hulvákách. Do školy jsem chodila ráda. Celý můj život se točí okolo školy. Teď učím svou vnučku, protože ona

paš e škola. Akana sikhavav mira nekphuredera cikña čha, kaj la te avel čechiko škola. Nigda mek na phirelas andre čechiko škola. So te jekhvar phirela?

Aha, bo tumen akana dživen andre Anglija, na? Sostar laha sikhaven? Hin tumen varesave učebnici, abo peske vimišlinen?

He, akana bešas kadaj andro Middlesbrough. Sar somas ņila khere, ta lake cindom čechiko slabikaris. Imar džanel te genel, irinel o diktati, sig džaha pre gramatika. Som igen rado, hoj lake džal mištes sa andro šero.

U phenen mange, so kerenas pal e zakladno škola, bo pre sredno gejl'an, až kana has tumen o čhave bare, na? U sar pes oda ačhiľa, hoj gejl'an pre sredno škola? S'oda has za škola, hoj pes odoj sikhavelas romaňi čhib? U sar pes tumaro tekstos, „E cikňi čhajori pal e Slovensko“ dochudľa andre suťaža *Romano suno*? Oda has tumaro peršo romano tekstos? Sar pes tumenge irinelas romanes?

Sar vigejľom e zakladno škola, gejľom te sikhľol pro duj berš pre varesavi rođino škola. Ale phirahas pre praxe andre mlékárna Martinov. Has buteder love odoj. Kavka man has 80 koruni, ta ačhiľom te kerel odoj u has man 1200. Kavka šaj pomožindom khere le lovenca. Palis peske kerđom o vodičakos, oda me igen kamavas... Mire čhave barile avri. Jekhvar somas Ostravate u odoj pes zgejľom la Ladaha Červeňakovo, so sikhavel pre sredno škola Porubate. Oda joj man prevakerďa, kaj te džav dureder, kaj peske te kerav sredno škola. Bešavas 40 km Brnostar u pandž berš phiravas andre škola Ostravate pro Dálkové studium sociální péče sociální činnost pro menšiny. Kadaj pes sikhadám te irinel romaňi gramatika u savoro. Mange kajci berš has andro šero, khatar sam, sar oda, kaj pal calo svetos džanas te vakerel romanes, u soske amen nane amaro than. Jekhvar genavas o novinki, so mange pro emajlos bičhaďa e Lada Červeňakovo, e giľadĩ miri, *Romano hangos*. Odoj has suťaž, ko kamel te irinel. Ta me irindom andro *Romano suno* „E cikňi čhajori pal e Slovensko“. Hat, oda has miro peršo textos, so andre miro dživipen irindom. Akana irinav savoro romanes, bo pes mange lačhes irinel. Kadaj šaj dav o pociti – sar pes šunav, sa irinav romanes. Pal savoro irinav – pal e famelija, pal mire čhave, pal miri cikňi čhaj, pal o dživipen.

Palikerav tumenge, u te hin tumen mek čepo zor, šaj man mek irinen, keci hin tumen čhave u save buťa kerenas andre tumaro džživipen?

Hin man duj čhave. E čhajori e Zuzka pes visikhaďa sar e zdravotno sestrička u o Toník pes visikhaďa sar o kuchař-číšník, barman. Našti phenav pre lende, kaj has bengale čhave, šunenas man u sikhavavas pes lenca. La Zuzkatar me čoravas o kňižki u genavas e psychologija, e filozofija, oda man interesinelas. Varekana na ačaluľavavas, ale genavas. U has len počitačis, ta furt vareso irinavas pre klavesňica. Kavka pes sikhadom pro PC. Palikerav, čhavale... Has man čir, bo phiravas andre buťi andro zahradňicko firma, odoj pes visikhadom, miro

do české školy nikdy nechodila, tak aby uměla česky číst a psát. Co když se jednou vrátí do Čech?

Aha, protože Vy teď žijete v Anglii, ne? Z čeho se s ní učíte? Máte nějaké „učebnice“? Nebo si to vymýšlíte?

Ano, teď bydlíme v Middlesbrough. Když jsem byla v létě doma na Moravě, koupila jsem jí český slabikář. Už umí číst, píše diktáty a chystáme se na gramatiku. Jsem moc ráda, že jí to leze dobře do hlavy.

Řekněte mi, co jste dělala po základní škole, protože na střední jste šla, až když jste měla velké děti. Jak se to stalo, že jste šla na střední školu? Co to bylo za školu, že se tam vyučovala romština? A jak se Váš text „E cikni čhajori pal e Slovensko“ dostal do soutěže *Romano suno*? To byl Váš první romsky psaný text? Jak se Vám romsky psalo?

Když jsem dokončila základní školu, šla jsem na dvouletou rodinnou školu, ale chodili jsme na praxe do mlékáren Martinov, kde se daly vydělat lepší peníze, když jste tam šli pracovat. A tak jsem ze školy odešla a dostávala 1200 korun za měsíc, zatímco za praxe jsme dostávali jen 80 korun měsíčně. Takhle jsem mohla pomáhat doma s penězi. Potom jsem si udělala řidičák, to byl můj velký sen. A když děti vyrostly, potkala jsem se jednou v Ostravě s Ladou Červenákovou, která učí na střední škole v Ostravě-Porubě. Ona mě přemluvila, ať jdu ještě studovat, ať si dodělám střední školu. Bydlieli jsme 40 km od Brna (u Boskovic, pozn. BŠ) a já jezdila pět let v rámci dálkového studia „Sociální činnost pro národnostní menšiny“ do Ostravy. Tam jsme se naučili i to, jak romsky psát a všechno, co mi tolik let vrtalo hlavou: odkud jsme, jak to, že Romové na celém světě mluví romsky, a proč nemáme vlastní zemi. Jednou jsem četla noviny *Romano hangos*, co mi mailem poslala moje učitelka Lada Červenáková, a tam byla vyhlášená soutěž pro zájemce o romský jazyk. Tak jsem do *Romano suno* zaslala „E cikni čhajori pal e Slovensko“. Ano, to byl můj první romsky psaný text. Teď píšu romsky všechno, protože se mi tak píše dobře. Mohu tam dát své pocity, jak se cítím. Píšu o všem. O rodině, o svých dětech, o vnučce, o životě.

Děkuji Vám. Jestli máte ještě trochu sil, můžete mi napsat, kolik máte dětí a jaké jste dělala v životě práce?

Já mám dvě děti. Dcera Zuzka se vyučila zdravotní sestřičkou a syn Toník je kuchař-číšník. Byly to hodné děti. Poslouchaly mě a já se s nimi učila. Zuzce jsem kradla knížky a četla psychologii a filozofii. To mě zajímalo, někdy jsem tomu nerozuměla, ale četla jsem to. A měli počítač, tak jsem na něm furt něco psala a takhle jsem se na něm naučila. Díky dětem... Měla jsem čas, protože jsem dělala v zahradnické firmě. Tam jsem se naučila i této profesi a udělala si vazačský kurz v Brně, kam mě poslal šéf, takže umím vázat

S vnučaty pečeme vánoční cukroví, Anglie 2018 | Foto: z rodinného archivu Květoslavy Podhradské

šefos man bičhađa ko Brnos andro vazačsko kurzos. Ta džanav te kerel o venci the te phandel o kvitki sar pro bijav. Kadaj keravas andre sklepa Boskovicende, somas vedoucí vazárny, deš berš kadaj keravas. Paľis odgejľom te kerel andro domov pro seniory. Chudľom kadaj te pratinel, paľis tiš kadaj keravas andre pradelna u chudľom te phirel pre stredno škola. Mištes mange has andre buťi. Paľis kampolas, ta phiravas le phure manušenje te bašavel pre gitara, te giľavel romane giľa, somas e aktivizačno. Paľis mandar kerde vedoucí úklidu. Kadaj keravas 15 berš, niž odgejľom andre Anglija pal mire čhave. Kadaj kerav tiš andre factory. Varekana man vičinen „vedoucí“.

U tumare čhave odoj dživen so duj džene? Kamen odoj te ačhel, abo kamen te visarel pale pro Čechi?

Sar aviľom kadaj te bešel andre kada foros Middlesbrough, pro severovýchod, šov ori le Londinostar, ta somas kadaj korkori ke pheň. Aver berš miri čhaj peskera famelijaha avile te bešel ke ma, bo iľom me korkori peske kher. Oda bešenias mandar jekh u jepaš ora. Len has sklepa čechiko tovariha. Avile kadaj te bešel he la sklepa. U akana me bešav ke lende, bo ile jon bareder kher. Aľe ačhile bare averipena. E sklepa len imar nane, bo avel o breksitos. Sa draho u o tovaris pes na oplacinel te tradel. Miro džamutro gejlja andre buťi, hino „team leader“ andre

S vnučkou Valentýnkou jdeme poprvé do školy, Anglie 2018 | Foto: z rodinného archivu Květoslavy Podhradské

S dcerou Zuzanou, synem Antonínem a vnučkou Valentýnkou | Foto: z rodinného archivu Květoslavy Podhradské

příležitostné i smuteční květiny a věnce a také vazby na svatby. Pracovala jsem v květinářství tady v Boskovicích, deset let, byla jsem vedoucí vazárny. Potom jsem odešla pracovat do Domova pro seniory, kde jsem uklízela, dělala v prádelně a začala jsem chodit na střední školu. Měla jsem to tam ráda. Pak ze mě udělali aktivizační pracovníci, chodila jsem seniorům hrát na kytaru a zpívat naše romské písně, a pak ze mě udělali vedoucí úklidu. Dělala jsem tam 15 let. Nakonec jsem odjela do Anglie za dětmi. Tady dělám v továrně, někdy mi říkají „vedoucí“.

A Vaše děti tam žijí obě dvě? Chtějí tam zůstat, nebo se plánují vrátit zpět do Čech?

Když jsem přijela bydlet sem do Middlesbrough, to je město 6 hodin cesty na severovýchod od Londýna, byla jsem tu sama u sestry. Další rok přijela dcera s rodinou bydlet za mnou, protože jsem si pronajala rodinný domek. Předtím bydleli hodinu a půl cesty ode mě v Bradfordu, kde provozovali český obchod. Přestěhovali se za mnou i s obchodem. No a teď bydlím já u nich, protože si pronajali větší dům. Ale nastaly velké změny. Po rozhodnutí o Brexitu museli obchod zavřít. Všechno podražilo a nevyplatí se dovážet zboží z ČR. Můj zeť

Fotomontáž z Anglie | Foto: z rodinného archivu
Květoslavy Podhradské

faktorka. Miri čhaj kerel manca. Miro čhavo peskera famelijaha avilas tiš te bešel kadaj pal amende. Tiš kerel andre faktorka „team leader“. Sig pes dochudla, bo les hin lacho „experience“. Ale o dživipen džal sar paňi kadaj. Duminas, duminas, bo amen hin mek o khera pro Čechi, kaj pes visaraha pale khere. Hat, lačhes pes kadaj

dživelas. O čhave andro školi, amen andro buťa, igen sig predžal savoro. Sako duma, so pes o čhave sikhade, pes lenge jekhtar pridela. Oda hin baro barvalipen, prindžarde o svetos. Ale sar pes phenel, všadzík mištes, ale khere nekfeder.

Palikerav tumenge igen šukares vaš tumaro čir.

Nane vaš soste, ačhen Devleha savore!

Miri britsko odysea

Květoslava Podhradská

Na užaravas kajso vakeriben pal o telefonos

„Kide pes u av kadaj, o kheroro tut imar hin richtimen,“ zachudla man jekheha dživeseha e pheň Maňa. „E letenka pes del akana te cinel tuñeder u pal e buči pes ma dara, kadaj takoj sig arakheha e buči. U aveha peske amenca, la famelijaha,“ vakerelas peskere lava ke mande. „Kampel tuke vareso imar aver! Has tut pharo dživipen, ta but ma dumin u ker vareso!“ kvičindža.

„Maňo...“ kamavas lake te chutel andre duma, „... ale oda nane ajso loko.“ Kamavas la polokes te del teleder, ale na diňa man te dovakerel mire lava. „Sar nane? Deha pes pro trin čhon andal e buči te vipisinel sar pro hjaba u kadaj amenca aveha. Varesave love zarodeha u cineha peske feder motoris. Na diľiňaluv, akana pal tiro rozvodos tuke ela savore love lače.“ Cirdlom pharo vodi the čino aňi našti vakeravas. „Šun, phenav tuke kavka – hin tut duj kurke, bo palis kadaj chuden te lel savoren andro faktorki u elas bi oda mištes, kaj pes te dochudes,“ phendža mek u aňi nič aver buter. Mukla man le telefonoha andro vast he le milionoha phučagenca te terdol maškar o kher.

Mište zabešli andro roplanos mange avelas andro šero o baro suno pal savoro. Korkori ke peste na pačavas, hoj kavka sig sa vibavindom, so kampelas, u džav le roplanoha andro foros Middlesbrough severovichodoste Anglijate.

Shora: Patricie, Valentýna, Robin, Natálie, poslední Vánoce v Anglii, prosinec 2018 | Foto: z rodinného archivu Květoslavy Podhradské

šel do práce, dělá team leadera v továrně, a dcera pracuje se mnou. I můj syn s rodinou za námi přijel. Dělá také v továrně team leadera. Chytil se dobře, protože má dobrou praxi. Život tady utíká jako voda. Přemýšlíme o tom, že se vrátíme do Čech, protože máme doma byty. Žije se tu dobře, děti chodí do školy, my do práce, utíká to strašně rychle. Každý jazyk navíc se bude dětem jednou hodit. To je velké bohatství, poznaly svět, ale jak se říká, všude dobře, doma nejlíp.

Děkuju Vám za Váš čas!

Není za co, ať vás Bůh všechny opatruje!

Přeložila Barbora Šebová

Moje britská odysea

Květoslava Podhradská

Nečekaný telefonát

„Sbal se a přijď, pokoj už máš nachystanej,“ zaskočila mě jednoho dne sestra Marie. „Letenka se teď dá koupit levnějc a o práci neměj strach, tady si místo najdeš hned. A hlavně budeš se svojí rodinou,“ pokračovala neúprosně ve svých argumentech. „Potřebuješ změnu! Máš za sebou těžký životní období, tak moc nepřemýšlej a dělej něco!“ přikázala mi.

„Máno...“, snažila jsem se jí skočit do řeči, „... to není vůbec jednoduchý.“ Chtěla jsem mírnit její nadšení, ale nenechala mě ani dokončit větu. „Jak není? Vezmeš si v práci tři měsíce neplacenýho volna a budeš tady s náma. Něco vyděláš a koupíš si lepší auto. Neblázni, teď po tom tvým rozvodu ti bude každá koruna dobrá.“ Povzddechla jsem si a na chvíli jsem se odmlčela. „Hele, řeknu ti to takhle – máš na to dva tejdny, protože tady zrovna začíná sezonní práce ve fabrikách a bylo by dobrý, kdybys to stihla,“ řekla ještě a ani se pořádně nerozloučila. Nechala mě s telefonem v ruce a s milionem otázek stát uprostřed místnosti.

Pohodlně usazená v letadle jsem začala snít. Sama jsem nemohla uvěřit, že se mi tak rychle podařilo vyřídit vše potřebné a odletět do města Middlesbrough na severovýchodě Anglie.

Le bare kufroha avlōm andal o taksikos takoj paš la pheñakro kher. Joj kadaj andro Middlesbrough bešelās imar duj berš. Takoj dikhavas, hoj kade bešen but manuša andal o aver thema u tiš o Roma pal o Čechiko the pal e Slovensko.

Anglune dīvesa prindžaravas sa pašal. O foros sas šukar, das dešuduj kilometri amendar pre tumende zacirdelas le moroskeri pacha u e poši, so pes upre pašlōl. Andre buči pes dochudlōm pal e agentura, so takoj hiñi andro Darlington. „Packing“ kadaj keren das savore Roma. U oda nane nič aver, niž e buči, so pes kerel ča rači. Sakoneske kavka hin mištes, bo keren predal e rat, tosara šaj lidžan le čhaven andre sikhłardī u palīs peske džan spokojno čino te sovel. Oda šaj avel čudno, akana kadaj prindžardōm čačikano romipen. O Rom le Romeske čačes podelas o vast.

Man has bacht, kaj prindžardōm la Lenka, terīa čha Prahatar, so tiš avilā kavka sar me andre Anglija pal e buči peskra famelijaha. U oda has e Lenka, so mange pomožindža te vibavinel o „working tax“ – oda hin čino buteder love, kana na keren calo kurko peskere ori, bo nane but buči. Andro Middlesbrough na prindžardōm ča la Lenka, aļe tiš la Emilka Mostistar, la Iveta andal o Neratovice u the lakera pheña la Martina. Joj pes starinelas pal oda te kerel varesavo bašavišagos andro foros u tiš kerdās e Miss Roma. Prindžardōm la Andrea Hradecistar, so hiñi bibi le Jankuskeri Bendigoskeri, so hino but džanlo lavutaris. Aļe tiš dikhavas varesaven manušen Ostravatar, ta he mira famelija. Pro manuša man has bacht, aļe na savoro has, sar bi mange duminavas.

Te dochudel pes andre buči has phareder. Mange, so džanav te šoferinel, ča kerelas pharipen, hoj bi džavas pal o anglicka droma le motorihā pre ľevo sera. Ta feder mange džavas le taksikoha. Lačo motoris bi šaj cinenas vaš o trin šel libri, aļe savoro pašal o motoris bi delas igen bare love. Ta feder imar o taksikos, bo ča mol duj libri the tranda penci, oda hin pro čechika love pal o ochtvardeš koruni. No u sar zaroden pašal o jekh ezeros the duj šel libri, šaj he buter, ta pes del mište lačhes te dživel u varekana te džal he le taksikoha.

U te dživel kamen savore, ta andre Anglija maj savore keren buči. O čhave phiren kadaj andro sikhłarde u savoro pes del sigeder niž andre Čechiko te stradel. O zamestnavatelīs the o socialno sistemos pes le neve manušenge līkeren te pomožinel andre nevi phuv te integrinel. Ņiko na phučel, khatar san u soske avilān. Na keren andre űisoste averipen, the andro sikhłarde o čhave peskero uraviben na hordinen, aļe len pre peste o uniformi la školakre naveha.

U kaj peske raťi džana te sovel, na mušinen pes te daral tiš. O khera kadaj niž Ostravate peske straden andre jekh ora, sar thoven tele o depozitos. Počinen sako kurko či sako čhon. Tuñeder khera hin le majitelīstar, kučeder hine pal e realitno agentura.

Aļe the vareso aver tumen kadaj užarel. Sar peske duminen, hoj avena raťi khere, labarena e elektrika u tavena peske akana kaveja, ta san andre bibacht. Kadaj andre Anglija oda nane kavka. Te peske šaj muken o vendłlakocis pro pañi, so džal andre elektrika, mušinen peske, niž aven te bešel andro kher, te počinel e elektrika. Sar nevo dženo peske vičinen e firma, khatar kamen e eletrika, u jon tumenge bičhavena e karta,

S velkým kufrem jsem vystoupila z taxíku přímo před domem sestry, která v Middlesbrough bydlela už dva roky. Už tehdy jsem si všimla, že ve městě žije dost cizinců a také Romové z Čech a Slovenska.

První dny jsem se sžívala s okolím. Město jako takové bylo celkem pěkné, asi dvanáct kilometrů od našeho domu na mě dýchl mořský vzduch a pláže. Do práce jsem se dostala přes agenturu, která sídlí přímo v Darlingtonu. *Packing* tady dělá snad každý Rom. A neznámá to nic jiného než práci na noční směny. Každému to vyhovuje, protože když směnu odpracují večer, ráno mohou pečovat o děti, odvézt je do školy a pak jít v klidu na pár hodin spát. A ať to zní sebevlastněji, teprve tady jsem poznala to opravdové *romipen*. Rom tu Romovi opravdu pomáhal.

Já měla štěstí, že jsem poznala Lenku, mladou holku z Prahy, která stejně jako já přijela se svou rodinou do Anglie za prací. A byla to právě Lenka, kdo mi pomohl vyřídit *working tax*, trochu víc peněz, když nemáte v týdnu plný počet hodin, protože není tolik práce. V Middlesbrough jsem nepoznala jen Lenku, ale i Emily z Mostu, Ivetu z Neratovic a její sestru Martinu. Ta se snažila organizovat ve městě různé akce, třeba uspořádala Miss Roma. Potkala jsem i Andreu z Hradce Králové, tetu zpěváka Jana Bendiga. Ale postupně jsem narazila i na nějaké lidi z Ostravy, a dokonce na některé své příbuzné. Na lidi jsem měla štěstí, ale ne všechno bylo podle mých představ.

Třeba dostat se do práce bylo složitější. Mně jako aktivnímu řidiči dělalo problém jen pomýšlení, že bych měla v anglických ulicích řídit vlevo. Raději jsem jezdila taxíkem. Slušné auto sice koupíte i za tři sta liber, ale celkové náklady na provoz jsou opravdu vysoké. Oproti tomu taxi stojí dvě libry a třicet penic, což je něco kolem osmdesáti korun. Když vyděláváte v průměru tisíc dvě stě a víc liber, dá se s platem v pohodě vyžít a občas i jet taxíkem.

A vyžít chce každý, takže v Anglii skoro každý pracuje. Děti chodí do místních škol a všechno jde oproti Česku snadněji vyřídit. Zaměstnavatel i sociální systém se snaží přistěhovalcům pomoci co nejrychleji se v nové zemi integrovat. Nikdo neřeší, odkud vlastně jste a proč jste přijeli. Rozdíly se snaží stírat i ve školách, kde děti místo vlastního oblečení nosí uniformy s logem své školy.

A kam večer složíte hlavu, se strachovat taky nemusíte. Bydlení si tady na rozdíl od Ostravy seženete do hodiny, pokud tedy složíte zálohu. Platíte buď týdně, nebo měsíčně nájem. Levnější byty jsou přímo od majitelů, dražší naopak přes realitní agentury.

Ale čeká vás i další překvapení. Pokud si myslíte, že večer přijdete domů, rozsvítíte si a uvaříte si zaslouženou kávu, tak jste na omylu. Tak to v Anglii zkrátka nefunguje. Abyste si mohli vůbec zapnout rychlovarnou konvici, musíte si nejdřív předplatit elektrinu. Jako nový nájemník zavoláte do společnosti, která ji poskytuje, a oni vám obratem pošlou kartu, kterou si nabijete a u sebe doma aktivujete v takové malé skřínce, co mají téměř všechny byty. Ne, to není vtip.

so peske cinena, u khere peske imar ča zmuken andre kajso cikno kredencocis, so hin andre savore khera. Na, oda nane pheras. Čačes cinen peske o kreditos sar andro telefonos. Čudno, aľe avena sig pre savoro.

O manuša pal o buteder kulturi pro jekh than

Akana imar buterval phirav andre fabrika, kaj pes kerel o šilale chabenora, sar avila predal mande vareso, so na džanavas, o ramadanos. O eñutno čhon andro islamsko lunarno kalendaris phenel, kaj oda o muslimska svjatki, u savore so pačan, mušinen te likerel, so hin irimen andro Koranos. O bare saste muslimi calo čhon, niž sar perel o kham tele, našti nič chan, pijen, pachinen pes či keren o kamiben. O muslimi sar len hin o ramadanos, dživen buteder rači. Oda hino lengero than, lengere dıvesa, modlinen pes, omoren savorestar – duminen andre peste, kaj jon korkore te aven pašeder paš o Devloro. Oda hino sar amari Karačoňa, aľe igen zorales sa likerem.

Mire kamaratostar le Lalestar pes dodžanlom, kaj sar hin o ramadanos, ta ke lende hin kajsi pačiv te del te chal aver manušen pašal peste, ta oda he amen sam, so keras leha. Čaľom lengero arabsko medovňikos, čisto medos the pendeča, ta furt amenge hordinelas. Jaj, oda leskero medovňikos!

Savore pes dovakeras la anglickona dumaha. Das len pačiv, kaj dživas andre aver phuv. O Angličana hine tolerantna u vaš savoro pes mangena the palikerena, aľe nisar niž anglicko duma pre tumende na prevakerena. Amare Roma peske pomožinen, sar džanen.

Aľe so hin pre godi, kaj o anglicka Roma amen le evropskone Romen narado dikhen. Jon niž amen buteder dživen čakikano kočovno dživipen, savo amen imar ča džanas pal o phurikane fotkici. Džan peske le modernenca maringotkenca u nadur pašal lende pes pašinen o graja. O kočovna Roma na mušinen te počinel o „council tax“, o daňe sar savore, bo furt phiren upre tele.

Mušinav tumenge te phenel, kaj le anglickone Romen le gadžendar na prindžarav. Hine parneder niž o Roma pal o Čechiko u buter hrzava, ale džanen savoreha, so pes del, te kšeftinel. O čhave andre lengeri komunita džanen, sar so te bikenel, ciknovarbastar. Varesaven romane muršen dikhlom te džal le taksikoha. Jekheha pes diňom andre duma, sar man ľidžalas andro foros, u phenda mange, kaj hine kadaj imar eřta šel berš. U kaj džanel, hoj leskere but phureder manuša vakerenas „Gypsy“, no jon imar na vakeren kavka. Lengeri specialita has u mek hin peko niglo, ježkos. Thodo andre čik andre bari choveľi pes pekel, niž na pukinel. Kavka pes thovel pro taňiris, kaj te chan. Aňi mange na džanav te duminel, kaj man hin pro taňiris o niglo. O šil man marel pre calo teřtos, aľe le taksikariske na phendom nič. Aňi pre kada te na duminel.

Jekhvar, sar amen has o dilos, mire kamaradostar le Pakistanostar, le Añeristar, phučeravas pal lengere Roma. Vakerelas, hoj ke lende andro Pakistanos o „Gypsies“ hine barvale u hin len vlastno komunita, šukar khera he kuč motora. Uraven

Opravdu si kupujete elektřinu jako třeba kredit do mobilu. Zvláštní, ale zvyknete si rychle.

Lidé všech kultur na jednom místě

Zrovna jsem se zapracovala ve fabrice vyrábějící mražené polotovary, když začínalo pro mě neznámé období ramadánu. Devátý měsíc islámského lunárního kalendáře ohlašuje, že nastal muslimský svátek, během kterého věřící dodržují pravidla vycházející přímo z Koránu. Dospělí zdraví muslimové po celý měsíc od východu slunce nesmí nic pozřít, vypít, použít parfém ani provozovat intimnosti. Muslimové v období ramadánu žijí převážně v noci. Je to čas očisty, modliteb a rozjímání, kdy se snaží být blíž k Bohu. Je to něco podobného jako naše Vánoce, ale o dost přísnější.

Od kolegy Lála jsem se dozvěděla, že během ramadánu je zvykem hostit své blízké, sousedy a kolegy z práce. Ochutnala jsem tradiční arabský dezert z medu a ořechů, který nám během ramadánu poctivě nosil. Ach, ten jeho medovník!

Všichni se domlouváme angličtinou. Respektujeme totiž, že žijeme v cizí zemi. Angličané jsou sice tolerantní a za všechno se omlouvají a děkují, ale jinak než anglicky na vás nepromluví. Naši Romové si vzájemně pomáhají, jak jen mohou.

Zvláštní je, že angličtí Romové nás evropské Romy nemají příliš v lásce. Na rozdíl od nás žije většina ten skutečný kočovný život, jaký my už známe leda z historických obrázků. Jezdí si moderními maringotkami a koně se jim pasou nedaleko tábořiště. Kočovní Romové nemusí platit *council tax*, tedy daně na veřejné služby, jak je zvykem u většinové populace, protože jsou neustále v pohybu.

Musím ale přiznat, že málokdy anglické Romy od běžných Angličanů rozpoznám. Na rozdíl od Romů z Česka jsou světlí, často zrzaví, a kšeftují, s čím se dá. Děti jsou v jejich komunitě vedeny k obchodování od útlého dětství. Některé romské muže jsem párkrát viděla řídit taxíky. S jedním takovým jsem se dala do řeči, když mě vezl do města, a prozradil mi, že angličtí Romové jsou ve Velké Británii více než 700 let. A že ví, že kdysi jeho předkové mluvili „Gypsy“, ale oni už tak většinou nemluví. Jejich specialitou je prý doposud pečený ježek. Zabalený v blátě se peče v žáru ohně, dokud se nenafoukne a nepraskne. Při představě pečeného ježka na talíři mi přeběhl mráz po těle, ale před taxikářem jsem na sobě nedala nic znát. Snad si radši ani nepředstavovat.

Jednou o polední pauze jsem se svého pákistánského kolegy Ancéra vyptávala na tamní Romy. Vyprávěl, že u nich v Pákistánu jsou prý „Gypsies“, jak jim říkal, bohatí, mají vlastní komunitu, domy, zlato a drahá auta. Oblíkají se na rozdíl od Pákistánců velmi barevně. Víc mi o nich neprozradil, ale ještě

pes jinakšeder niž o Pakistanca, kaj igen but farbi len hin andro uravišagos. Nič buter lestar pes na dodžanlōm, aļe so mek lestar vicirdlōm, has varesave lava andre leskeri čhib, so vakeras the amen tiš, sar: *čhuri, nakb* abo *dža*. Kale lava tiš arakhas paš o Indi. U tiš sar andre Anglija ta the andro Pakistanos o Roma „keren o kšefti“, aļe buteder niž le tovariha, ta le sovnakaha. Aļe so vakereļas o Anceris, ta kaj lengeri čhib hiņi igen phari, nič pes lenge na del te achalol.

Varekana pes amenge le manušenge andal e buči ačhol, kaj amen hin trapišagos pes te prindžarel. Mušinas pestar te phučel, sar vakeren u khatar san, či hine krestāni, muslimi či o pravoslavna. Miren kamaraten le Anuaris the le Abelis diņom aver nava, Džanuar the Kain, bo bi na džanavas, sar pes vičinen. Na rušenās, džanenas imar, kaj ņisar lenge na phenava ča kavka.

Andre faktorka dikhavas he buter dženen khatar e Afrika. Miro amalos, kamaratos o Billion hino andal e Eritrea, avilās pre biro sar o manuš, so denašel, bo na kamelas te avel deš berš paš o slugadža. Phenelas, kaj kadaj andre Anglija bešen o Eritrejci jekhetane andro jekh kher, bo o zarodle love bičhaven khere la famelijake. Jekh ezera libri pro jekh berš len mol e bučakeri povolenka, ta hin len so te kerel.

Paš o Pakistanci the paš o Afričani andre Anglija hine tiš but Polāka. Ta akana imar lačhes, bo pes mištes dovakerav. But Polāka keren amenca andre fabrika, so ņisar aver na phenahas ča Faktorka. O Polki hin lače džuvļija pre savoro, sikhavavas len čechika gila u jon man lengere polčika. E Lidka, Kaša, Aga, Alice, Ewelina the o Adrian... aver u aver kamarati. Te bi pes kavka sig sikhadžomas anglicko duma sar polčiko, ta bi avavas frajerka, aļe has mange e polčiko čhib pašeder.

Varesave Polki peske stradle o „mortgage“, požički pro khera, aņi na džanavas, hoj pes del te kerel. Polāka andre emigracija has u ena le pindreha durededer niž amen o Roma. Me perše chudlōm te kerel buči paš e agentura, dochudlōm paļis te kerel „full-time“ u ačhilom akana zamenstancos. Akana imar me peske šaj ilom peskero kher u na mušindom imar pre ņikaste the pre ņisoste te užarel. Mire čhoneskere love andre faktorka has pašal jekh ezeros the trin šel libri. Miri čhaj the o čhavo, so imar andre Anglija bešenās vajkeci berš, bešenās jekh the jepaš ora durededer andro Bradfordos. Akana pal mande peske šaj avena, sar pes lenge pačinela.

Pal jekh berš

Dživas kadaj u akana. Savore pes imar džanas. Šundol sar narokom, aļe sam kadaj sar jekh bari famelija.

Sa pašes kadaj savoreha, ča so amenge kadaj igen kampil, e jatka le maseha. Hat, običajno jatka, kaj bi peske cinahas švižo mas the pachimen salami the klobasi. Diņam o šere jekhetane u dovakerdām pes, hoj miri čhaj e Zuzana u miro džamutro o Robin avena te bešel ke mande u phuterena kadaj e sklēpa le maseha. Pašal e sklēpa imar džanen te phirel sodujdžene, bo len hin jekh Bradfordoste, ta kadaj predal

se mi z něj podařilo vytáhnout některá slova v jeho jazyce, o kterých jsem záhy zjistila, že máme stejná, například: *čhuri* [nůž], *nakb* [nos] nebo *dža* [jdi]. Tato slova můžeme najít i u Indů. A stejně jako v Anglii, i v Pákistánu Romové převážně „kšeftují“, ale spíš se zlatem než s běžným zbožím. Podle slov Ancéra je jejich jazyk těžký a nedá se z něj nic pochopit.

Někdy se nám s kolegy z práce stane, že nepoznáme, odkud kdo je. Musíme se zeptat, jak kdo mluví a odkud jsou, nebo zda jsou křesťané, muslimové či pravoslavní. Své kolegy Anuara a Abela jsem byla nucena přejmenovat na Januara a Kaina, jinak bych si je nezapamatovala. Neprotestovali, věděli, že už jim jinak ani neřeknu.

Ve fabrice jsem potkávala i hodně lidí z Afriky. Kolega Billion je z Eritrey, připlul na lodi jako utečenec, protože nechtěl být 10 let na vojně. Vyprávěl, že v Anglii bydlí Eritrejci společně v jednom bytě, aby pak vydělané peníze mohli posílat domů své rodině. Tisíc liber ročně je prý stojí jen pracovní povolení, a tak se musí ohánět.

Vedle Pákistánců a Afričanů je v Anglii taky hodně Poláků. Konečně jazyk, kterému rozumím a můžu se jím bez problémů domluvit. Hodně Poláků pracuje v továrně, které jsme neřekli jinak než faktorka. Polky se ukázaly jako skvělé ženské do nepohody, učila jsem je české písničky a ony mě zas polské. Lidka, Kaša, Aga, Alice, Ewelina, Adrian... další a další přátelé. Kdybych se anglicky naučila tak rychle jako tehdy polsky, to bych byla frajerka, ale přeci jenom mi ta polština byla bližší.

Některé Polky si vyřídily *mortgage*, tedy hypotéku, o které jsem neměla ani ponětí. Poláci v emigraci vždycky byli o krok dál než my Romové. A přestože jsem začínala pracovat pod agenturou, časem jsem se dostala na *full-time*, a stala jsem se dokonce zaměstnancem. Konečně jsem si mohla i já vzít svůj vlastní byt, a nebýt na nikom a ničem závislá. Můj měsíční plat ve faktorce byl kolem třinácti set liber. Moje dcera a syn, kteří v Anglii žili už několik let, bydleli v asi hodinu a půl vzdáleném Bradfordu. Teď už za mnou konečně mohli jezdit podle libosti.

O rok později

Žijeme tady a teď. Všichni se už známe. Zní to jako klišé, ale jsme tady opravdu jako jedna velká rodina.

Všechno máme blízko a dostupné, jen nám tu všem chybí dobré řeznictví. Ano, obyčejné řeznictví s čerstvým masem a voňavými uzeninami. Dali jsme hlavy dohromady a domluvili jsme se, že moje dcera Zuzana a můj zeť Robi přijedou bydlet ke mně a řeznictví tu otevřou. S obchodem už měli oba zkušenosti z Bradfordu, a tak začít s něčím i tady pro ně nebyl problém. Bydleli jsme prozatím všichni u mě, než po měsíci dostali dům k nastěhování.

lende na ela pharipen tiš te phundravel. Bešenas ke mande, niž pal calo čhon chudle peskero kher.

O kher la baraha has le forostar ča deš minuti le motorih. E sklepa „Robert’s butchery and mini-market“ pre angļuŋi sera nadur la sikhľardatar. Sig pes rozkvičinda, hoj pes phuterdžas e sklepa le maseha, u o nipos avenas te cinel savoro, so kampelas. Tiš o goja. O tovaris pes dochudelas ke amende kavka, kaj o kamioni pal o Čechi anenas andro skladi o tovaris. U amen palis phirás duvar andro kurko. Nekbuteder kampelas amaro aro, e kofola, o tatranki the aver čechiko gulipen the o tovaris. E sklepa džalas mištes, o Roma phirenas, aľe he aver manuša avenas. Has amen phundrado šov džives sako kurko.

Referendum pal o Breksitos

„Savo Brexitos? S’oda hin, savo beng?“ phučľom la čatar, aľe joj kurčinda le phikenca u thovelas o jogurti andre šilaľi. O Roma maškar peste chudle te vakerel, hoj džala avri e Bari Britanija khatar e Evropsko unija. Ňiko amendar na džanas, so ela oda predal amende. Vareko phenel, hoj nič, aver vakeren, hoj pes te richtinas andro baro averišagos u na ča andre legislativa.

Amen prindžardam pal o trin čhon. Andro skladi, kaj phirahas vaš o tovaris, chučile o cifri upre u sa has kučeder. Andre aver sklěpi tiš has kučeder. O Robin chudľa te duminel, hoj amaro minimarketos štaren manušen buter na ľikerela. „Mušinas peske te stradel aver buti,“ phenda u oda jov has, so geľa varesave dživesenca andre Faktorka. Andre amari sklepa na phirenas but džene, bo amen tiš mušindam te džal la cifraha upreder. Kučeder cinahas, kučeder mušindam te bikenavel.

Pal savore seri pes buter u buter vakerelas pal o Breksitos. Korkore Angľičana na džanenas, s’oda hin. Ta duminenas peske, kaj omuken e Evropa, hoj imar na bavinena o fotbališ, e Liga mistrů. Kajse guruvňakere lava. O trapišagos, e dar avila pre savore seri. „So akana ela amenca, ta ča sam kadaj ča sar o nipi andal aver thema,“ vareko vikaha ričinel khatar o Polaka, so hine pre amari sera, kaj bešas. U has len čačipen. O Čechi, o Polaka the o aver manuša stradenenas, kidenas o lava, so džan buter pal o Breksitos. Ňiko nič na džanelas.

Sas momentos, čir ke barengere averipena

Pro jaros andro duj ezera the dešeftato berš chudle te omukel o Roma e Angľija. Nekbuter džanas le Bradfordostar, aľe arakhle pes tiš andal o Middlesbrough. Tiš džanas o Roma khatar o aver thana pal e Angľija. O averipen the so sar ela dureder kadaj andre Angľija – pre varesave Roma avila e dar u korkore pestar oddžan khere.

Pal o nevipena na samas godaver. Džanahas ča, kaj vaš e Angľija hin o Breksitos baro trapišagos, u oda na avela kavka sig, aľe ņiko peske na has ņisoha isto. E premijerka e Theresa May la konzervativnona seratar furt vakerelas u thovelas upre

Dům se zahradou byl od centra pouhých deset minut autem. Krámek „Robert's butchery and mini-market“ zase na hlavní ulici kousek od školy. Rychle se rozkřiklo, že se v okolí otevřelo řeznictví, a lidé začali chodit, a kupovat mohli opravdu skoro všechno. Dokonce i *goja*. Zboží se k nám dostávalo z velkoskladu, do kterého kamiony z Česka navážely zboží. My jsme tam dvakrát týdně jezdili autem. Nejvíce šla na odbyt naše česká mouka, ale i kofola, tatranky a další české sladkosti a potraviny. Obchod prosperoval. Romové, ale i jiní zákazníci k nám chodili pravidelně. Měli jsme otevřeno šest dní v týdnu.

Referendum o brexitu

„Jakej brexit? Co to ksakru je?“ zeptala jsem se dcery, ale jen pokrčila rameny a dál přerovnávala jogurty v chladáku. Romové si mezi sebou začali povídat o vystoupení Velké Británie z Evropské unie. Nikdo z nás nevěděl, co to pro nás vlastně bude znamenat. Někdo tvrdil, že nic, někdo zase, ať se připravíme na velké změny nejen v legislativě.

My jsme změny poznali už po třech měsících. Ve skladech, kam jsme jezdili pro zboží, vyskočila cena znatelně nahoru. Dokonce i jinde v obchodech hodně zdražili. Robin začal nahlas přemýšlet, že náš mini-market čtyři lidi už dál neuživí. „Musíme si najít druhou práci,“ řekl a byl to on, kdo za pár dní nastoupil do Faktorky. Do našeho obchodu najednou moc lidí nechodilo, protože i my jsme museli zvednout ceny. Dřáž jsme nakupovali, dřáž jsme museli i prodat.

Ze všech stran bylo pořád víc a víc slyšet o brexitu. Samotní Angličané nevěděli, co to znamená. Mysleli si prý, že opouštějí Evropu kvůli fotbalu, že se už nebude hrát Liga mistrů. Taková kravina. Obavy a strach panovaly na všech frontách. „Co teď bude s námi? Jsme tady cizinci!“ vykřikl kdosi z hloučku štěbetajících Polek u nás v ulici. A měly pravdu. Češi, Poláci a další přistěhovalci doslova hltali každou informaci o brexitu, ale nikdo nic nevěděl.

Čas velkých změn

Na jaře roku 2017 začali Romové opouštět Anglii. Nejvíce jich odcházelo z Bradfordu, ale našli se i nějací od nás z Middlesbrough. Postupně se přidávali i Romové z jiných částí Anglie. Změny a nejistota spojená s jejich další existencí nahnalý některým Romům strach, a tak raději z Anglie odcházeli dobrovolně a vraceli se domů.

Z novinových titulků jsme nebyli moudří. Věděli jsme jenom, že Anglie má s brexitem velké trápení a hned tak to nebude, ale nikdo si nebyl ničím jistý. Premiérka Theresa May v čele konzervativní strany stále vyjednávala

le nipos he le parlamentos. Jekh sera has laha u dujto zorales terdolas, na kamelas te oddžal avri.

U amen? Pal e bari godaver duma calo fameliĵa amen peske phendžam, kaj amaro minimarketos feder phandaha, niŝ peraha pre phuv. U me mek keravas andre faktorka, ta e čhaj e Zuzka aviĵa ke mande andre buti u jekhetane samas jekh grupa. Kavka kerahas na cala duj berš.

Pre jara andro duj ezera the dešeĵato berš imar has pro agor o kheroro, sar o Robin jekhe dīveseha phenda, hoj pal o sikhĵardo berš džana le roplanoha e Zuzka le čhavenca khere. O čhave andre Angĵija dophirde e sikhĵardi, e Zuzka the o Robin pes dine te del avri andal e Faktorka u me, bo pre mande avelas u avelas buter miro nasvalipen, ta tiš phendom, kaj pal o pandž berš oddžava het. Aĵe so... Na bajinavas nišostar, ta ča aviĵom pro trin čhon.

„Ačhuv Devleha, *Ju Kej*, u paĵikerav!“ pocichu phendom u zadikhĵom pal e oblačkica andal o roplanos, pro foros, so mange has vajkeci berša miro khereskero than. Pro than, kaj prindžardom čačikano maškarišagos, lačhipen andro manuša u avĵom pr'oda, hoj pes del vareso čačes te kerel nišostar, choc te bi avenas chockaj pre luma. Pro than, kaj tiš prindžardom, kaj o Roma, choc te bešen ezera kilometri avri andro svetos, na bisteren, s'oda hin pativ.

a přesvědčovala lid i parlament. Jedna strana byla s ní a druhá se tvrdě ohrazovala proti vystoupení.

A my? Po vážné rodinné poradě jsme se shodli, že náš mini-market raději zavřeme, než abychom se dostali do bankrotu. A protože já jsem pracovala stále i ve faktorce, dcera Zuzka nastoupila ke mně a společně jsme vytvořily jeden tým. Takto jsme to vydržely necelé dva roky.

Na jaře roku 2019 se rekonstrukce domku mé dcery blížila do finále, když Robin náhle oznámil, že až skončí školní rok, poletí se Zuzkou a dětmi domů. Děti ještě v Anglii dochodily ročník, Zuzka a Robin podali v práci výpověď a já, protože se mi čím dál častěji ozývaly zdravotní problémy, jsem se rozhodla po pěti letech vrátit taky. Ale co... Nelitovala jsem ničeho, však jsem původně přijela jen na tři měsíce.

„Sbohem Jů Kej a děkuji!“ zašeptala jsem a ohlédla se naposledy z okénka letadla na město, které mi bylo několik let domovem. Na místo, kde jsem poznala opravdové přátelství a zjistila, že se dá začít doslova od nuly kdekoliv na světě. Na místo, kde jsem poznala, že Romové, přestože žijí od svého domova tisíce kilometrů, nezapomínají na své romské hodnoty a *pativ*.

Osm let činnosti nakladatelství romské literatury Kher³

V roce 2012 založila skupina absolventů romistiky a zároveň přátel v čele s Lukášem Houdkem a Radkou Patočkovou neziskovou organizaci Kher, z. s., zaměřenou na podporu a rozvoj romské literatury. Jejich cílem bylo vytvořit romským autorům tvůrčí zázemí, v němž by se cítili „jako doma“ – s respektem k jejich specifikům a současně s důrazem na kvalitu děl předkládaných čtenářům.

Na počátku fungování nakladatelství Kher stála především snaha rozpohybovat dění v oblasti romské literatury a dát vzniknout elektronické platformě, která by díla romských autorů více zpřístupnila romským i českým čtenářům. Uvědomovali jsme si především velký potenciál této části romské kultury pro vzájemné porozumění, odstraňování předsudků a budování respektu české společnosti vůči Romům a zároveň nebezpečí její nejisté existence plynoucí z faktu, že jako příslušníci marginalizované menšiny Romové stále nemají širokou vrstvu intelektuálů, kteří by literaturu vytvářeli a podporovali.

Po nadějných devadesátých letech 20. století, kdy sami romští autoři zakládali nakladatelství a vydávali svoje knihy tiskem (i když spíše jen v sešitovém formátu) a jedinečném iniciačním a editorském působení Mileny Hübschmannové (1933–2005), přišlo po její smrti období tvůrčího útlumu a vznik nových děl byl nejčastěji podmíněn nabídkou časopiseckého publikování v romském tisku, v odborných romistických sbornících či uveřejněním na internetu (literární soutěž na počest Mileny Hübschmannové, časopis *Romano džaniben*, či unikátní, ale pouze roční projekt organizace Romea „Šukar laviben le Romendar... / Romové píší...“). Velmi zřídka se v knihkupectví objevily výběry z děl romských autorů vydané renomovaným nakladatelstvím (Triáda, Signeta, G plus G, Muzeum romské kultury ad.). Chyběla tu však iniciativa, jež by si literaturu Romů vytyčila jako své jediné, výhradní pole zájmu a systematictěji o něj pečovala.

Spolek Kher ovšem dodnes nemá své kamenné zázemí a tím, že stojí na neziskových základech, s omezeními danými možnostmi grantové podpory, funguje z převážné části ve volném čase svých členů, za symbolickou odměnu. Nezbyvá čas a kapacity na komplexnější podporu spolupracujících autorů,

1 Mgr. Radka Patočková je absolventkou romistiky na FF UK a žurnalistiky na FSV UK, je předsedkyní Kher, z. s., nakladatelství romské literatury. E-mail: radka.stekla@seznam.cz

2 Mgr. Lenka Jandáková je absolventkou Ped. fak. UJEP, obor český jazyk a literatura – dějepis, působí v ROMEA, o. p. s., a Kher, z. s. E-mail: lenka.jandakova@gmail.com

3 Jak citovat: Patočková, R., Jandáková, L. 2019. Osm let činnosti nakladatelství romské literatury Kher. *Romano džaniben* 26 (1): 153–166.

Křest knihy *O mulo!*, Praha, 13. 12. 2019 | Foto: Václav Lomič (fotolomic.webnode.cz)

častější vydávání knih, důkladnější analýzy činnosti, strategické plánování, i když i toto vše se v případě stabilnější podpory, kterou neustále hledáme, může změnit. Primárním cílem Kheru tak nyní je vydávat díla romských autorů a šířit povědomí o romské literatuře a vedle toho zajišťovat nutný fundraising, vedení a administrativu projektů, nejnutnější PR, správu webových a facebookových stránek, navazovat a udržovat kontakty se spolupracujícími subjekty atd., tedy nejen samotnou přípravu knih a pořádání autorských čtení a workshopů.

Cestou otevřených literárních výzev i přístupu k dílům

Kher vznikl s myšlenkou využívat internet jako demokratický nástroj šíření této literatury, který je dostupný i nízkopříjmovým skupinám obyvatel, a umožnit čtenářům bezplatné stahování literární produkce. Tento princip se snažil uplatňovat i směrem k autorům. Proto na počátku stály ve dvouletém sledu dvě otevřené literární výzvy, které měly romským autorům vyslat signál „něco se pro vás děje“ a umožnit komukoli z nich (zavedeným, debutantům i úplným nováčkům) stát se součástí jakéhosi probuzení v literatuře Romů, umožnit jim vzbuzovat v Romech národní hrdost, zachovat romštinu, rozvíjet romskou kulturu, měnit náhled majority na Romy a zlepšovat česko-romské soužití.

I ve výběru žánrů byla sledována snaha dát šanci co nejširšímu spektru autorů s vědomím, jakého postavení, míry zažití a všeobecné obliby požívá v kultuře Romů tradiční vyprávění o předcích („*vakeriben pal o dada*“) a především pohádka („*paramisi*“), nehledě na to, že tento žánr pomohl nejednoho romského autora uvést do světa literatury a přirozeně mu umožnil přejít k méně folklorní či přímo autorské tvorbě. Do redakce tehdy během necelých dvou měsíců přišly příspěvky patnácti autorů (až na dvě výjimky od zkušených literátů, jako byl Andrej Giňa, Emil Cina či Gejza Demeter), z nichž vznikla sbírka pohádek *Otcův duch* (2012), a o dva roky později na výzvu napsat vzpomínkové rodinné vyprávění zareagovalo 12 autorů (z nichž 6 se zúčastnilo již první výzvy). Do sbírky *Moji milí...* (2014) se zapojila i Irena Eliášová, autorka, která tou dobou měla za sebou knižní vydání vzpomínek na dětství *Naše osada* (2008). Kher oslovila s prosbou o vydání milostné novely *Listopad* (2013), okrajového žánru v oblasti romské literatury, avšak s potenciálem oslovit novou skupinu čtenářů a přivést je skrze tuto knihu k zájmu o další produkci autorů z řad Romů. I prvotina Ladislava Husáka, novela *Žurka* (2014), ukázala, že romští autoři mohou zdařile vykročit z krátkého folklorního vyprávění a stvořit strukturovanější příběh.

O tvůrčím progresu svědčí i romsko-český povídkový soubor zavedené autorky Ilony Ferkové *Ještě jedno, Lído: Kaštánkové příběhy z hery* (2018), který Kher vydal po tříleté pauze, zapříčiněné rodinnými povinnostmi většiny členek spolku, a to rovnou i tiskem. Po částečné obměně týmu bylo dosud vydáno knižně či elektronicky celkem sedm čistě beletristických děl se značným podílem romštiny, včetně česky psané milostné novely *On je ten pravý* (2019) dosud neznámé jihlavské autorky Judity Horváthové, či sbírky duchařských povídek jedenadvaceti autorů *O mulo! Povídky o duchách zemřelých* (2019), opět s uplatněním romštiny v polovině textů. Do dosud poslední sbírky přispěly jak naše autorky „stálice“ (Irena Eliášová, Jana Hejkrliková, Ilona Ferková, Eva Danišová, Iveta Kokyová, Judita Horváthová, Dana Hrušková), tak 13 dosud neznámých autorů či autorů, kteří v Kheru dosud nepublikovali (Stanislava Miková, Nikola Beljajevová, Jan Horváth, Brigita Horváthová, Květoslava Podhradská, Monika Duždová, Eva Kropiwnická, Stanislava Ondová, Rena Horvátová ad.).

Můžeme konstatovat, že se nám daří zaujmout další generaci romských autorů. Celkem nakladatelství Kher dosud vydalo samostatnou knihu, povídku či básně téměř 40 romským autorům. Jmenovaná díla⁴ vypovídají o míře angažovanosti a tvůrčí potřebě romských autorů, o jejich vztahu k romštině, o potřebě i schopnosti se v ní literárně vyjádřit a konečně i o pestrosti romského psaní, kterou se nakladatelství snaží zrcadlit.

4 Přehled produkce nakladatelství Kher věnované prezentaci literárních prací romských autorů – viz seznam publikací na konci tohoto textu.

Na křtu knihy *O mulo!* svou povídku čte Ilona Ferková, Martin Zach tvoří a promítá doprovodnou ilustraci, 13. 12. 2019 | Foto: Václav Lomič (fotolomic.webnode.cz)

Nepustíme do světa text,
o kterém si nemyslíme, že je dobrý, protože...

Má-li mít na zahlceném literárním trhu romská literatura schopnost vyvolat zájem a nepodporovat stereotypy, je třeba dvojnásobně dbát na kvalitu textu, preciznost překladu, vysokou úroveň redakčních a jazykových prací, ale i příjemnou grafickou úpravu a celkově originální výtvarné pojetí. Právě vizuální stránka bývá tím vodítkem, které v každoroční záplavě nových titulů přesvědčí čtenáře či recenzenta zabývat se právě naší knihou, obzvláště je-li mu jméno autora či nakladatele neznámé. Nehledě na fakt, že i v tomto oboru musíme počítat s předsudečným myšlením mnoha lidí, a sice že podle jedné knihy budou usuzovat na kvalitu celé romské literatury.

Vnímáme, nakolik obtížné je prokázat romské literatuře cestu – vzhledem k okrajovosti žánru a hlasu lidí patřících k odmítané menšině. Elektronické verze knih nadále poskytujeme na stránkách www.kher.cz volně k dispozici, neboť i pro vzdělávací účely mají stále nenahraditelnou roli. Časem jsme se však přesvědčili, že čtenářská obec stále přisuzuje vyšší status klasicky tiskem vydaným knihám a že i samotná propagace a uvedení do světa je v tomto případě jednodušší. Přejí bychom si, aby každý, komu se bibliofilské vydání knihy romského autora z naší produkce dostane do rukou, vnímal, že jde o pečlivě vypravený titul, srovnatelný

Ilustrátor Martin Zach, Křest knihy *Ještě jedno, Lído*, 4. 12. 2018 v Knihovně V. Havla | Fotoarchiv Kher

s běžnou kvalitní produkcí. Nechceme nabízet produkty sociálního podniku, který spoléhá na společensky odpovědného čtenáře a jeho přimhouřené oči.

Co se týká odborné kritické veřejnosti, setkáváme se zatím s výlučně pozitivním hodnocením, které oceňuje zejména výpravu knih, pečlivou redakční práci a většinou i velmi dobře vnímá, v čem spočívá literární jedinečnost a přínos romských autorů.⁵ Pozitivní zpětné vazby se nám dostává i od čtenářů, ať už se rozhodnou sdělit nám ji emailem, nebo prostřednictvím různých fanouškových stránek.⁶ Samozřejmě bychom uvítali větší zájem ze strany médií (už kvůli předpokladu, že mohou pozitivně referovat o aktivitách romské menšiny), ale jsme si vědomi jednak silné konkurence v tomto oboru a jednak malého prostoru, kterého se dnes literatuře na stránkách periodik obecně dostává.

⁵ <http://www.iliteratura.cz/Clanek/42563/ryvolova-karolina-ed-o-mulo-povidky-o-duchach-zemrelych>; <https://denikn.cz/293377/u-romu-nejsou-duchove-strasidly-ale-spise-cleny-rodiny-seznamte-se-s-nimi-v-povidkove-antologii-o-mulo/>; Alena Scheinostová: Vyprávění o duchách zemřelých, *Romano vodi* 12/2019; Kateřina Čopjaková: Dycky Kaštánek, Respekt 15/2019; <http://www.romea.cz/cz/publicistika/komentare/vypraveni-jako-zbran-proti-zivotnim-prohram-recenze-nove-knihy-ilony-ferkove>

⁶ <https://www.databazeknih.cz/knihy/o-mulo-povidky-o-duchach-zemrelych-430951>

Křest knihy *Ještě jedno, Lido*, 4. 12. 2018 v Knihovně Václava Havla | Fotoarchiv Kher

Romská literatura potřebuje pozornost veřejnosti

Literatura Romů totiž nebude dávat plný smysl, nebude-li se o ní vědět a nenajde-li současně své čtenáře. Dosud není běžně známá, nefunguje zde model aktivního čtenáře, který si oblíbené autory či nakladatele sám sleduje a čte či kupuje jejich produkci. Proto je naším dalším úkolem zvyšovat povědomí společnosti o existenci literatury Romů, vzbuzovat o ni zájem a přesvědčovat o její důležité roli.

Z tohoto důvodu jsme pro dofinancování tisku poslední knihy poprvé využili crowdfundingovou kampaň, která jednak rozšířila povědomí o stavu a podmínkách romské literatury a jednak rozšířila řady jejích čtenářů a podporovatelů.

Snažíme se také budovat renomé romských autorů, představovat je tváří v tvář jejich publiku, a proto nabízíme autorská čtení v kavárnách, komunitních zahradách, ale také na zavedených festivalech v České republice – za poslední rok a půl, kdy Kher pořádá autorská čtení, přišlo na romskou literaturu díky jedenácti akcím přes 700 návštěvníků. Četlo se mimo jiné na festivalu Jinčí čin v Jičíně, na festivalu malých nakladatelů Tabook v Táboře, na komorních literárních setkáních v Litoměřicích, Ostravě... Pražské publikum mělo možnost slyšet romskou literaturu v komunitní zahradě Prazelenina, na literárním happeningu Noc literatury či v Rudolfinu při příležitosti oslav Mezinárodního dne Romů.

Autorská čtení pořádáme s přesvědčením, že literatura jako nekonfliktní, respektovaný kulturní projev má schopnost sblížit menšinu a většinu a podnítit

Čtení na festivalu Tabook, zleva: Eva Danišová, Dana Hrušková, Ilona Ferková, Tábor, září 2019 | Fotoarchiv Kher

vzájemné porozumění. Všude tam, kam jsou lidé zvyklí přicházet za pohodou a přátelskou atmosférou, přinášíme malé literární překvapení. Prostředí typické nonkonformitou, uvolněností a otevřeností umožňuje sblížit autory se čtenáři mnohem více než například akce na půdě formálních institucí, které oběma stranám často jaksi podvědomě svazují jazyk a možnost zcela spontánního projevu a otevřenosti. Pohostinnost spojovaná s romskou kulturou je to, co je možné zažívat i na čteních – úcta k divákům a péče o jejich pohodlí a příjemný pocit z místa stojí za nápadem pracovat s daným prostorem a úsilím pojmout ho s pomocí dekorací, ale často i domácího jídla jako jakýsi literární budoár, rodinný obývací, avšak nikoliv samoučelně, ale pokud možno v souvztažnosti s promouvanou knihou, jejím tématem či motivy.

Koncepce čtení se ukazuje být jako velmi nosná. Na akce vzhledem k místům konání přicházejí většinou lidé ze zcela nových okruhů, tedy již ne pouze romisté, romští autoři a pár jedinců, kteří tuto produkci zpravidla soustavně sledují. Romská literatura tak skrze tato čtení krůček po krůčku proniká do nových vrstev a skupin společnosti, romské i neromské, a prokazatelně se rozšiřuje okruh jejich možných čtenářů, kteří si následně píšou o knihy nejen z naší produkce či žádají opakování akce.

Za velmi důležité považujeme zaujmout romskou literaturou samotné Romy, umožnit jim poznávat vlastní kulturu a vzbuzovat v nich zájem o literární tvorbu. Například na školách, které v převážné většině navštěvují romští žáci, doposud

Ilona Ferková, Dana Hrušková a Eva Danišová na autorském čtení pro sdružení Prazelenina 2019 | Fotoarchiv Kher

Kher zorganizoval sedmnáct literárních dílen a autorských čtení. Vždy se během nich dostavil moment překvapení a zároveň radost dětí, že romsky se dá i psát, že existují romští spisovatelé. Bolestně si při tom uvědomujeme dluh, který má česká společnost nejen vůči vzdělávání Romů, ale i podpoře a distribuci jejich umělecké tvorby.

Romští autoři čím dál častěji jako hosté na zavedených literárních festivalech

Zvláštní pozornost v pronikání romské literatury do povědomí společnosti zasluhují zavedené literární festivaly jako mainstreamový pražský veletrh Svět knihy či festival malých nakladatelů Tabook v Táboře. Celorepubliková Noc literatury, která Kher přizvala v roce 2019 ke spolupráci, již chce i v dalších ročnících do svého programu zařazovat romské autory. Tabook hostil Kher a autory z řad Romů podvákrate za sebou a hodlá v tom rovněž pokračovat. Přijetí ze strany tak respektovaných subjektů prokazuje ohromnou službu – obrovský okruh návštěvníků, který tyto festivaly vyhledává s důvěrou ve správný programový výběr organizátora, tak poznává každým rokem díla romských autorů jako něco běžného, co patří na jakýsi „playlist“ vášnivého čtenáře.

Sbírka knih a jejich distribuce v rámci kampaně na Hithit.com, podzim 2019 | Fotoarchiv Kher

Autorská čtení jsou potřebnou součástí i z hlediska tvůrčího rozvoje autorů. Fakt, že mají možnost sledovat, jak na jejich dílo posluchači reagují, jim dává cennou zpětnou vazbu a motivaci k dalšímu psaní, včetně psaní v romštině, které romšti i neromšti posluchači vesměs pozitivně přijímají a oceňují. Stejně tak diskuse, která často spontánně vznikne, nutí autory dílo vysvětlit, obhajovat a pomáhá jim nahlédnout na vlastní dílo jinými očima. A jak sami autoři mnohdy zmiňují, každé takové setkání je lidsky obohacuje právě pro přijetí, kterého se jim od posluchačů přirozeně, a pro ně někdy nečekaně, dostává.

Ve snaze o pronikání literatury Romů na veřejnost mohou významně pomoci média, a to především ta majoritní, pokud chápou, že literatura Romů je určena nejen romské menšině, a nepatří tedy jen do minoritních programů, kam je jaksí automatictěji zahrnována. Dobrou práci na tomto poli odvádí v poslední době především Český rozhlas či server Iliteratura.cz, jejichž jednotliví redaktoři úspěšně prosazují tuto oblast do programové náplně, a pomáhají tak šířit povědomí o romské literatuře a budovat její dobré jméno.

Jak romskou literaturu zprofesionalizovat?

Alfu a omegu rozvoje romské literatury představují finanční zdroje, které umožní profesionalizaci naší produkce. Jelikož možnosti dotační podpory ze strany státu jsou pro romskou literaturu velmi omezené, a v určitém pohledu až nedosažitelné,

nezbývá než hledat finanční zdroje mimo tento okruh. Jistou nadějí se kromě jiného zdá být individuální, ideálně pravidelné dárcovství, které by přineslo do podpory romské literatury více svobody a umožnilo by například věnovat se i dílům psaným česky či přinášet překlady romských autorů z jiných zemí ve snaze zvýšit pestrost současné nabídky. Zvýšila by se tím i legitimita fungování nakladatelství, což by opět jenom upevnilo jeho postavení na trhu a posílilo vyjednávací pozici při hledání zdrojů.

Romská literatura (ostatně jako většina kvalitní umělecké produkce) bude nejspíš vždy částečně dotovaná. Naším přáním však je, aby se autoři v literárním provozu orientovali a uměli si základní podmínky vydávání svých děl vyjednat sami, aby tu ale zároveň v českých nakladatelstvích byli editoři a redaktoři, kteří umějí pracovat se specifiky romských autorů a respektovali jejich formu vyjadřování (například strohý úsporný styl, fragmentárnost nebo potřebu artikulovat romské kulturní normy). Nepředpokládáme, že se někdy vydávání děl v romštině stane běžnou záležitostí, ale poskytnout Romům svobodu tvořit v romštině formou alespoň dvojazyčných (zrcadlových) verzí publikací či zařazovat do české edice i výběrově několik textů v romštině bychom považovali za velmi dobrý způsob, jak uchovat živý romský jazyk budoucím generacím.

Překládáme a redigujeme s respektem a citem

Na již zmíněných seminářích s romskými dětmi si nejvíce uvědomujeme, jakou moc zaujmout posluchače romština má, jak na ně funguje a jak jim zasvítí oči, když v ní slyší autora pronášet jeho povídku, báseň. Nejen proto se je neustále snažíme motivovat k tvorbě a vybízíme je, pokud mluví romsky, ale dosud byli uvyklí psát jen v češtině, aby zkusili romsky i psát. Například Judita Horváthová tak napsala povídku Čačipen/Pravda do sbírky *O Mulo!* v romštině.

Neromové se často obdivují zvuku, výrazu romštiny. Takové přijetí autora velmi pozitivně ovlivní, vzbuzuje v něm hrdost, dává mu smysl a další chuť k literární práci.

Při pročítání zaslanych děl, která v naprosté většině dovedeme k autorizaci a publikujeme, se přesvědčujeme o tom, že romští autoři mají dar vyprávět. Vysvětlujeme si to tak, že je mezi Romy stále běžné scházet se a jen tak si vyprávět příběhy. Než ty své autoři zapíší a odhodlají se je nám zaslat, často je před tím několikrát převyprávějí svým blízkým. Někdy tak pro ně může být problém oprostit se od vlastní životní zkušenosti nebo jim schází tvůrčí sebedůvěra a určitá drzost vymýšlet si, fabulovat. Možná nechtějí překročit rámec „*vyprávět, jak se to opravdu stalo*“ daný tradičním vyprávěním, které posluchačům zprostředkovávalo „*romano čačipen*“ (romskou pravdu, zkušenost).

Svou roli hraje například i jejich čtenářská zkušenost (viz foto knihovniček či výpisů zapůjčených knih z městské knihovny, které nám zaslali autoři, kteří se

zapojili do naší fotovýzvy na Facebooku v rámci crowdfundingové kampaně). Ať už se jedná o díla ruských a francouzských klasiků 19. století, „klasiček“ červené knihovny, nebo současných autorů, je zřejmé, že někteří z těchto autorů mají potřebu vyjadřovat se květnatěji, do detailů.

Romské autory považujeme za své partnery, proto s nimi redakční úpravy a překlady konzultujeme a snažíme se je vést ke kritickému myšlení a samostatné ediční práci, dáváme jim prostor vyjádřit své postoje k procesu tvorby (například Eva Danišová je autorkou předmluvy ke sbírce *O mulo!*). O tom, jak samotní autoři zapojení do dosud poslední otevřené výzvy oceňují činnost Kheru, nejlépe vypovídá článek Květoslavy Podhradské.⁷

Kolektivní redakční práce spočívá zejména v citlivém hledání rovnováhy mezi srozumitelností (věcnou a stylistickou správností), autenticitou, tedy zachováním charakteristického autorského stylu, a využitím způsobů, jak rozvinout potenciál textu a prohloubit jeho myšlenky. Rovněž při překladu z romštiny se snažíme zachovat osobitost autora vyjadřování, poetiky a plynutí textu. Změny konzultujeme se samotnými autory a s přední překladatelkou z/do romštiny Evou Danišovou.

Přáli bychom si, aby s námi autoři o úpravách více diskutovali, ale možná kvůli pocitu vděčnosti a respektu k naší práci či z prostého důvodu, že sami nevědí, jak jinak své dílo upravit, se nám ostýchají příliš oponovat. Zároveň je potřeba, aby si byli vědomi svých limitů, uměli s nimi zacházet a cílevědomě hledali svůj jedinečný autorský rukopis.

Může být romská literatura jen literatura? Bez přívlastku?

Do budoucna je naším přáním, aby romská literatura fungovala ne na etnickém principu, ale stala se integrální součástí české či světové literatury. Pak by zřejmě nebylo nakladatelství čistě romské literatury potřeba. Autoři romského původu by byli plnohodnotnou konkurencí autorů z majority, o jejich oblibě by primárně rozhodovala schopnost zaujmout čtenáře – díky výběru, kvalitě zpracování, jedinečnosti tématu, umění zachytit univerzální lidskou zkušenost či díky jinakosti, kterou čtenář může nacházet u literatur kulturně více či méně vzdálených.

Do budoucna bychom z výše uvedených důvodů chtěli získat lepší podmínky pro intenzivnější společnou redakční práci a také možnost díla romských autorů více prezentovat veřejnosti, mít možnost stále vyhledávat nové literární talenty a zároveň udržet zájem těch, kteří mají velkou motivaci věnovat se tvorbě soustavně a kterým se v současnosti nemůžeme individuálně věnovat tak, jak by potřebovali. Na druhou stranu ani romští autoři nemají tolik potřebného času – nikdo z nich

⁷ <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/amen-paramisara-kher-nam-romskym-autorum-a-autorkam-dava-prilezitost-tvorit-v-materskem-jazyce-udrzovat-a-rozvijet-romsky>

Z natáčení videa ke kampani na Hithitu, léto 2019 | Fotoarchiv Kher

není profesionál v tom smyslu, že by ho literatura částečně či zcela živila. Tvorbě se tedy věnují ve svém volném čase, po práci, poté, co jsou zajištěny potřeby rodiny, apod. Proto si nesmírně vážíme času, který tvorbě a její prezentaci věnují, ať už jde o čas strávený doma nad konkrétním textem, během cest do různých měst na autorská čtení, či na rozhovory do médií apod.

Rádi bychom jim poskytli také informace z oblasti autorského práva a přehled o současné české nakladatelské scéně, aby mohli fungovat samostatně a začali si budovat kariéru nezávisle na nás. Dosud stále vnímáme, že náš přístup je v tomto ohledu více paternalistický než partnerský, neboť v této fázi romští autoři nemají ani prostředky, které jsou historicky dostupnější českým autorům – kontakty, znalost či orientaci v systému, ale ani dostatek autorské zkušenosti, aby mohli být sami sobě prvními redaktory a své dílo nabídnout redakcím majoritních nakladatelství.

Více romských teoretiků!

Náš limit v současné době představuje i fakt, že jsme asi jedinou organizací s orientací čistě na literaturu Romů. Poptávka po našich službách strmě roste ze strany romských autorů i institucí, jako jsou neziskové organizace pracující s romskými klienty, knihovny, vzdělávací či kulturní subjekty, ale také věznice

Návštěvníci čtení romských autorů na festivalu Tabook, Tábor 2019 | Fotoarchiv Kher

či online fanouškovské stránky zaměřené na určité žánry literatury. Narážíme však bohužel na personální a finanční omezení. Jak uvádíme na začátku tohoto článku, tyto okolnosti zatím neumožňují, abychom se romské literatuře věnovali bez kompromisů – jsme prozatím nuceni vytyčovat si priority a pro komplexnější fungování do budoucna hledat nové zdroje. Ve vzduchu visí nějaká forma reorganizace, změny právního statutu, ale možná i přístupu k práci.

Výlučné postavení Kheru zároveň nemusí být ku prospěchu věci – kromě velké odpovědnosti vůči autorům jde i o to, že odbornou veřejností může být vnímán jako nakladatelství, kterému je třeba projevovat zejména vděk, že se oblasti romské literatury věnuje, a které by jakákoli kritika mohla oslabit. Domníváme se, že je to naopak – zpětnou vazbu potřebujeme v každém svém konání právě proto, abychom i kvůli nedostatku konkurence měli zrcadlo, oponenty z řad literárních teoretiků, kritiků, recenzentů, abychom vnímali pluralitu názorů, které pomůžou směřovat naše další kroky.

S tím úzce souvisí i dosud čistě neromské složení redakce. Jestliže voláme po zpětné vazbě ze strany odborníků, stejně tak silně vycházíme vstříc možnosti začlenit do svých řad samotné Romy z literárních kruhů (redaktory, překladatele, zkušenější autory) – aby vnášeli do činnosti nakladatelství pohled zevnitř romské menšiny, její potřeby, aby spoluurčovali směr Kheru a vůbec podobu romské literatury.

Závěrem

Především bychom chtěli poděkovat romským autorům, kteří nám, často bez nároku na honorář, poskytli své dílo. Vážíme si jejich důvěry a doufáme, že ani do budoucna jejich očekávání nezklameme.

Naše činnost v nás stále vyvolává mnoho nových otázek, na něž neznáme odpovědi. Má romská literatura takový potenciál, aby bylo možné ji vydávat komerčně, prodávat ji v knihkupectvích, a zajistit tak autorům alespoň částečnou obživu? Máme se více orientovat na rozvíjející se trh audioknih? Jak uspokojit poptávku po knihách pro děti a mládež? Jaký formát by je nejvíce oslovil? Jak motivovat mladé Romy k tvorbě?

Vydali jsme se na cestu plnou dobrodružství, řídíme se srdcem, ale i hlavou, abychom se vešli do střizlivých rozpočtů. A stále máme největší radost, když se text, který jsme pomohli stvořit, lidem líbí a oni sami přijdou touto příjemnou formou ke zjištění, že má smysl romské autory podporovat, protože mají společnosti co říct a nabídnout. Budeme rádi, když se k nám přidají ti, kteří to cítí stejně.

Publikace textů romských autorů vydané nakladatelstvím Kher

Kolektiv autorů. 2012. *Otcův duch a jiné pohádky romských autorů*. Romsky, česky, slovensky (e-kniha).

Eliášová, I. 2013. *Listopad*. Česky (e-kniha).

Husák, L. 2014. *Žurka*. Česky (e-kniha).

Kolektiv autorů. 2014. *Moji milí*. Sbírka romské narativní prózy. Romsky, česky (e-kniha).

Ferková, I. 2018. *Ještě jedno, Lído! Kaštánkovy příběhy z herny / De mek jekb, Lído! Kaštankuskre vakeribena; andal e herňa*. Romsky, česky (kniha, e-kniha).

Horváthová, J. 2019. *On je ten pravý*. Česky (e-kniha).

Kolektiv autorů. 2019. *O mulo! Povídky o duchách zemřelých. Sbírka romských autorů*. Romsky, česky, slovensky (kniha, e-kniha).

Recenze | Anotace

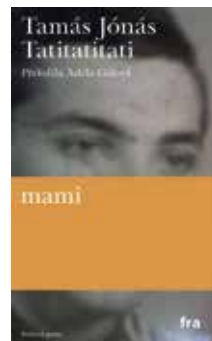
Tamás Jónás
Tatitatitati: mamí
/Attila a Marta Pató

Kolektiv autorů
O mulo! Povídky o duchách zemřelých
/Magda Gáborová

Oksana Marafiotiová
Žij tam, kde jsou písně. Jak ruská Romka dobyla Ameriku
/Radka Patočková a Lenka Jandáková

Emil Ščuka
Cikánský baron jsem já
/Stano Daniel

Sofiya Zahova
History of Romani Literature
/Jana Gáborová

Tamás Jónás

Tatititititi: mami

Praha: Fra, 2019, 108 s. [Světová próza.] Z maďarštiny přeložila Adéla Gálová.

Nevím, jestli je každý „cikán“ básníkem, asi ne, ale po přečtení románu Tamáse Jónáse se mi zdá, že každý pořádný básník musí být tak trochu „cikán“. Nepohoršujte se, prosím, hned na začátku, předmětem této recenze je sice knížka současného romského spisovatele, ráda by se ale dotkla psaní vůbec. Pro přesnost zde kurzívou uvádíme citáty z recenzované knížky, odtud jsme si také vypůjčili slovo „cikán“ v jeho tradičním, staromódním, stereotypy zatíženém významu.

Na jedné straně tu totiž máme kulturní konstrukt, na straně druhé básníka, který si za materiál zvolí svůj vlastní život, tu krutou milenkou. Musí ji obehřát, pokusit se o nemožné a přemoci ji. Podvést ji s její protivou: s nepravděpodobností, s neužitečností a s fantazií – s poezií. Protože svět je krutárna, krutý je táta a krutá je máma, krutý je na světě viník i jeho oběť.

Z tohohle vzorce jsem se chtěl vymanit. Takže nezbývalo, než se vymanit ze všeho.

Vymanit se z reality – k tomu se hodí matematika a její možnosti nekonečných světů – nekonečnost možných světů. Matematika ovšem nabízí jen možnosti teoretické. Pokud už jsou jednou omezeny (nekonečně omezeny) možnosti, které nám osud nadělí, proč bychom se pak k osudu neměli chovat také nespravedlivě – snažíme se ho přelstít a obelhávat. Bez zábran. Protože realita je nelítostná, život, to jsou jednoznačně činy.

Můžeš něco ukrást. Jídlo. Ukradl jsem. Najedli jsme se.

Někdy se ale přihodí, že Kréťan prohlásí, že všichni Kréťané jsou prolhaní. Tenhle paradox je v případě básníka, navíc matematika, naprosto pravdivý. Máme mu to věřit? Copak je v poezii dovoleno všechno? Nebo má poezie svou vlastní přísnou matematickou logiku?

A pak jsem přišel na to, co ty víš už dávno: ti, co jsou doopravdy poctiví, na to nevypadají. A musel jsem si vybrat: buď chci jako poctivec vypadat, nebo budu takový doopravdy. Vybral jsem si to druhé.

Magie matematiky možností má mocnou osvobodivou sílu. Pokud připustíme i jiné možnosti, pochopíme svou existenci v čase. Každý má „otevřenou“ možnost představovat si svou budoucnost s nadějemi, nebo naopak s obavami. Ale nemusí jít pouze o možnosti, které zvažujeme při přemýšlení o budoucnosti. Co když se nám otevrou možnosti vybavit si znovu i svou minulost? Jónásova matematická ars poetica nabízí cesty, jak lze i o minulosti přemýšlet jinak, jak se vyprostit z těsné klícky, do níž nás chce naše vlastní minulost vtěsnat: protože to „nás a naše“ – se nám zdá být „pravdivé“ jen tehdy, pokud to odpovídá obyčejnému

chronologickému a lineárnímu vyprávění, na němž se „my“ shodneme, a co je zároveň ve shodě s něčím evidentním, na co si můžeme sáhnout. Ale co když to není to podstatné? Co když je podstatné něco jiného?

Neměli jsme žádné zlato. My měli fotky.

Můžeme se taky ptát, co je tedy důležité, nebo co s námi bude, když přijdeme o to jediné, co máme. *Nejhůře se lidi loučili s prstýnky. S těmi, co škrtí prst a symbolizují svobodu či otroctví. Tak či tak, prstýnku se člověk nevzdává snadno.* Nezbude nic, říká básník. Ale zároveň to vše popírá – zůstanou přeci přiběhy. *Věrnost nebo otroctví*, to se z žádného prstýnku vyčíst nedá.

Přesně takhle se vypravěč v románu vztahuje k vzpomínkám na roky v chudobě: *Už tehdy cítím, že na celé té chudobě něco neštимуje. Takhle čistá, ukázková bída neexistuje. Musí tu přece být něco, co odkazuje na bohatství, ať už z minulosti, nebo budoucnosti.*

Prostřednictvím takového vztahování se spolu s vypravěčem prodíráme cestou k sobě, k našemu tady a teď. Prostředníkem k cestě do minulosti, onou kamerou a foťákem nám jsou tentokrát naše city, které v tu chvíli pracují pro minulost. Dá se to ale číst i obráceně – minulost a možnosti, které v ní najdeme, nám přikrášlí možnosti našeho přítomného bytí.

Kdyby otec nebyl cikán, neznamenal bychom vůbec nic.

A kdyby to nikdo nezachytil na papíře? Kdyby nikdo nepsal básně? *Vždyť báseň je jen nafintěný sluha. Nebo dortík. Nebo kotníková ponožka. Nebo drbátko hlavy. Nebolí nemá žádný, vůbec žádný užitek. Pokládat před tátu báseň! Když má chuť na maso! Trávím život samými nesmysly, mamitati.*

Nakladatelství Fra vydalo v roce 2019 román *Tatitatitati: mami* maďarského spisovatele Tamáse Jónáse. O kontextu maďarské literatury, v němž kniha vznikla, poučí čtenáře zasvěcený doslov z pera pražského hungaristy Evžena Gála, jenž v něm uvádí další knižní tipy, které by si zájemci o maďarskou prózu neměli nechat ujít. Zmiňuje především slavný román o holocaustu *Člověk bez osudu* Imreho Kertésze, za nějž byla autorovi udělena Nobelova cena, ale také další současné prózy přeložené do češtiny, vyprávěné z pozice dětí, většinou dětí odstrkovaných, chudých, vyloučených už ve chvíli svého narození: *Akvárium* Krisztiny Tóthové; *Nemajetní* Szilárda Borbélye; *Devátý* Ference Barnáse. Všechny tyto knížky se silným společenským nábojem napsali současní, literárními cenami oceňovaní spisovatelé. Nejinak je tomu u Tamáse Jónáse. Přesto je tenhle text v mnohém jiný.

Autobiografické téma Jónás zpracoval knižně již ve své prvotině *Cikánská léta* (1997). Od té doby mu vyšly čtyři další prozaické knížky, deset básnických sbírek, písňové texty ke třem hudebním nahrávkám, divadelní hra, redakčně upravil sbírku pohádek a vedle toho tento občanským povoláním programátor vede již od roku 2000 internetové stránky dokk.hu věnované podpoře začínajících autorů. Sám takovou podporu ocenil v době, kdy ho jako začínajícího spisovatele doporučil Péter Esterházy na tvůrčí stipendium do Vídně. Nyní je Tamás Jónás ověnčený řadou literárních cen a stipendií, roku 2017 byl na stipendiu i v Praze.

Fascinující je lehkost i hloubka, s níž se Jónás pouští do zásadních filozofických otázek, jako je prostá otázka „kdo jsem“ nebo „existuje vůbec něco pevného, o co se můžu při vzpomínání opřít“? Je skvělé, že i český překlad Adély Gálové tuto lehkost a zároveň formulační přesnost zprostředkovává. Podle jejích vlastních slov ji k překladu motivovala sugestivnost vyjádření intimních vztahových, rodinných témat a téma tělesnosti převedené do slov. Jónás přitom nezapře zakotvenost v prostředí současné postmoderní maďarské literatury, která se od syrové autentičnosti odpoutává a svou pravdu hledá v textu, jazyku, intertextualitě. Emblematický román Pétera Esterházyho *Harmonia Caelestis* z roku 2000, jehož ústředním tématem je rovněž vztah k otci, začíná větou: *Je zatroleně těžké lhát, když jeden nezná pravdu.* Esterházy si ve svém čtyřsetstránkovém románu opakovaně vymýšlí historky, které se nestaly, části textu

krade od jiných autorů, prolétává staletími i nejrůznějšími sociálními vrstvami, aby svého tatů, svou rodinu, svůj šlechtický původ – nebo spíše sebe samého – přesvědčivě v textu ukotvil. *Nejlepší z básní jsou samé ostudné lži. Mluva z cesty. Povídačky. Bez definovatelného rytmu, s mlhavým či neexistujícím záměrem. Dodneška jsem to celé nepochopil*, píše Jónás v románu *Tatititati: mami*.

Podobně i v tomto románu se Jónás k svým nejsilnějším obrazům dopracovává četnými oklikami. Znovu a znovu při tom otevírá staré rány. Lež je pro něj na jedné straně posvátná, zejména při rekapitulacích průběhu svých vztahů s milovanými rodiči: *To už jsem samozřejmě prohlídl, že máma lže. Považoval jsem to za svatou činnost... Moje máma nebyla prolhaná. Byla nepochopenou řečnicí. Básnířkou*. Lež a hřích je problémem, ale spíše vyjadřovacím a vztahovým: *A jaké že drby kolovaly o mém otci? Myslím, že žádné. Nevzpomínám si, že by se mu dal přičíst nějaký smyšlený hřích nebo že by bylo možné přikrašlovat ty skutečné. K tomu, čím zhřešil, se přiznal. Jeho největším kritikem jsem byl já, který mu vyslepičil i takové hříchy, o kterých sám neměl tušení*. Nebo ještě jinak, milosrdná lež je jedinou možností sdílení: *Nalži mi pohádky, abych je mohl lhát dál svým synům a každému, kdo neví, jaké to je ztratit boha, ve kterého jsi nikdy ani nevěřil. Tati, lži mi, konečně jenom mně*.

Jónásovo balancování na hraně pravdy a lži, mezi pravdou literatury a pravdami našeho pozemského světa, je přitom vedeno tak obratně, že si čtenář na mnoha místech popláče, zavzteká si, aby následně zapochyboval, zda historky v textu tak přesvědčivě, mnohdy drásavě podané nejsou náhodou tak trochu vycucané z palce. Podle mého názoru se například vymyká všem fyzikálním zákonům, aby člověk jen tak vylezl na kostelní věž. Je ale pravda, že třeba na takových obrazech Marca Chagalla nevěsty se svými ženichy běžně nad kostelní věží létají, o Chagallových obrazech bychom přitom nikdo netvrdili, že jsou nepravdivé. Jónásovo vyprávěcké umění působí přesně jako onen chagallovský opravdivý let, autor zde *kráčí po vrcholcích stromů*.

Romistka Adéla Gálová, která Jónásův román ve spolupráci s redaktorkou Olgou Stehlíkovou převedla do češtiny, charakterizovala strukturu překládaného textu jako přívalemý sled litaní. Formálně i obsahově se podle ní tahle kniha vymyká úrovni, která je nastavena například v prostředí romské literatury psané v Čechách.

Román *Tatititati: mami* se čte jako by autor knihu vychrlil na jeden záťah, jako hrabalovský monolog, nebo Kerouacův kultovní záznam jedné dlouhé cesty. Možná proto se o knize špatně píše, lze ji jen doporučit. Pokusím se o to ještě jedním citátem: *Tatínku, kde žijou šťastní? – Tam, kam jdeme – slibuje, ale pořád se nehýbeme. Čekám a čekám. Táta se ke mně pomalu přilepí potem, prolne se, ukrutně zesilující Slunce nás ozařuje svými nejsilnějšími reflektory*.

Dvojrecenzi připravili Attila Pató a Marta Pató¹

1 Mgr. Attila Pató, Ph.D. je pedagogem a knihovníkem Centra pro etiku při Katedře Filosofie FF UPa. Attila.Pato@upce.cz

Mgr. Marta Pató, Ph.D. působí na Katedře literární kultury a slavistiky na FF UPa, specializuje se na maďarskou literaturu. Marta.Pato@upce.cz

Kolektiv autorů

O mulo! Povědky o duchách zemřelých

Sbírka romských autorů

Editorka Karolína Ryvolová, Praha: Kher, 2019, 180 s., ISBN 978-80-87780-22-0¹

Mištes irinde amare romane paramisara kadi gendī, šukares malīmen o ilustraciji – ta kadi gendī ekskluzivnones kerdī. O ilustraciji šukares dičhon u patrinen pre koda than, so irinde peske o paramisa. Andre kadi gendī o paramisara irinenas pal peskero dživipen, so on korkore predžidile le mulenca, pal e romaňi tradicija, sar so te kerel, te merel vareko andal e fajta, u sar te vartinel, te na daravel amen o mulo. Varesave paramisara irinenas pal peskero dživipen, aver pal oda, so le paramisariske chuřila andro řero.

Na kamel pes mange te pařal, keci amare romane paramisara pes na daran te irinel pal o mule. Nu, ale jekh lenge muřinav te uđžanel – šukares džanen te irinel. Varesavo paramisaris cirdel le řtenaris avke andre peskero đejos, he talam o řtenaris nařři dichinel, baj sar ov korkoro bi predřivelas. Pař kadi gendī řaj o řtenaris daral, rovel, the asal. Choc te varesave paramisara irinenas, so lenge chuřila andro řero, u na daranas (abo na džunglonas) te mukel le řhavores the la da te merel (irinde hororis).

Bari pařiv muřinav te řel la nena Daniřovř, la nena Brigita Horvřthovř, la gadřora the e nena Uhlovř, la nena Ferkovř, nena Mgr. Hejkrřikovř u jekh lařcho Romoro o kakos (o bařis) Horvřth.

E nena Daniřovř irinel sar raňi avka, kaj o manuř te ačaluvel, sar sas cikřori u sar pes daralas la sestreňicaha, miřtes pes oda genel. E nena Brigita Horvřthovř, šukares zakamades irindas, i te hin smutno koncos. Paní Uhlovř, bari pařiv la muřinav te řel, sar džanel amari romaňi tradicija sa šukares te popisinel. Irinel rajkanes, sar amari romaňi řhaj. E nena Ferkovř, lakere rozpravki chuden le jilestar, kamel pes the te rovel u the the asal.

The e nena Mgr. Hejkrřikovř irinel igen řukřres, irinel avka řařes, hoj aňi na kamel pes te pařal. Lakero vakeriben hin řukar.

Kovle jilestar the řařes irinel smutnones pal peskeri baba e Nikola Beljajevovř. Bařis (kakos) Horvřth, miřtes le řtenariske sikada e pařiv ke peskero dad. Sikrica tumenge leskero p řibřehos sikavav:

...Geřam khere, choc narado. Sovahas u tosara řtare orendar pes mukhřlas korkori e televizija. Oda kerdřas mro dad, duminav mange, maj ilom o telefonos u vičidřom andre řpitařa. O doktoris mange phendřas: „Vřř otec ve řtyři rřno zemřel.“

Ta phenen mange, sar oda řaj ačel! (s. 127).

Ačhen Devleha,
Magda Gřborovř²

¹ Knřřka je volně ke stařenř na adrese: http://www.kher.cz/Eknihy/Nase/O_mulo_pdf.pdf

² Magda Gřborovř, Lic. fřzioterapeutka v Pardubicřch, kterř se ve svřm volnřm řase vřnuje i vlastnř literρνřnř tvorbě v romřtině. Jeřj povřdky a vyprřvenř vyřly (pod jejřm dřřvřřřřm jmřenem Magdalena Hoffmannovř) na strřnkřch RDř: Pal e Maria Terezia / O Marii Terezii; Pal o Josefos II. / O Josefovi II; Miri baba sas drabarňi / Moje babiřka byla řčitelkou – viz RDř 2001, 8 (3-4): 113-120.

Tato kniha ukazuje čtenářům, jak umějí romští spisovatelé dobře psát o duchách zemřelých. Je exkluzivně vypravená, má krásné ilustrace, které se hodí ke každému z příběhů!

Spisovatelé psali převážně o svém životě, o tom, co sami zažili s duchy zemřelých, o romských zvycích a tradicích, o tom, jak a co dělat, když zemře někdo z rodiny, jak vartovat, jak prokázat úctu zemřelým, aby nás nechodili strašit. Někteří romští spisovatelé psali o tom, co sami ve svém životě zažili s duchem, jiný spisovatel psal podle své představivosti.

Ani se mi nechtělo věřit, kolik našich romských spisovatelů se nebojí psát o duchách zemřelých. Jedno se jim ale musí uznat, psát umí hezky. Někteří spisovatelé zatáhnu čtenáře do svého děje tak, že se nemůže nadechnout, jako kdyby sám příběh prožíval. U knihy se čtenář může bát, plakat, i smát! Ačkoli někteří autoři (resp. autorky), kteří píšou podle vlastní fantazie, se nebojí (nebo nešťítí) a klidně nechají umřít dítě i matku (napsaly úplný horor).

Velkou úctu musím projevit paní (tetičce)³ Danišové, Brigitě Horváthové, Uhlové, Ferkové, Mgr. Hejkrlikové a jednomu muži, panu Horváthovi.

Paní Danišová píše jako dáma s velkým D, umí živě a do detailů popsat, jak byla malá holka a jak se bála se sestřenicí, aby neviděly ducha. Paní Brigita Horváthová píše krásně zamilovaně, i když konec je moc smutný.

Paní Uhlová zaslouží velkou úctu za to, jak dobře zachytila romskou tradici a poutavě ji čtenáři popsala. O Romech píše tak, jako by sama byla z romské rodiny.

Příběh paní Ferkové vás chytí za srdce, chce se vám plakat i smát. Paní Hejkrliková píše báječně, píše tak pravdivě, že vám to připadá až přehnané. Její příběh je krásný.

Citlivě a pravdivě píše o své babičce smutný příběh Nikola Beljajevová.

Pan Horváth čtenáři ukazuje, jak velkou úctu cítí ke svému otci a ke stáří. Zde jen kratička ukázka:

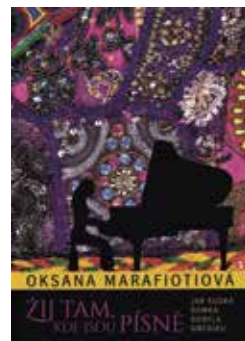
...I když neradi, odjeli jsme domů. Spali jsme a ve čtyři ráno se sama od sebe zapnula televize. To udělal můj táta, pomyslel jsem si, hned jsem vzal telefon a zavola do špitálu.

„Váš otec ve čtyři ráno zemřel,“ oznámil mi doktor.

Tak mi řekněte, jak se to mohlo stát! (s. 125).

Překlad Magda Gáborová

³ Romské označení "nena" autorka požadovala ponechat i v češtině (jako tetička), z důvodu vzdání úcty: je přesvědčená, že i v češtině by znělo lépe. Vlastní (a redakčně upravený) překlad do romštiny komentuje těmito slovy: „Užijeme-li *paní*, ztratí se ta úcta, která je ovšem současně familiární, v romštině tím říkáme, že jsou nám tito lidé blízcí. A my v našem sboru toto používáme i česky! I o paní Hübschmannové mluvíme jako „*něna* Hübschmannová“, a v češtině pak *tetička* Hübschmannová. Ukazujeme tím, že si jí velmi vážíme a považujeme ji za blízkou.“ Dokonce je přesvědčená, že v budoucnu se toto označení rozšíří i do češtiny, tak proč s tím nezačít. Nakonec jsme se dohodli, že v překladu tetičky upravíme na *paní*, ale upozorníme na tuto její námitku. (Pozn. red.)

Oksana Marafiotiová

Žij tam, kde jsou písně. Jak ruská Romka dobyla Ameriku

Praha: TRITON, 2019, 347 s., ISBN 978-80-7553-567-2. Z angličtiny přeložila Karolína Ryvolová.

Poprvé vyšlo v roce 2012 pod názvem *American Gypsy: A Memoir*.

Dalo by se říct, že nic nebylo Oksaně Marafiotiové (1974), vysokoškolské pedagožce, hudebnici a filmařce, více předurčeno než napsat autobiografii (od dětství si vedla deník, její teta ji podporovala v četbě a vyrůstala v umělecké rodině plné silných osobností, s níž emigrovala z komunistického Sovětského svazu do Spojených států na konci let osmdesátých), kdyby tu nebyla ta okolnost, že Oksana je romsko-arménských kořenů a z cesty za svou emancipací a seberealizací, a dokonce i za dosažením pověstného amerického snu, nesměla udělat ani úrok stranou.

Oksana ve čtyřiceti čtyřech kapitolách vypráví příběh jedné své životní etapy. V relativně krátkém časovém úseku (od dětství po dospívání) a ve dvou zcela odlišných geografických i kulturních podmínkách čelila od nízkého věku tolika existenciálním otázkám i praktickým výzvám, až se zdá neuvěřitelné, že z nich autorka našla východisko a s lehce ironickým odstupem o tom napsala srozumitelnou a působivou knihu. V ní se zřetelně a neustále sváří ideál s realitou, tradice s modernitou, autorčino zkoumání romské identity se zkušeností života imigranta, s rolí ženy v romské kultuře, ale i střet velkých kultur – nivelizované komunistické společnosti (kde je máloco povoleno) a individualistického, liberálního Západu (kde je naopak možné téměř vše).

Kdo jsem já?

Oksana od momentu, kdy se ve škole setká s odsudky kvůli svému romskému původu, nepřestává přezkoumávat své romství a vztah k němu. Na první pohled se přitom líčení z rodinného života v sovětském Rusku jeví nekomplikovaně. Příslušnost k úspěšnému rodu hudebníků, k divadelnímu souboru, jemuž přirozeným charismatem kraloval dědeček Andrej Kopylenko, zajišťovala rodině i na poměry tohoto regionu slušné výdělky a umožňovala život v relativním luxusu. Svého postavení si Kopylenové byli dobře vědomi, i cenného rodinného odkazu, a snažili se svůj vydobytý společenský status udržet – kdokoli by mohl tuto křehkou pozici ohrozit (např. členka souboru, která porušovala *romipen* – píla, nestarala se o syna, fyzicky ho napadala), byl zavrhnut. Dědeček rovněž z tohoto důvodu zakazoval členům souboru provozovat věšteství.

Stačilo však vyjít ven ze záře divadelních prken, aby si Oksana postupně uvědomovala, že pro většinu lidí budou ona i její blízcí vždy jen „Cikáni“. *„Přišla jsem o většinu přátel, pro které moje romství znamenalo příliš velký kaz na jejich popularitě, a jak to jen šlo, jezdívала jsem s rodiči na turné. [...] Většinová společnost nás navzdory zdvořilému potřásání rukou stejně považovala za divochy“* (s. 57). Oksana dokonce kvůli šikaně předčasně ve dvanácti letech ukončila školní docházku.

Skutečnost byla o to nepřehlednější, že i samotná rodina Oksany byla smíšená, a tak ani zde nepoznala bezvýhradné přijetí a návod, jak v sobě tyto dvě kultury umně skloubit – arménská rodina autorčiny matky nikdy plně nerespektovala Oksanina otce čistě pro jeho romský původ. Babičce Kseniji z otcovy strany, ruské Řekyni pověstné svým zvučným hlasem a nesnadným postavením v nové romské rodině, nebyla zase dost dobrá Oksanina matka ani samotná Oksana: *„Mé dětské vzpomínky jsou barevným kaleidoskopem [...]. Jediná babička Ksenija je v nich jako stín, možná proto, že jsme si tak často vjížděly do vlasů, nejen kvůli mému pochybnému původu [...]“* (s. 229). Oksaně se za těchto okolností těžko vyrůstalo s nekritickým vnímáním romské poloviny jejího já, na rozdíl od milované sestřenice Žanny, která svůj původ hrdě dávala najevo a Oksana ji za to vždy obdivovala.

Od Spojených států si proto slibovala hlavně to, že na jejich půdu vstoupí jako čistý list a pokud se rozhodne ho popsat, pak čistě americkými hodnotami, aby – na rozdíl od života v Rusku – nijak nevyčnívala z řady, nebyla terčem posměchu a ostrakizace: *„Nepochybovala jsem, že v šatech jako z klipů na MTV, které jsem si pečlivě nastudovala, perfektně zapadnu. Tahle Oksana by snad mohla úspěšně předstírat, že má normální, a ne romskou rodinu“* (s. 16), *„Najednou jsem měla cíl – [...] setřesu ze sebe své staré já a stanu se novou, celoamerickou Oksanou“* (s. 126). O důležitosti tohoto „zrození“ vypovídá i to, že jako výchozí bod pro své vyprávění Marafiotiová zvolila příběh pohovoru rodiny s imigrační úřednicí. Tehdy jí bylo patnáct let a čerstvou dospělost (v jejím případě také předčasnou, neboť po příchodu do USA se rozpadlo manželství jejích rodičů a Oksana se musela ujmout zodpovědnosti za mladší sestru Roxy) je odhodlána stvrdit naplněním životní strategie, která jí zajistí dobrou budoucnost. Strategie, která fungovala po část jejího dětství, spočívající ve skrývání romské identity stůj co stůj.

Avšak i v nové zemi zažívá (coby pubertální teenager o to citlivěji) stud za nepřehlédnutelnou odlišnost vlastní rodiny, která v nové zemi naopak nepociťovala své romství či emigrantský původ z komunistického Východu jako stigma – matčiny slavnostní šaty na běžný nákup do supermarketu a výrazné líčení, otcova školácká angličtina, byznys s okultismem, který za čas slušně živil otce a jeho milenkou poté, co se mu nesplnil bláhový sen prorazit v Los Angeles (po čtyřicítce a bez kontaktů) jako profesionální muzikant. Oksana však záhy sezná, že americká společnost je založená právě na jinakosti a jedinečnosti a s tímto odlišným nastavením tamní společnosti se dospívající Oksana našťěstí včas ztotožní. Na prestižní střední škole usilovně pracuje na zvládnutí angličtiny a vyniká coby nadaná studentka hudby, ale až když jí bylo jedním z profesorů naznačeno, že její plán vyměnit jednu identitu za druhou je krátkozraký (*„Co takhle být tím, čím už jsi? [...] Představ si, že držíš pořádný kus plastelíny. A teď z ní něco vymodeluj“* – s. 245), přiměje se podívat na svůj původ (ať je jakýkoli) z jiné perspektivy – právě jako na základ, na němž může stavět svou budoucnost.

Mým rodičům

Čím víc Oksana proniká do amerického způsobu života a objevuje své netušené možnosti, tím víc před ní vyvstává další dilema – jaké možnosti by mohla mít jako průměrná americká dívka a jaké má jako dcera otce, který je rozhodnut naplnit její život v mezích romských tradic, což prakticky znamená vychovat ji tak, aby měla v romském společenství vyhlídky na dobrý sňatek? Oksana je však ztělesněním modernity, emancipace, dívky toužící po nezávislosti, lásce. Pro ni je otcův pohled na svět zastaralý, omezující a plodící další a další předsudky vůči Romům. Otci se naopak jeví jako naivní její nadšení pro Ameriku, neboť si trpce uvědomuje, že vytoužená svoboda je jen iluzorní, pokud se člověk potýká s materiálním nedostatkem. Ten příznačně okomentuje jeho přítel Igor, když se Oksana chlubí získáním brigády, „*vykořisťujou naše děcka, stejně jako komunisti vykořisťovali nás*“ (s. 260). Vzpoura proti otci je tak o to těžší, čím víc Oksana touží po otcově uznání. Veškeré její kroky směrem k získání jeho respektu způsobují přesný opak – otec netouží po tom, aby dcera měla zaměstnání, školy, aby sbírala uznání a ocenění od majority. Tím vším totiž popírá hodnotu jeho vlastního světa: „*Takže ty odmítáš to, co bych tě mohl naučit já, ale jsi ochotná smažit kuře pro nějakýho pana Daie, aniž bys věděla, kolik ti vlastně bude platit?*“ (s. 260). A ten, má-li zůstat neměnný, není pro patnáctiletou Oksanu dospívající v Los Angeles přijatelný. I poté, co prožije hluboké souznění s romskou kulturou na místní tradičně pojaté romské svatbě, nepřestává cítit onen rozpor mezi rozumem a dávno zasutými emocemi a v touze po nezávislosti a svobodě ztrácí ze zřetele, kým opravdu je.

Sama autorka podotýká, že až během sběru podkladů pro svou knihu pocítila hrdost na romské kořeny a přijala se se vším všudy. „*A to mě nějak zlomilo a já musela znovu vystavět sebe sama. Stala jsem se hrozně zranitelnou, došlo mi, že svůj život vlastně nemám až tak pod kontrolou, jak jsem si myslela. Proto jsem začala odznovu,*“¹ řekla o své osobnostní proměně, kterou si prošla na prahu čtyřicítky. Chtěla-li se dobrat své podstaty, musela se nutně vrátit do dětství a možná si během psaní uvědomila, že by nebyla tou tvrdohlavou a odhodlanou Oksanou, kdyby se jí nedostalo právě té jedinečné směsi výchovy a představ o životě v původní rodině. V retrospektivních epizodách dává klíč k pochopení, proč navzdory složitému vztahu s rodiči v období dospívání došla ke smíření a oduštění. Skrze detailní popis prostor domova ožívají zasuté vzpomínky a vyjevují, jak moc jí byl, dítěti věčně na cestách, drahý. Třeba ta na otce, který dcerám před usnutím nikdy nezapomněl pustit hudbu. Mezi vzpomínkami na útrapy probleskují zážitky svědčící o lásce a péči, které se jí jako dítěti dostalo.

Šťastná povaha autorky se tak otiskuje i do vyústění emocionálně vypjatých momentů, v nichž Marafiotiová nikdy čtenáře nenechá ponořit se do jejího zoufalství a pro odlehčení mnohé situace dokáže i humorně glosovat. Celá kniha je nenásilně protkána vhledy do romského způsobu života, kterému může čtenář v kontextu reálných zážitků snáz porozumět a romskou kulturu pochopit. Na mnoha místech svého debutu, který se dočkal příznivého přijetí jak kritiků, tak čtenářů, Marafiotiová životní období jen jednotlivými epizodami jakoby „nařukává“, a dává tak tušit, že dveří k příběhům své rodiny by mohla otevřít ještě spoustu.

Autobiografie Oksany Marafiotiové je v našem středoevropském okruhu cenným příspěvkem k poznání života jednoho romského hudebního souboru jedné subetnické

1 <https://www.hatefree.cz/blo/clanky/3148-oksana-marafioti>

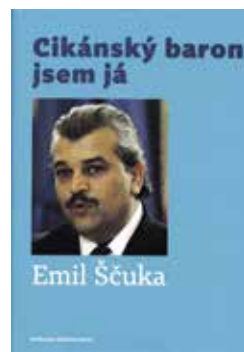
skupiny Romů v bývalém Sovětském svazu. Je však mnohem víc než to – je záznamem univerzální lidské zkušenosti. Emigrace, ztráta domova, život v mnohdy velmi kulturně odlišné zemi, emancipace a gender – to vše vzbuzuje otázky symptomatické nejen pro současnost. Autorka silným osobním příběhem a odhalením všech svých omylů, hledání, vzpour a smíření netušeně předkládá možný návod, jak se jako jedinec v tom současném světě neztratit.

Radka Patočková²

Lenka Jandáková³

2 Mgr. Radka Patočková je absolventkou romistiky na FF UK a žurnalistiky na FSV UK, je předsedkyní Kher, z. s., nakladatelství romské literatury. E-mail: radka.stekla@seznam.cz

3 Mgr. Lenka Jandáková je absolventkou Ped. fak. UJEP, působí v ROMEA, o. p. s. a Kher, z. s. E-mail: lenka.jandakova@gmail.com

Emil Ščuka

Cikánský baron jsem já

Praha: Knihovna Václava Havla, 2019, 393 s., ISBN 978-80-87490-25-9

Baron Ščuka

Minulý rok vydala Knihovna Václava Havla autobiografiu jednej z najvýraznejších postáv svetového rómskeho emancipačného hnutia, Emila Ščuku. Svoje vlastné spomienky pod názvom *Cikánský baron jsem já* rozdelil do dvoch častí. V prvej, s názvom „Bože, to je cigáň,“ spomína na detstvo a cestu z rómskej komunity pod Tatrami, cez roky v škole, až po prvé roky na prokuratúre.

V druhej časti, „Cikánský baron jsem já,“ sa autor venuje predovšetkým obnovenému rómskemu hnutiu v Československu krátko po páde komunizmu. V členení knihy je tiež časť bez číslovania – súbor kapitol pod názvom „Jedna vlašťovka jaro nedělá!“ V tejto časti Ščuka opisuje svoje pôsobenie predovšetkým na medzinárodnom poli, spolu so svojimi sklamaniami zo smerov, ktorými sa niektoré iniciatívy začali uberať.

Členenie knihy na kapitoly je pomerne kostrbaté, lebo raz je tematické a raz chronologické. To je však pri rozsahu spomienok aj vzhľadom k rozprávaciemu štýlu celkom pochopiteľné. Tak ako život, ani Ščukovo rozprávanie nemožno rozdeliť do jasne vymedzených a vzájomne nepresahujúcich krabičiek.

Kniha vznikala zaujímavým spôsobom: autor ju narozprával. Pri rôznych situáciách, často útržkovito, rozprával Emil Ščuka svoje spomienky. Tie zaznamenával Vojtěch Lavička, ktorý hrubý materiál následne editoval a pretransformoval do knižnej podoby. S touto informáciou – ktorá v knihe chýba, je však verejne známa – vníma čitateľ text trochu inak a viaceré nedostatky diela autorom odpustí.

Cikánský baron

Samotný názov takmer 400-stranovej autobiografie možno považovať za nešťastný najmä preto, že ide o človeka, ktorý život zasvätil presadzovaniu práv Rómov. Do názvu sa dostalo nielen rozporuplné označenie „cigán“, ale aj obraz rómskeho lídra ako baróna, pričom táto kombinácia len „prikrmuje“ stereotypné vnímanie Rómov.

Názov prvej časti s dejom úzko súvisí. Ide totiž o zvolanie matky nerómskej dcéry, ktorá mladého Emila doviedla domov predstaviť ako svojho priateľa. Darmo bol Emil Ščuka mladým mužom so zaujímavými vyhlídkami na budúcnosť, pre matku priateľky bol jednoducho cigáň. Súvislosť medzi názvom druhej časti a dejom sa žiaľ nedozvedáme.

Ščukovi sa v spomienkach darí zachytávať rómsky i nerómsky svet v ich karikatúrach a – tu s vtipom, tu kriticky – opisuje rôzne charakteristiky, zvyky a tradície. Možno má byť práve ten *cikánsky baron* tiež karikatúrou seba samého, no ak tomu tak je, túto súvislosť mohol autor lepšie vysvetliť v úvode autobiografie.

Rozprávanie ako súčasť rómskej kultúry

Emil Ščuka v autobiografii len málokedy vôbec niečo vysvetľuje a zameriava sa skôr na opisy jednotlivých situácií tak, ako ich videl. Jasný rozprávací štýl zaraďuje knihu k žánru orálnej histórie, kde autori jednoducho rozprávajú svoje spomienky a sami vyberajú, čo je podstatné. Pre rómsku kultúru, literatúru obzvlášť, je rozprávanie charakteristické. Pre *netréňované* oko človeka neznalého rómskej kultúry, môže dielo pôsobiť neorganizovane.

Výber dôležitosti jednotlivých detailov je pre túto knihu určujúci. O čo menej poskytuje Ščuka rozborov, o to viac priestor vyplní detailmi. Miestami kniha pôsobí ako zber všetkého, čo si autor pamätá, bez ohľadu na dôležitosť. Kniha je plná podrobností, pri ktorých si čitateľ kladie otázku, čo s poskytnutou informáciou má robiť.

Napríklad, jedna z prvých kapitol, „Táta a máma“, začína zopakovaním opisu otca ako váženého občana. Potom sa postupne dozvedáme o jeho bratovi Bélovi s manželkou Malvínou, zoznámime sa s tetou Marínou a dozvieme sa, že jej bývalý manžel *Balevas* jej utiekol do Bilyň za ženou, ktorá sa volala Hruška. Potom prichádza informácia o bratovi Kalmánovi a jeho frajerkách, vrátane *nejakej Danielovej*, ktorá bola veľmi tmavá a bola tetou neskoršej Ščukovej kolegyne Aleny Gronzíkovej. K opisu mamy sa dostávame až po všetkých týchto detailoch, ktoré v podstate k ničomu neprispievajú a ani nezohrávajú rolu pre ďalší vývoj udalostí.

Na druhej strane sú veci, ktoré Ščuka len naznačí a čitateľ pritom túži dozvedieť sa viac. Výrazným príkladom medzi viacerými je zmienka, že sa otec v istom čase stal majstrom rómskej čaty vo veľkom textilnom podniku Tosta Aš. Opis končí informáciou, že čata mala vraj asi sto ľudí a tí cestovali zo Slovenska dvomi autobusmi. Viac podrobností Ščuka neuvádza, hoci snáď pre každého, kto sa zaujíma o históriu Rómov, sú toto významne cenné poznatky.

Podobne sa môže čitateľ zastaviť pri informácii, že Daniel Landa na Ščukovej škole vyučoval spev a interpretáciu. Navyše zdarma. Ďalšie informácie, ktoré by mohli túto zaujímavosť zo života speváka nacistickej kapely Orlík ozrejmiť, však chýbajú.

Zopár prešlapov

V honbe za podrobnosťami, ktorých dôležitosť určuje autor, sa Ščuka občas „stráca“ v časových a geografických údajoch, prípadne ich úplne vypustí. Čitateľ si tak napríklad pri školských časoch (v dobách, keď rodina migrovala za prácou) nie je istý v tom, či sa udalosti stali na Slovensku alebo v Česku.

Na niektorých miestach chýbajú roky udalostí a pochybnosti vzbudzujú aj niektoré chyby v názvoch. Napríklad Európska rada Rómov, ktorú opisuje Ščuka ako nablýskanú cetku – a možno s ním súhlasiť, alebo nie – je s najväčšou pravdepodobnosťou European Roma and Travellers' Forum (Európske fórum Rómov a Travellerov).

Čím sú opisované udalosti bližšie k dnešku, tým sú väčšie šance ich overiť. Ako príklad Ščukovej sebaistoty v tvrdeniach možno použiť zmienku o „zabitom“ študentovi Martinovi Šmídovi z 18. novembra 1989. Ide o udalosť všeobecne známu, ku ktorej prirodzene vzniklo mnoho dokumentov a vyjadrovali sa k nej mnohokrát médiá. Ščuka bez pochyb píše, že informáciu do *Rádia Svobodná Evropa* priniesla Anna Šabatová. Média však aj dnes informujú, že do rádia telefonoval Petr Uhl, mimochodom manžel pani Šabatovej, a pôvodný záznam spomínaného telefonátu je možné ľahko dohľadať na sociálnych sieťach.

Ide o detaily, ktoré knihu isto nepotopia, no je ich trochu veľa, a pritom by stačilo si ešte raz vec overiť, ešte raz po sebe skontrolovať. Či už to je chýbajúci mäččeň v slove ľudia tam, kde Ščuka píše po slovensky, alebo vymyslená dedina Bačivcovce tam, kde má byť preklad z rómskeho *Bacivcovatar*. Prirodzene ide o Batizovce.

Chyby samotné nie sú tak veľkou prekážkou ako Ščukova istota v tvrdeniach bez ďalších argumentov. Kritiku Petra Pitharta za vnášanie rómskeho nacionalizmu do politiky Ščuka odbyl tým, že „*Jak ukázal čas, [Pithartove] obavy byly úplně liché*“. Hlbší rozbor aj tu chýba a čitateľa necháva na pochybách najmä preto, že čas práve ukazuje, že rómski politici a političky nedosahujú úspechy v rómskych stranách, ale v stranách hlavného prúdu cez svoju feministickú, liberálnu, či zelenú agendu. Svoj hlbší pohľad ani tu autor neposkytuje.

V kapitole, ktorá opisuje pád kedysi blízkeho spolupracovníka Ladislava Rusenka, Ščuka píše: „*Emigrace do Belgie se jim nakonec vymstila, protože tamní lékařská péče se s tou naší nedá srovnávat*.“ Aj tu je to tvrdenie, ktoré skôr otvára otázky, keďže napríklad švédsky think tank Health Consumer Powerhouse postavil Belgicko v poslednom dostupnom hodnotení (2018) na 5. miesto v hodnotení tridsiatich európskych krajín. Pre porovnanie: v tomto hodnotení je Česko na 14. mieste a Slovensko na 17. mieste.

A väčšie prešľapy

Keď Ščuka opisuje, ako u nich jedla Gina Lollobrigida halušky, je to vtipné, milé a zaujímavé. Až by sa dalo povedať, že je vlastne jedno, či to je pravda. Tak ako je však autor citlivý v niektorých častiach, v iných vychrlí detaily z osobných životov – niekedy aj o ľuďoch, ktorí už nežijú a nemôžu sa brániť.

Z textu napríklad zrazu nečakane „vyskočí“, že spisovateľka Elena Lacková, ktorá zomrela v roku 2003, bola týraná svojim manželom, ktorý bol chorobný žiarlivec. A podobná situácia je v sedemnástej kapitole, kde Ščuka píše o filmárskom zájazde, počas ktorého došlo k hromadnej bitke medzi Rómami. Aj tu je Ščuka mediátorom medzi Rómami a nerómskymi kolegami. A aj tu znovu používa obraz temperamentných Rómov, ktorých stereotypné vykreslenie tak často nachádzame v beletrii. V závere kapitoly prináša vlastné vysvetlenie celého konfliktu a označí za pôvodcu konfliktu Milana „Korytára“ Šenkiho – štyri roky zosnulého herca a hudobníka – ktorý vraj svojim správaním spôsobil žiarlivostnú scénu jeho ženy, a tak začala bitka. Taká pekná, stereotypná. Táto informácia do príbehu neprináša vôbec nič. Okrem istoty, že sa Šenki nebude brániť.

Neobrúsený diamant

Poslednou informáciou v knihe je tragické úmrtie Mileny Hübschmannovej. Prechádzajúcimi kapitolami sú „37. Labutí píseň ROI“, „38. Návštěva v Bulharsku“, „39. Návštěva v Bělorusku“, „40. Kosovo“. A potom prichádza krásna rozlúčková kapitola s názvom „Mileno, děkujeme!“

Lenže potom nasleduje obrazová príloha. Na 318. strane sa čitateľ dozvedá o úmrtí doktorky Hübschmannovej a na protistrane už začína fotogaléria prvou fotkou, na ktorej je exprezident International Romani Union, Sait Balić. Márne listovanie ďalej nič neodhaľuje. Doslov chýba. Nasleduje 50 strán fotiek, potom 30 strán rôznych dokumentov. Všetky sú užitočným obrazom doby a knihu skvele dopĺňajú, no najviac autobiografii chýba doslov. Zopár srdečných riadkov na záver. Trochu vlastných myšlienok, postrehov k tomu všetkému. A odpoveď, či to stálo za to.

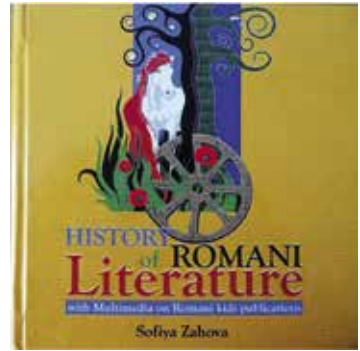
Emil Ščuka nie je dokonalý. A nie je dokonalá ani jeho autobiografia. Emil Ščuka je však legendou rómskeho hnutia. Na *cikánskeho barona* možno nazerať kriticky. Kniha mohla byť omnoho lepšie napísaná, omnoho viac literárna. Asi však nebola nikdy tak mienená. Nie je pre každého. Pre tých, ktorí sa zaujímajú o novodobú históriu Rómov, je však povinná – a tak ju tiež musíme hodnotiť. Rozprávací štýl, ktorý je vyššie v tejto recenzii hodnotený kriticky,

má totiž nevyčísliteľnú hodnotu z pohľadu autenticity. Emil Ščuka si čitateľa pripúšťa k telu a obraz doby – od jeho vlastného detstva po dobu nedávne – vykresľuje farebne, vo všetkých odtieňoch a cez osobné príbehy.

Ščukova autobiografia je knihou, ktorej hodnota bude len rásť. Nie je obrazom doby, je pohľadom Emila Ščuku. Neurčuje *pravdu*, ale otvára okno do osobného príbehu legendy rómskeho hnutia. A s tým, ako sa Ščukovými spomienkami budú zaoberať nové generácie rómskych aktivistov a aktivistiek, sa bude aj ten diamant v jej vnútri ďalej brúsiť. Možno sa dnes hľadá ťažšie, ale je tam. *Cikánský baron jsem já* znesie 4,5 z 5 hviezdíček.

Stano Daniel¹

¹ Autor pracuje v globálnej filantropickej spoločnosti a venuje sa podpore projektov zameraných na vzdelávanie znevýhodnených skupín. E-mail: at.stanodaniel@gmail.com

Sofiya Zahova

History of Romani Literature

Paradigma, 2014, 152 s., ISBN 978-954-326-229-8

Publikácia *História rómskej literatúry* od Sofiye Zahovej ponúka prehľad o vývoji rómskej literatúry v 20. storočí v európskom priestore, pričom jej zámerom je poukázať na rozdiely v jednotlivých regiónoch a krajinách, ktoré determinovali tento vývoj. Autorka sa zároveň pokúša o periodizáciu rómskej literatúry, pričom pri periodizácii volí historický prístup, a to z dôvodu, že „tendencie vo vývoji rómskej literatúry sú vzájomne prepojené s vývojom rôznych historických období a ich politickým kontextom“ (s. 6). Rómsku literatúru delí na štyri základné obdobia. Prvé obdobie časovo vymedzuje od začiatku 20. storočia do medzivojnového obdobia. Toto obdobie charakterizuje ako obdobie prvých pokusov o literatúru písanú v rómskom jazyku a zároveň ako obdobie, v ktorom hlavným fenoménom je sovietsky celoštátny projekt, ktorého cieľom bola podpora literárnej tvorby v rómčine. Druhé obdobie je obdobím od druhej polovice 20. storočia až do roku 1980, kedy rómska literatúra sa začína rozvíjať naprieč európskymi krajinami. Roky 1980 až 1989 sú tretím obdobím periodizácie, pre ktoré je príznačný nárast záujmu o vzdelávanie rómskych detí a uchovávanie rómskej kultúry (táto iniciatíva vychádza najmä od európskych inštitúcií). Štvrté obdobie je obdobím od roku 1990 po rok 2000. Zahová ho definuje ako éru nástupu medzinárodnej rómskej literárnej tvorby, rozvoja literatúry za hranicami krajín, či regiónov.

Kniha je členená do troch kapitol: 1. Rómska literatúra v Európe od jej začiatkov/zrodu až po rok 1980, 2. Internacionalizácia rómskej literatúry po deväťdesiatych rokoch, 3. Žánre a témy súčasnej rómskej literatúry a literatúry pre rómske deti a mládež. V závere sú dva menné zoznamy rómskych spisovateľov: tých, ktorí publikovali v rómčine v bývalom ZSSR v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia a ďalej menný zoznam rómskych spisovateľov zo Srbska.

Prvá kapitola odpovedá na otázky, odkedy sa datuje vznik rómskej literatúry, čo podmienilo jej rozvoj v Európe, ktoré osobnosti sa o to pričínili a aké publikácie sa vydávali. Päť podkapitol tejto časti knihy reflektuje na uvádzanú periodizáciu rómskej literatúry v jej prvých troch obdobiach, t. j. od dvadsiatych rokov 20. storočia až po rok 1980.

Potvrdené písané počiatky sú reálne evidované od roku 1872, kedy s podporou Britskej biblickej spoločnosti vznikol preklad Biblie od Georgea Borrowa (1872) pre veriacich Rómov v Španielsku. Potreba prekladu Biblie do rómskeho jazyka vznikla neskôr aj v Bulharsku, kde začali vydávať aj náboženské periodiká ako napríklad *Romano Alav*.

Napriek skutočnosti, ktorú spomína autorka, že „náboženská literatúra nepatrí medzi literatúru vytvorenú rómskymi spisovateľmi“ (s. 12), zaraduje ju medzi prvé písomné textové prejavy v rómskom jazyku.

Literárna tvorba umeleckého charakteru je zaznamenaná od dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia v ZSSR. Vznikali rómske organizácie, ktoré podporovali rozvoj literárnej tvorby. Autorka podáva rozsiahly prehľad o týchto organizáciách a ich prínosoch pre Rómov, ktoré vznikli ako iniciatíva vtedajšieho sovietskeho režimu. Ten presadzoval názor, že menšie národnosti a etnické skupiny dosiahnu politickú a spoločenskú integráciu rozvojom vlastného jazyka a kultúry. Bola založená Únia Rómov (1925), vzniklo divadlo Romen v Moskve (1931) a mnoho Rómov bolo integrovaných do spoločenského procesu a života. Práve rozkvet rómskej kultúry v bývalom ZSSR motivoval Rómov aj z iných krajín Európy k rozvoju a zachovaniu svojej kultúry.

Zahová postupne v publikácií prechádza v prvej kapitole k druhému obdobiu periodizácie, a tým je obdobie od druhej polovice dvadsiateho storočia až do roku 1980. Väčšiu časť svojej práce sústreďuje na geopolitické prostredie Ruska-Moskvy, pričom uvádza aj politiky, ktoré znemožnili rómsku literárnu tvorbu v Rusku. Významné rómske osobnosti (Maxim Beslyudsko, Ivan Rom-Lebedev,...), ktoré pôsobili v „prvom období“ (t. j. obdobie dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia), však sú literárne aktívne, aj napriek nepriazni politického režimu po roku 1939. Zanikajú organizácie (Romengiro lav), noviny *Romany zorja*, *Nevo Drom* a divadlo Romen nehrá predstavenia v rómčine.

Podobný historický vývin rómskej literatúry autorka opisuje v bývalej Juhoslávii. Rozmach literatúry tu nastáva po roku 1945, teda v tretej etape periodizácie rómskej literatúry. Spomína sa tu politika, ktorá štrukturovala postavenie menšín v Juhoslávii do troch skupín (národ, národnosti, etnické skupiny). Rómovia mali priznaný štatút etnickej skupiny. Vytvorili sa podmienky na rozvoj rómskej kultúry. O tento rozvoj sa pričínili osobnosti, akým bol Slobodan Berberski, prvý prezident Medzinárodnej únie Rómov (Londýn, 1971), ktorý písal poéziu. V Skopje v roku 1971 vzniklo divadlo Phralipe, v ktorom sa hralo v rómčine. Významným spisovateľom z tretej dekády bol Jovan Nikolić, ktorý tvoril v srbskom jazyku, no jeho tvorba bola preložená aj do rómčiny. Za prvú zbierku básní *Host odnikadial* (Gost katinedenar/ Gost niotkida, Nikolić 1982) získal literárnu cenu v Srbsku (s. 28).

V ostatných socialistických krajinách rómska literárna tvorba akoby zastala v čase a na hraniciach Sovietskeho zväzu. Autorka sa pokúša o priblíženie rómskej literárnej tvorby cez klasifikáciu východoeurópskych rómskych politík navrhovaných Elenou Marušiakovou a Vesselinom Popovom. Značný priestor v tejto časti venuje prvej najznámejšej rómskej poetke – Bronislawe Wajs, Papuszi z Poľska. Prvá básnická zbierka tejto autorky vyšla v roku 1956 (*Papuszine piesne*). Túto zbierku editoval výskumník poľských Cigánov a vládny poradca na cigánske otázky Jerzy Ficowski (s. 33). Bronislawa Wajs sa stala členkou národnej asociácie spisovateľov v roku 1962, jej poézia bola preložená do niekoľkých svetových jazykov a získala mnoho ocenení (Literárnu cenu Lubušky – 1958; Cenu Ministra kultúry – 1978; Ocenenie mesta Gorzow Wielkopolski – 1978).

V Bulharsku v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch minulého storočia začali vychádzať rómske noviny *Romano Esi*, neskôr premenované na *Nevo Drom*. Tieto noviny obsahovali propagandistické texty vtedajšieho politického režimu. Významnou osobnosťou z radu Rómov v Bulharsku bol Šakir Pašov, ktorý stal za zrodom niekoľkých rómskych organizácií v Sofii, vrátane organizácie All, ktorá v roku 1945 bojovala proti fašizmu a rasizmu a za kultúrne povýšenie rómskej menšiny v Bulharsku.

V Maďarsku sa produkovala rómska literatúra v maďarskom jazyku a bola súčasťou hlavnej prúdovej scenérie, ktorá korešpondovala s politickou koncepciou jednotného národa ako

zjednotenia všetkých občanov v štáte. Rómski autori sa preto považovali za súčasť maďarskej národnej literatúry. Rómski spisovatelia a intelektuáli začínajú byť aktívni až od začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia. Z tohto obdobia je známym spisovateľom Menyhért Lakatos, ktorý získal medzinárodnú reputáciu a po úspechu svojho literárneho diela (*Začadené obrazy*) v Maďarsku bolo toto dielo preložené do mnohých ďalších jazykov. Na Slovensku táto kniha vyšla v roku 1986.

Autorka postupne prechádza aj na historický pohľad na vývoj rómskej literatúry v Československu. Tu ako výrazný vývinový medzník uvádza rok 1960. Rok politickej liberalizácie a zmiernenia „socializmu s ľudskou tvárou“ a vytvorenie podmienok na zblížovanie rómskej literatúry. V tejto časti sa stretávame so známymi menami akými sú Dezider Banga, Elena Lacková, Tera Fabiánová, Andrej Giňa, Milena Hübschmannová... Dozvedáme sa o pôsobnosti Andreja Peštu v periodiku *Románo fil*, vytlačená je krátka anotácia z tvorby Tery Fabiánovej – *Le Romeskeró suno*. Čitateľom tiež približuje život a tvorbu Eleny Lackovej.

V druhej kapitole publikácie autorka hovorí o tom, ktoré politiky v rámci Európy podporili vznik a štandardizáciu rómskeho jazyka, ako sa vyvíjala rómska literatúra cez hranice štátu, v ktorých sa zrodila, aké rómske literárne spolky vznikali a akým spôsobom združovali rómskych spisovateľov po celej Európe. Táto časť kapitoly spadá pod štvrté obdobie periodizácie rómskej literatúry, v ktorej sa oboznamujeme s procesom nástupu demokracie v bývalých socialistických krajinách, o poste Rady Európy a jej proaktívnom postoji k Rómom, rozvoji ich jazyka a kultúry, či vzdelávania.

Ako spomína autorka, globalizácia a IT technológie umožnili rómskej inteligencii byť vo flexibilnom kontakte, rozvíjať rómsku literatúru (nielen ako umelecký výstup, ale tiež odborný materiál) a vzájomnú spoluprácu. Rómskych spisovateľov tohto obdobia opisuje ako rómsku inteligenciu – ľudí, ktorí sú súčasne aktivistami (v oblasti ľudských práv, vzdelávania, jazyka atď.), zberateľmi folklóru, vychovávateľmi, lingvistami, vedcami alebo umelcami vo všeobecnom slova zmysle. Internacionalizácia sa ukazuje aj v oblasti prekladovej literatúry, a to z rómčiny do svetových jazykov.

Napriek tomu, že Rómovia literárne tvoria v rôznych krajinách Európy, Zahová sa pokúša identifikovať spoločné znaky v ich tvorbe. Sú to témy, látky a motívy, ktoré súviseli s rómskym životom, vnímaním sveta a vzťahov v ňom. Autorka tieto témy identifikuje v tvorbe pre deti, ale rovnako sú prítomné v publikáciách pre dospelých, a to v autobiografických dielach, prípadne spomienkových dielach. Delenie týchto tém všeobecne zatrieduje do troch základných typov (v kapitole Spoločné znaky rómskej identity v naratívoch, s. 65–71), a to: odchod Rómov zo svojej pravlasti, rozprávanie o utrpení Rómov (týkajúce sa holokaustu), kočovný život Rómov. K tejto kategorizácii autorka uvádza príklady literárnych diel určených pre detského čitateľa (s. 67–70).

Tretia kapitola je venovaná žánrom a témam súčasnej rómskej literatúry, v ktorej sú zastúpené informácie o vzdelávacích materiáloch pre deti, tradičnom folklóre, príbehoch a poviedkach, autobiografických dielach a prekladovej literatúre.

Autorka vysvetľuje, prečo v tejto publikácii nekategorizuje jednotlivé rómske literárne diela do literárnych žánrov. Podľa nej rómske literárne diela nie sú jednoznačne ohraničené a často dochádza k žánrovej a tematickej kontaminácii, napríklad ľudové rozprávania alebo autobiografické rozprávania splyvajú.

Ako uvádza Zahová, „hranice medzi folklórnymi príbehmi a poviedkami nie sú jasné, pretože rómska kultúra je veľmi blízka ústnej slovesnosti a niekedy autor vydáva autorizované poviedky za príbehový folklór, alebo vyberie prvok z ústneho folklóru, ktorý je autorom autorizovaný, čím sa stáva novinkou a literárnym dielom“ (s. 88–89).

Za zmienku stojí spomenúť aj silný vplyv politik prítomných v tvorbe rómskych spisovateľov, a to najmä v rokoch rómskeho literárneho rozmachu (dvadsiate a tridsiate roky 20. storočia,

bývalé ZSSR). Zaznamenaná je napríklad glorifikácia politického systému. V tvorbe Bronislawy Waiss Papuszy z Poľska sú zastúpené obrazy tradičného života Rómov a vzťahu medzi Rómami a prírodným prostredím.

Publikácia podáva ucelený obraz o historickom vývine rómskej literárnej tvorby a jej autoroch v Európe. Takisto ponúka prehľad politík, ktoré tento vývoj determinovali. Za prínos považujem periodizáciu rómskej literatúry. Táto periodizácia v rámci publikácie nie je autorkou uvádzaná v kapitolách, ktorých sa periodizácia týka. Z uvedeného dôvodu pri anotácii každej kapitoly spomínam periodizačné obdobie, do ktorého spracovaný obsah spadá.

V úvode sa stretávame aj s definíciou pojmu rómska literatúra, ktorý je charakterizovaný ako „práce, ktoré sú písané Rómami, a práce, ktoré sú určené pre rómskych čitateľov“ (s. 5).

Intencionálnu definíciu pojmu „rómska literatúra“ vnímam ako nie najšťastnejšiu voľbu. S intencionalitou je vhodné narábať opatrne, s jemnosťou a gráciou tak, aby jej implementácia v literárnej tvorbe a terminologickom vymedzení nebola na úkor kvality. Zamýšľam sa nad tým, či môžu Nerómovia čítať rómsku literatúru, ktorá je určená pre rómskych čitateľov. Sofiya Zahová iste druhú časť definície rómskej literatúry nemyslela doslovne (a v jednotlivých kapitolách svojej práce aj názorne dokazuje, že rómsku literatúru čítajú aj Nerómovia), avšak čo literatúra, ktorá je písaná pre Rómov Nerómami? Alebo literatúra Nerómov, ktorých značná časť práce je považovaná za literatúru rómsku (a to napríklad z dôvodu markantného tematického zastúpenia rómskych tém v ich prácach)? A kde sa nachádza prekladová literatúra? Napriek tomu, že Sofiya Zahová vzťahuje charakteristiku rómskej literatúry len na predkladanú publikáciu, tak táto definícia neodzrkadľuje všetky podoby rómskej literárnej tvorby, ktoré v nej uvádza. Zároveň musím vyjadriť radosť z toho, že sa ku mne táto publikácia dostala, že som s ňou mohla pracovať a čerpať z nej námety na ďalšiu prácu.

Jana Gáborová¹

¹ Autorka je asistentkou v Ústave rómskych štúdií na Prešovskej univerzite v Prešove. Pôsobí tiež v Dokumentačno-informačnom centre rómskej kultúry v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove.
E-mail: jana.gaborova@unipo.sk, dicrk2@svkpo.gov.sk

Romano džaniben – 26. ročník – 1/2019

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2019.

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktorky: Helena Kaftanová, Jiřina Stolařová, Lada Viková, Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;

Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.;

Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková; Dipl.–Phys. Peter Wagner, Ph.D.

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách

www.dzaniben.cz.

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: powerprint s.r.o.

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.